

ZOEKEN NAAR UTRECHTSE SCHATTEN

RESULTATEN VAN TWAALF JAAR ONDERZOEK DOOR THEO M.A. VAN WIJK EN FRANS KIPP

NAAR DE VERBORGEN GESCHIEDENIS VAN HET DOMPLEIN

INITIATIEF DOM**PLEIN** 2013 ^{7x7}

OMSLAGFOTO >
Herman H. van Doorn

ZOEKEN NAAR UTRECHTSE SCHATTEN

RESULTATEN VAN TWAALF JAAR ONDERZOEK DOOR THEO M.A. VAN WIJK EN FRANS KIPP
NAAR DE VERBORGEN GESCHIEDENIS VAN HET DOMPLEIN

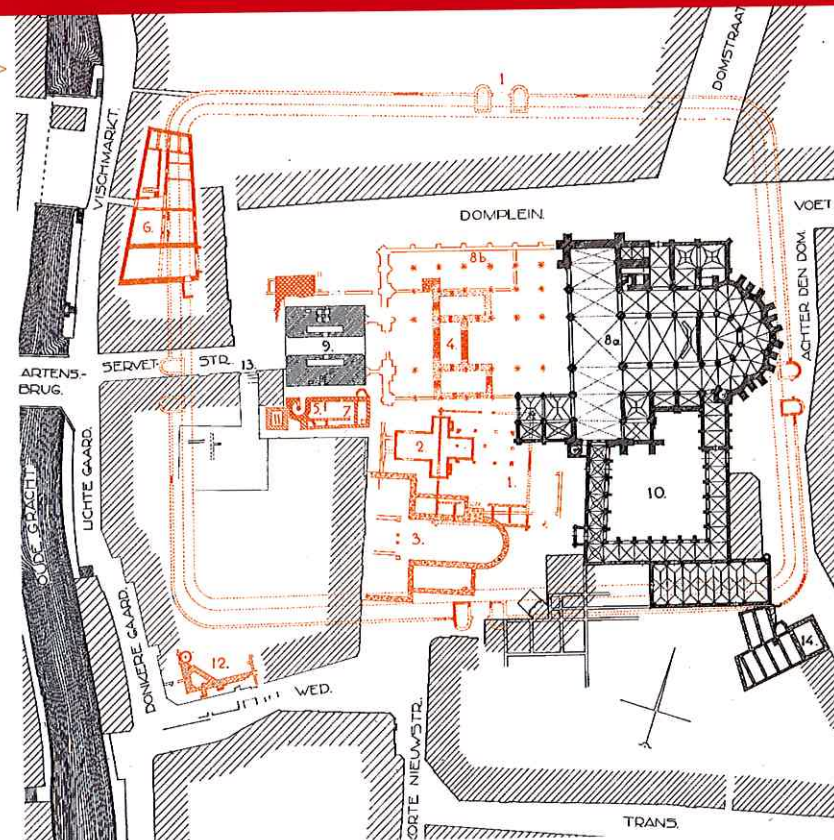

2000 JAAR VADERLANDSE GESCHIEDENIS

PLATTEGROND HUIDIGE DOMPLEIN >

In oranje de inmiddels verdwenen bebouwing.

- 1. Het Romeins castellum en praetorium
- 2. Heilig Kruiskapel
- 3. St. Salvator
- 4. Romaanse Dom
- 6. Keizerlijk paleis Lofen

Het was bij de viering van 750 jaar Gotische Dom dat ik Theo van Wijk leerde kennen. We stonden in het door steigers gereconstrueerde schip van de Domkerk. Theo vertelde me daar over zijn passie. De verborgen geschiedenis van het door de storm ontzielde Domplein. Later, bij een twee uur durende zwerftocht over het plein, werd mij duidelijk wat hij bedoelde en werd ik net als Theo gegrepen door de rijkdom die onder het plein aanwezig is en die het verhaal vertelt van 2000 jaar vaderlandse geschiedenis.

Dit boek vertelt dit verhaal. Het is de weerslag van meer dan twaalf jaar onderzoek dat architect Theo van Wijk en bouwhistoricus Frans Kipp hebben verricht naar de nog aanwezige restanten van zeven tijdslagen. Het is geen geschiedenisboek; in tegendeel, het laat juist zien op welke wijze de geschiedenis toegankelijk gemaakt kan worden voor de huidige bewoners en bezoekers van de stad Utrecht. Daarmee vormt dit boek een belangrijke en blijvende kennis- en inspiratiebron voor het Initiatief Domplein 2013^{7x7} dat zich tot doel heeft gesteld de schatkamer van het Domplein te openen.

Wij zijn Theo van Wijk en Frans Kipp en alle anderen die een bijdrage hebben geleverd aan het onderzoek veel dank verschuldigd. Ik ben ervan overtuigd dat hun werk zal resulteren in een plein dat zich over enkele jaren met recht weer de ziel van de stad mag noemen.

Piet Klaver

Voorzitter Stichting Domplein 2013

HET ONTSTAAN VAN EEN SPANNEND VERHAAL

Ze delen een oerliefde voor Utrecht. De eeuwenoude stad met haar historische rijkdom die bijna voor het oprapen ligt. Tegelijkertijd zijn ze beiden gefascineerd door de impasse rondom het Domplein. 'De kerkelijke, burgerlijke, bestuurlijke en universitaire wereld is daar ontstaan. En toch krijgt het gebied weinig waardering.' Theo van Wijk (56) en Frans Kipp (59) zijn de drijvende krachten achter het Initiatief Domplein 2013 ^{7x7}, dat via verschillende projecten 2000 jaar geschiedenis weer tot leven wil wekken.

Het was bij de viering van 750 jaar Gotische Dom dat ik Theo van Wijk leerde kennen. We stonden in het door steigers gereconstrueerde schip van de Domkerk. Theo vertelde me daar over zijn passie. De verborgen geschiedenis van het door de storm ontzielde Domplein. Later, bij een twee uur durende zwerftocht over het plein, werd mij duidelijk wat hij bedoelde en werd ik net als Theo gegrepen door de rijkdom die onder het plein aanwezig is en die het verhaal vertelt van 2000 jaar vaderlandse geschiedenis.

Dit boek vertelt dit verhaal. Het is de weerslag van meer dan twaalf jaar onderzoek dat architect Theo van Wijk en bouwhistoricus Frans Kipp hebben verricht naar de nog aanwezige restanten van zeven tijdslagen. Het is geen geschiedenisboek; in tegendeel, het laat juist zien op welke wijze de geschiedenis toegankelijk gemaakt kan worden voor de huidige bewoners en bezoekers van de stad Utrecht. Daarmee vormt dit boek een belangrijke en blijvende kennis- en inspiratiebron voor het Initiatief Domplein 2013 ^{7x7} dat zich tot doel heeft gesteld de schatkamer van het Domplein te openen.

Wij zijn Theo van Wijk en Frans Kipp en alle anderen die een bijdrage hebben geleverd aan het onderzoek veel dank verschuldigd. Ik ben ervan overtuigd dat hun werk zal resulteren in een plein dat zich over enkele jaren met recht weer de ziel van de stad mag noemen.

Piet Klaver

Voorzitter Stichting Domplein 2013

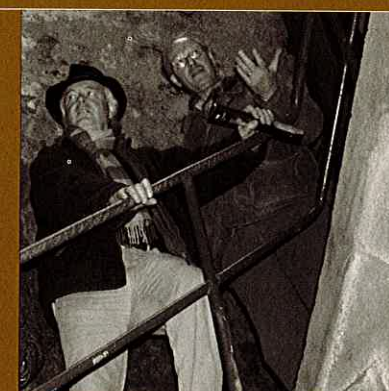
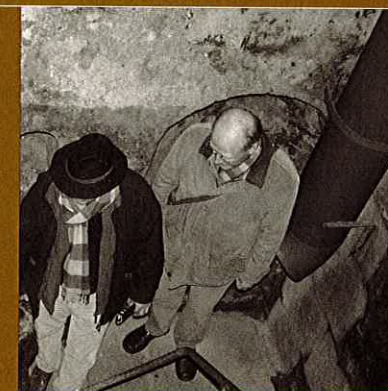
Bolhoedjes buigen boven de braakliggende bodem. Stenen resten van tweeduizend jaar geschiedenis geven zich bloot. Het is ergens in de jaren dertig. Het Domplein is het toneel van opgravingen, op zoek naar Romeinse overblijfselen. De vader van Frans Kipp is één van de toeschouwers. 'Mijn vader was zeer geïnteresseerd in geschiedenis. Keek aandachtig toe bij de opgravingen in de jaren dertig en veertig. Thuis vertelde hij daar de spannende verhalen over. Ik heb de stad altijd als een boeiend geheel beleefd, dankzij de manier waarop mijn vader ermee omging. Daardoor wist ik al voor mijn lagere schooltijd van de rijkdommen onder het Domplein.'

Als medewerker Stedenbouw & Monumenten bij de gemeente Utrecht is Frans Kipp nu zelf betrokken bij de zorg voor de historische kwaliteit van de stad in de meest ruime zin. 'Ik werk sinds 1966 bij de gemeente. De eerste jaren als vrijwilliger; vanaf 1975 in vaste dienst. Ook later, tijdens mijn werk, kon ik niet om het Domplein heen. In de jaren zeventig was ik al betrokken bij de ontwikkeling en herinrichting van het Domplein. Dat was toen nog een doorgaande weg en een grote parkeerplaats. Later is het als plein ingericht om meer accent te leggen op de bijzondere plek.'

Theo van Wijk komt per toeval in aanraking met de ontstaansgeschiedenis van Utrecht. 'Het was rond 1990. Ik ging met mijn dochter en partner naar de toenmalige muziekschool aan het Domplein. Vanuit mijn achtergrond als architect nam ik een kijkje op het binnenhof van de school en stuitte op een afgesloten luik. Daaronder, drie meter lager, bleek een deel van de oude castellummuur te liggen. Het was een ongelooflijk ervaring om tweeduizend jaar geschiedenis aan te raken. Tegelijkertijd rezen er vragen. Waarom ligt die muur ruim vier meter onder de grond? Hoe ziet het er in doorsnede uit? Ik ben me in de geschiedenis gaan verdiepen. Ontdekte zo bijvoorbeeld dat de middeleeuwse laag de Romeinse laag kruist. Las over de Heilig Kruiskapel, paleis Lofen, het bisschoppelijk paleis. En langzaam begon een spannend verhaal te ontstaan.'

Een paar jaar later bestaat architecten- en ingenieursbureau op ten noort blijdenstein 75 jaar. Theo van Wijk is lid van de directie van het bedrijf. 'In het kader van het jubileum presenteerden we in november 1994 samen met de Franse architect Paul Chemetov aan het Utrechtse college een plan om van het Domplein de huiskamer van de stad te maken. Compleet met parketvloer en de Domkerk en Domtoren als voornaamste meubelstukken.' Iedereen is enthousiast. Maar na enkele kritische krantenartikelen sneuvelt het plan. 'Toen raakte ik helemaal gefascineerd. Het kan niet waar zijn dat we niets zouden doen met deze rijkdom, deze verborgen stad. Ik wil mensen laten beleven wat ikzelf destijds in de vochtige en donkere kelder achter het UCK heb beleefd.'

Theo van Wijk legt de fundamenten van het in 2005 opgerichte Initiatief Domplein 2013 ^{7x7}, waarbij ook Frans Kipp zich aansluit. 'In de jaren negentig raakte ik vanuit de gemeente enthousiast betrokken bij het Dompleinonderzoek door op ten noort blijdenstein. Nog niet wetende dat we elkaar later weer zouden tegenkomen,' zegt Frans Kipp.

ROMEINS CASTELLUM: OPKOMST EN ONDERGANG

'Ik heb wel wat met Romeinen en met legers. En vooral met wisselingen in de macht. Van Romeinen naar bisschoppen, van keizers naar burgers.

Utrecht heeft een fantastisch verleden op dat gebied.' (Theo van Wijk)

VERLEDEN

Romeinen langs de Rijn

Het is het jaar 47 na Christus. De Rijn vormt de noordgrens van het Romeinse Rijk. Keizer Claudius bouwt aan de oever van de rivier een gordel van legerplaatsen, de zogenoemde Limes. De wallen rond zo'n legerplaats of castellum zijn gemaakt van hout en aarde. Een van de forten wordt gebouwd in het midden van Nederland, het toenmalige Trajectum. Mede door aanvallen van Germaanse stammen moeten de Romeinen het castellum tussen 47 en ca. 275 na Christus vijf keer vernieuwen. Daarbij komt het nieuwe fort steeds bovenop de resten van het oude. Het terrein is in de tijd tussen het eerste en het vijfde castellum ongeveer 1,5 meter opgehoogd. Het laatste castellum in Trajectum is van tufsteen.

< CASTELLUMMUUR

Deel van de noordelijke tufstenen muur van het Romeins castellum. Te bewonderen in een kelder onder de binnenplaats van het UCK.

M: RGANG

boral met wisselingen in de
s naar burgers.

ed.' (Theo van Wijk)

VERLEDEN

Romeinen langs de Rijn

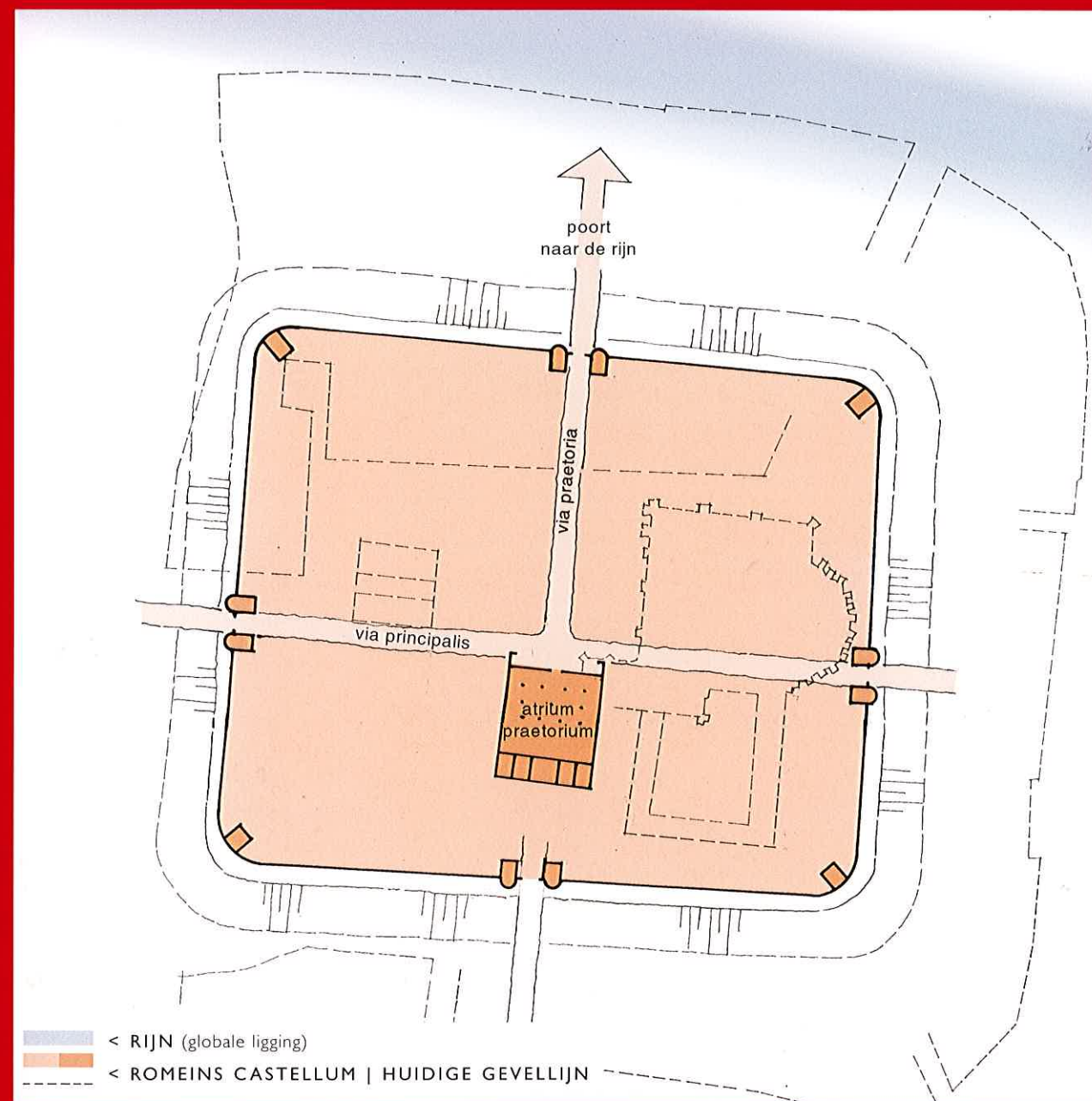
Het is het jaar 47 na Christus. De Rijn vormt de noordgrens van het Romeinse Rijk. Keizer Claudius bouwt aan de oever van de rivier een gordel van legerplaatsen, de zogenoemde Limes. De wallen rond zo'n legerplaats of castellum zijn gemaakt van hout en aarde. Een van de forten wordt gebouwd in het midden van Nederland, het toenmalige Trajectum. Mede door aanvallen van Germaanse stammen moeten de Romeinen het castellum tussen 47 en ca. 275 na Christus vijf keer vernieuwen. Daarbij komt het nieuwe fort steeds bovenop de resten van het oude. Het terrein is in de tijd tussen het eerste en het vijfde castellum ongeveer 1,5 meter opgehoogd. Het laatste castellum in Trajectum is van tufsteen.

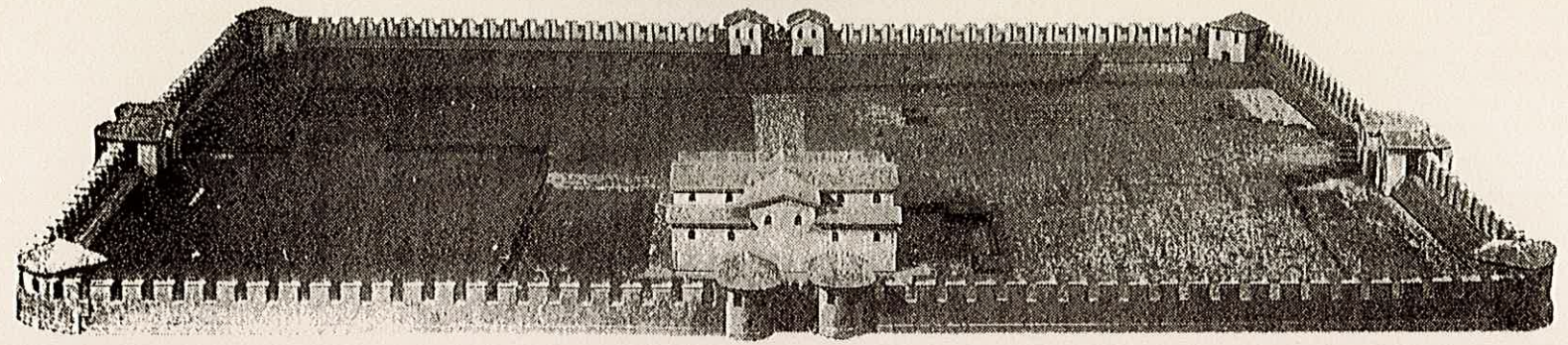
< CASTELLUMMUUR

Deel van de noordelijke tufstenen
muur van het Romeins castellum.
Te bewonderen in een kelder onder
de binnenplaats van het UCK.

> HET ROMEINS CASTELLUM

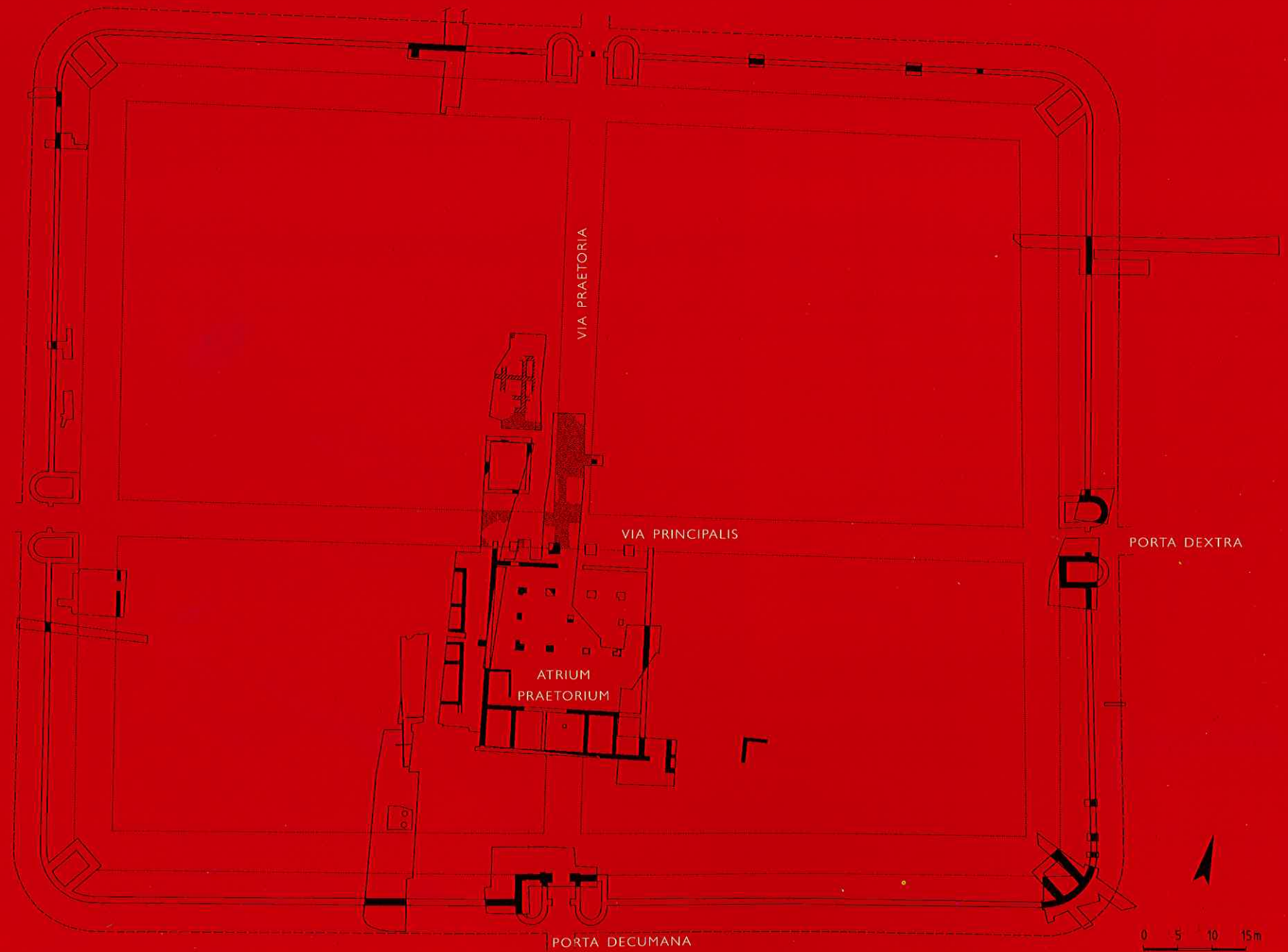
Schets van het castellum op de plek
van het tegenwoordige Domplein.
De stippellijntjes geven de huidige
bebouwing aan.

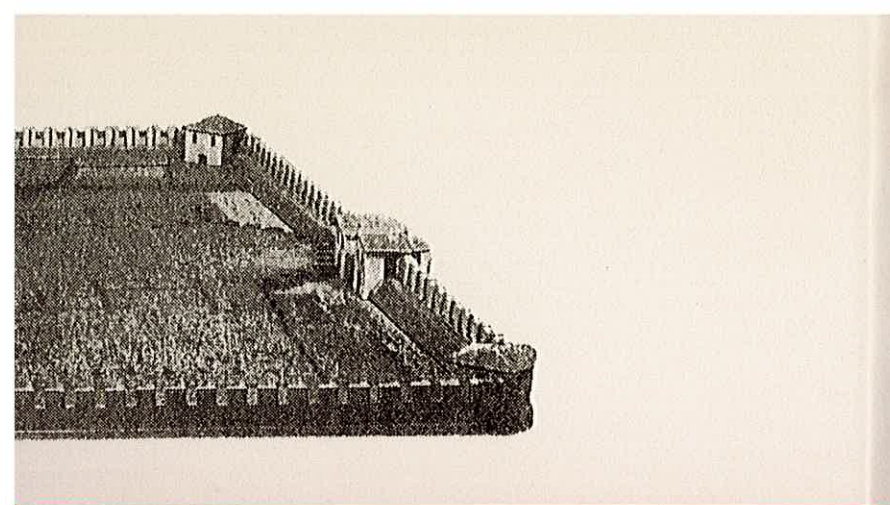

> ROMEINS CASTELLUM

Indruk van een Romeins castellum. Dit bestond uit een houten of stenen omwalling met vier hoektorens en vier poorten. Op de kruising van de twee wegen staat het hoofdgebouw, het praetorium. De op het Domein opgegraven restanten van het praetorium staan hier aangegeven.

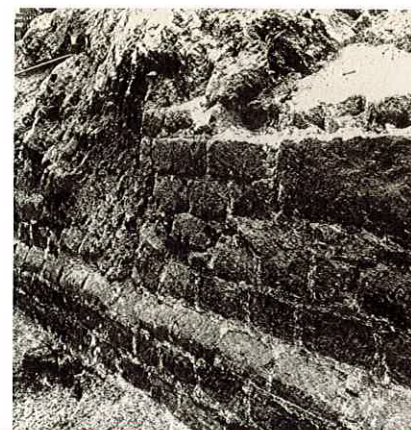
> ROMEINS CASTELLUM

Indruk van een Romeins castellum. Dit bestond uit een houten of stenen omwalling met vier hoektorens en vier poorten. Op de kruising van de twee wegen staat het hoofgebouw, het praetorium. De op het Domplein opgegraven restanten van het praetorium staan hier aangegeven.

OOSTMUUR >

Opgraving Achter de Dom. Tijdens werkzaamheden aan de riolering werd de oostmuur van het castellum blootgelegd.

PORTA DECUMANA >

Resultaat van opgravingen in 1938. De tufstenen blokken met doorgaten markeren de binnenzijde van de porta decumana van het vijfde Romeinse castellum.

OPGRAVINGEN 1938 v

De opgravingen in 1938 trokken veel belangstellenden. Onder meer voor de restanten van de Zuidpoort van het castellum die hier te zien zijn.

HEDEN

Resten van Romeinen

Op en rond de Romeinse legerplaats Trajectum verrijst in de eeuwen na het vertrek van de Romeinen de stad Utrecht. Bij diverse opgravingen zijn resten gevonden van het vijfde stenen castellum, dat lag op de plek van het huidige Domplein. Onder gebouwen rond het plein en de straat bevinden zich nog delen van de tufstenen muur van dit castellum.

Via Principalis

De Via Principalis was de hoofdweg van het Romeins castellum. Het liep vanaf de Westpoort (porta principalis sinistra) nabij de hoek van de Vismarkt en de Servetstraat, naar de Oostpoort (porta principalis dextra). Deze was gesitueerd ter plaatse van het huidige Achter de Dom. De weg was circa 4,50 meter breed. Het bestond in eerste instantie uit houten onderdelen. Ten tijde van het vijfde castellum was het bestraat met een laag tufgruis met daarboven een laag dakpanpuin.

Porta Decumana (Zuidpoort Romeins castellum V)

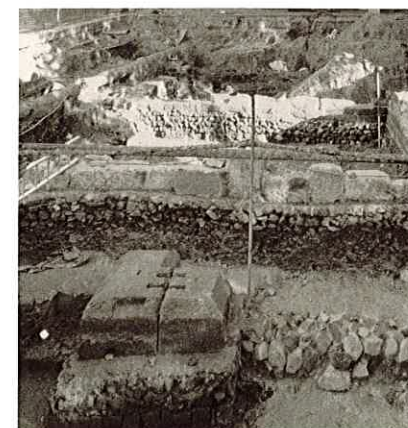
'Porta decumana'. Deze tekst staat op een onopvallende steen bij een zijhekje van het Academieggebouw in de bestrating aan de zuidkant van het Domplein. Weinigen zullen beseffen dat hier onder de straat nog belangrijke overblijfselen bewaard zijn gebleven van de zuidelijke toegangspoort tot het Romeins castellum. Deze werden in 1938 opgegraven en vastgelegd.

Porta principalis dextra (Oostpoort Romeins castellum V)

Ook achter de Dom is op een onopvallende plek in het plaveisel een steen met opschrift te zien. Deze geeft aan waar zich ooit de oostelijke toegangspoort tot het Romeins castellum bevond (en ten dele onder de straat nog steeds bevindt).

Oostmuur Romeins castellum

Onder de straat Achter de Dom loopt onzichtbaar het tracé van de oostmuur van het Romeins castellum. Bij opgravingen en bij werkzaamheden aan de rioleringen is deze verschillende malen in zicht geweest. In het verschiep sluit ook de zijgevel van de voormalige Openbare Leeszaal op dit tracé aan, aangezien in de Middeleeuwen de voorganger van dit gebouw tegen de Romeinse castellummuur werd gebouwd.

< ATRIUM PRAETORIUM

Midden op het Domplein, tegen de Heilig Kruiskapel aan, lag het atrium van het praetorium. Dit was het hoofgebouw van het Romeins castellum. Op de afbeelding zijn de fundamente van de kolommen rond de binnenplaats zichtbaar.

Het stalen luik op de binnenplaats van het UCK dat toegang geeft tot de Romeinse castellummuur. Glasplaat om de muur van bovenaf zichtbaar te maken.

TOEKOMST

Via Principalis

Op bescheiden wijze zou de Via Principalis aangeduid kunnen worden door in de bestaande bestrating de richting van de stenen een kwartslag te draaien. Hierdoor ontstaat een loper met damasteffect, die de aanwezige patronen van de kerkplattegronden niet stoort. Deze loper zou daarmee twee belangrijke historische elementen symbolisch kunnen aanduiden: de Via Principalis van het Romeins castellum, en - een kleine duizend jaar later - de zuidelijke galerij langs de Voorhof van de Romaanse Domkerk. Deze laatste verbond op verdiepingsniveau de Dom met het bisschoppelijk paleis. In de jaren na 1321 werd aan de westzijde van deze Voorhof de huidige Domtoren gebouwd, precies tussen de noord en de zuidgalerij. De zuidgalerij bleef nadien nog lang bestaan, en is nu nog herkenbaar in de ruimte tussen de toren en de zijmuur van het ontvangstgebouw.

Porta Decumana (Zuidpoort Romeins castellum V)

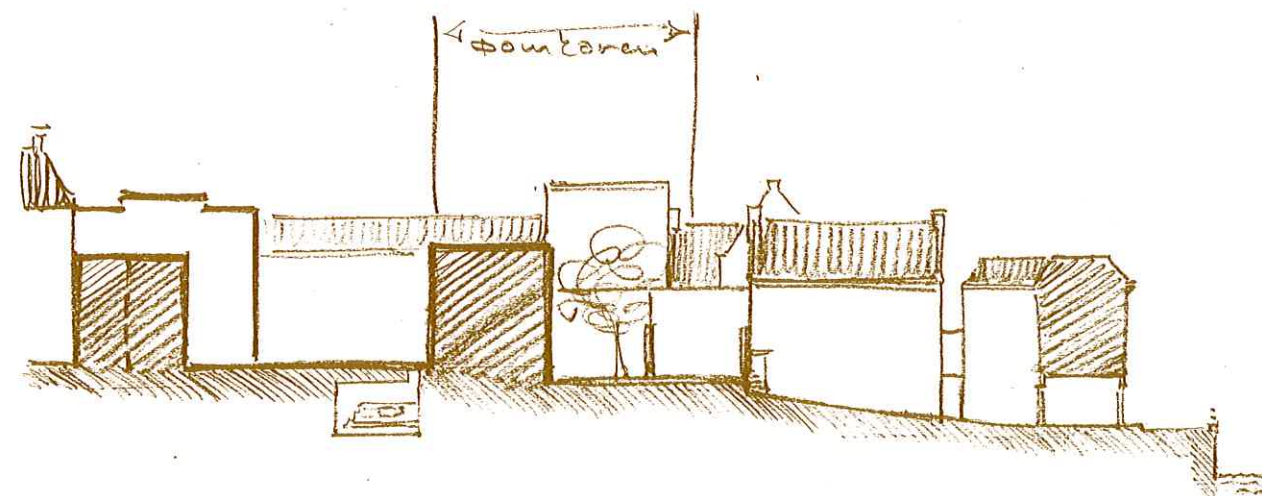
Een klein deel van de vroegere opgraving weer als ondergrondse ruimte openleggen en door één of twee glasplaten in het straatvlak te plaatsen zichtbaar maken. Zo zouden de waardevolle resten aanzienlijk meer tot de verbeelding gaan spreken. Via spiegels kan men dan vanaf de straat niet alleen op, maar ook door de Romeinse poort kijken. Daarnaast zou het een belangrijke toevoeging zijn de plattegrond van de Zuidpoort bijvoorbeeld met twee lijnen van basaltkeitjes in het plaveisel aan te geven. Door een dubbele lijn voor de Romeinse periode te gebruiken wordt verwarring voorkomen met de reeds bestaande als volle muurdikte weergegeven plattegronden van de middel-eeuwse kerken.

Porta principalis dextra (Oostpoort Romeins castellum V)

Om aan te geven waar de Romeinse Oostpoort zich bevond, kan de plattegrond via twee lijnen van basaltkeitjes in de bestrating worden aangeduid. Deze is dankzij opgravingen precies bekend. In aansluiting hierop, en als vervolg op de Domein zijde, zou tot in de poort de Via Principalis als loper in het plaveisel weergegeven kunnen worden. Daarmee wordt ook het verband tussen de oost- en de westkant van de kerk duidelijk.

Oostmuur Romeins castellum

Aansluitend op de plattegrond van de Oostpoort van het castellum zou het de moeite waard zijn ook de oostmuur met twee lijnen van basaltkeitjes in het plaveisel aan te duiden. Om op die manier duidelijk te maken dat de Dom ooit binnen het Romeins castellum tot ontwikkeling is gekomen.

< DOORSNEDE ROMEINSE ROUTE

Doorsnede van de Romeinse Route achter de huidige bebouwing aan het Domein, naar het zuiden gezien. Rechts: Vismarkt. Links: UCK/De Rode Poort.

KELDER OP DE BINNENPLAATS VAN HET UCK > > >

Het stalen luik op de binnenplaats van het UCK dat toegang geeft tot de Romeinse castellummuur. Glasplaat om de muur van bovenaf zichtbaar te maken.

Porta Decumana (Zuidpoort Romeins castellum V)

Een klein deel van de vroegere opgraving weer als ondergrondse ruimte openleggen en door één of twee glasplaten in het straatvlak te plaatsen zichtbaar maken. Zo zouden de waardevolle resten aanzienlijk meer tot de verbeelding gaan spreken. Via spiegels kan men dan vanaf de straat niet alleen op, maar ook door de Romeinse poort kijken. Daarnaast zou het een belangrijke toevoeging zijn de plattegrond van de Zuidpoort bijvoorbeeld met twee lijnen van basaltkeijtes in het plaveisel aan te geven. Door een dubbele lijn voor de Romeinse periode te gebruiken wordt verwarring voorkomen met de reeds bestaande als volle muurdikte weergegeven plattegronden van de middel-eeuwse kerken.

Porta principalis dextra (Oostpoort Romeins castellum V)

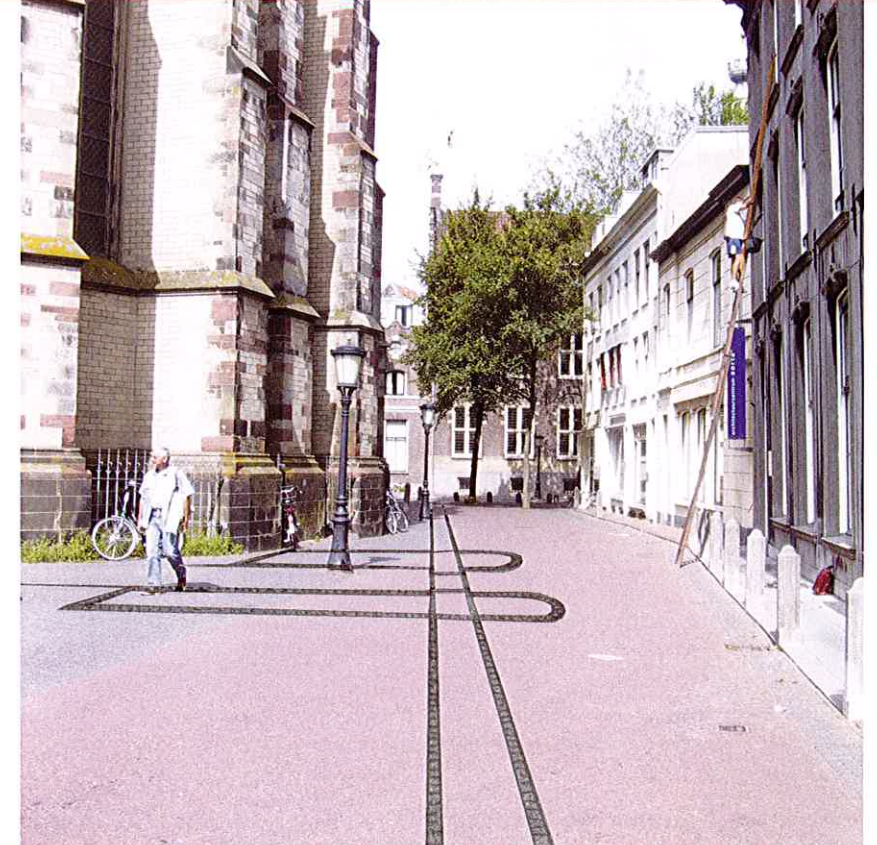
Om aan te geven waar de Romeinse Oostpoort zich bevond, kan de plattegrond via twee lijnen van basaltkeijtes in de bestrating worden aangeduid. Deze is dankzij opgravingen precies bekend. In aansluiting hierop, en als vervolg op de Dompleinzijde, zou tot in de poort de Via Principalis als looper in het plaveisel weergegeven kunnen worden. Daarmee wordt ook het verband tussen de oost- en de westkant van de kerk duidelijk.

Oostmuur Romeins castellum

Aansluitend op de plattegrond van de Oostpoort van het castellum zou het de moeite waard zijn ook de oostmuur met twee lijnen van basaltkeijtes in het plaveisel aan te duiden. Om op die manier duidelijk te maken dat de Dom ooit binnen het Romeins castellum tot ontwikkeling is gekomen.

'Het allerspannendste vind ik de proceskant. De fantasie hoe deze droom in stappen te realiseren is. Ik heb er een heilig geloof in. Dit gaan we met elkaar doen!'

(Theo van Wijk)

A OOSTMUUR CASTELLUM

De Dom is tot ontwikkeling gekomen binnen het Romeins castellum. Twee lijnen basaltkeijtes in de huidige bestrating zouden dit voor het publiek nog duidelijker kunnen maken.

< PORTA DEXTRA CASTELLUM

Twee lijnen basaltkeijtes kunnen laten zien waar de voormalige Romeinse oostpoort zich bevond.

< VIA PRINCIPALIS

Door de richting van de stenen een kwartslag te draaien, ontstaat een looper die zowel de Via Principalis van het Romeins castellum als de zuidelijke galerij langs de Voorhof van de Romaanse Domkerk aangeeft. Na 1321 werd aan de westzijde de huidige Domtoren gebouwd. De zuidgalerij bleef nog lang bestaan, en is nog herkenbaar in de ruimte tussen de toren en de zijmuur van het Ontvangstgebouw.

< DOORSNEDE ROMEINSE ROUTE

Doorsnede van de Romeinse Route achter de huidige bebouwing aan het Domplein, naar het zuiden gezien. Rechts: Vismarkt. Links: UCK/De Rode Poort.

> ROMEINSE ROUTE:

Door een verbinding te maken van de Vismarkt aan de Oudegracht tot de binnenplaats achter het UCK, ontstaat de, deels ondergrondse, Romeinse Route. Een vijftig meter lange weg die bezoekers in contact brengt met de zeven tijdslagen op en rond het Domplein. Hierdoor wordt zowel de Romeinse als middeleeuwse geschiedenis zichtbaar en beleefbaar. De Romeinse Route eindigt in een bezoekerscentrum waar resten van de castellummuur zichtbaar zijn en dat een verbinding heeft met de kelders van het 14e-eeuwse Huis De Rode Poort.

HOE LOS JE ÉÉN VAN DE GROOTSTE IMPASSES VAN UTRECHT OP?

Pilaren van paleis Lofen kwijnen weg in kelders. Wandelaars struinen onwetend over de versleten straatmotieven op het Domplein. De historische overblijfselen rond en onder het Domplein liggen er troosteloos bij, vindt Theo van Wijk. 'De meeste mensen die de ruimtes nu gebruiken, kennen het verhaal erachter niet. Ze kunnen de waarde ervan dus ook niet inschatten. Als overheid en stad er nooit de aandacht aan schenken die het verdient, kun je ook niet voorkomen dat mensen er onzorgvuldig mee omgaan.'

Het Domplein is een bijzondere plek in het hart van de stad. Daar is iedereen het over eens. Maar dat hart is kil, volgens Theo van Wijk en Frans Kipp. Er is nauwelijks aandacht voor. Theo van Wijk: 'De vraag is waarom deze plek zo weinig waardering krijgt. Waarom zijn Utrechters zo bescheiden in plaats van trots te zijn op hun stad? Het Domplein is niet zomaar een plein. Het is de oorsprong van de ontwikkeling van Nederland. De kerkelijke, burgerlijke, bestuurlijke en universitaire wereld is vanaf daar ontstaan.'

Frans Kipp is het helemaal met Theo van Wijk eens. 'In Utrecht is een grote belangstelling voor de historische waarde van de stad. Maar het niet grijpen van kansen zit diepgeworteld. Dat is terug te zien aan de huidige staat van het Domplein. Utrechters zouden er meer voor moeten uitkomen dat ze trots zijn op hun stad. Dat maakt het zoveel makkelijker om alle belanghebbenden de schouders eronder te laten zetten. Door de huidige terughoudendheid worden gemeenschappelijke belangen vaak verwaarloosd.'

De impasse rond het Domplein is een belangrijke drijfveer waarin Theo van Wijk en Frans Kipp elkaar gevonden hebben. 'Het fascineert ons allebei hoe we op een plek met zo'n bijzondere waarde als het Domplein mensen bij elkaar kunnen krijgen die gezamenlijk iets positiefs willen bereiken,' vertelt Frans Kipp. 'De ervaring leert dat er verschillende plannen met het gebied zijn geweest, die altijd zijn gestrand. We willen die negatieve spiraal doorbreken. Er zijn zoveel gemeenschappelijke waarden dat we elkaar zouden moeten kunnen vinden.'

Theo van Wijk noemt de gekozen aanpak 'procesarchitectuur'. 'Hoe los je één van de grootste impasses van Utrecht op? Via procesarchitectuur betrekken we alle mogelijke partijen bij het werk en hebben we gedragen deeltrajecten die we gezamenlijk proberen te ontwikkelen. Je kunt allerlei plannen maken, maar deze vervolgens ook kunnen uitvoeren – dat is interessant. Het is daarom belangrijk om te analyseren waarom het is zoals het is. Het gaat daarbij ook om respect voor mensen. Ik geloof persoonlijk dat wanneer we de energie bundelen van keizers, bisschoppen en Romeinen en alle invloeden die er op het Domplein zijn geweest, we alles aankunnen.'

BINNENPLAATS
UCK

ROMEINSE ROUTE:

Door een verbinding te maken van de Vismarkt aan de Oudegracht tot de binnenplaats achter het UCK, ontstaat de, deels ondergrondse, Romeinse Route. Een vijftig meter lange weg die bezoekers in contact brengt met de zeven tijdslagen op en rond het Domplein. Hierdoor wordt zowel de Romeinse als middeleeuwse geschiedenis zichtbaar en beleefbaar. De Romeinse Route eindigt in een bezoekerscentrum waar resten van de castellummuur zichtbaar zijn en dat een verbinding heeft met de kelders van het 14e-eeuwse Huis De Rode Poort.

UCK: LINK NAAR HEDEN EN VERLEDEN

Bierbrouwers, beeldhouwers en bakkers. In de Middeleeuwen bruist de stad van de bedrijvigheid. Ook op en rond het Domplein is het een drukte van belang. Onder toeziend oog van bisschoppen en burgers verdwijnen en verrijzen vele gebouwen.

PISCINA IN HET UCK >

Schildering van de handwassing voor de consecratie in de piscina van de huiskapel van het huis De Rode Poort, afkomstig uit de eerste helft van de 14e eeuw.

VERLEDEN

Van Huis De Rode Poort tot UCK

Langs de noordwand van het Domplein stond een reeks claustrale huizen van de Dom (en één van Oudmunster) op diepe percelen tot aan het Oudkerkhof. Het 'Huis De Rode Poort' is daarvan het duidelijkste voorbeeld.

Het Huis De Rode Poort (Domplein 4) is van oorsprong een claustraal huis van de Dom. Het bestaat uit een terugliggend laat 13e-eeuws deel dat tegen de voormalige castellummuur is gebouwd en een 14e-eeuws deel erachter. Het huis heeft thans twee bouwlagen, kelders en een zolderlaag met een met zink gedekt dak uit 1868. In de 16e eeuw wordt aan het Domplein een voorhuis naast een binnenplaats met een grote toegangspoort toegevoegd. Vanaf 1625 is het een burgerhuis, los van het kapittel.

Het keldercomplex bestaat uit drie afzonderlijke kelders, elk met een tongewelf. De zuidelijke daarvan is de oudste, gebouwd aan het eind van de 13e eeuw tegen de door bisschop Balderik (917-978) herstelde Romeinse muur. De vloer in die kelder heeft waarschijnlijk bijna een meter dieper gelegen dan nu het geval is. Deze kelder was toegankelijk via de keldertrap aan de rechterzijde van de toenmalige voorgevel, die oorspronkelijk op een binnenplaats uitkwam. Aan de linkerzijde van de voorgevel bevinden zich een kelderlicht naar de vroegere binnenplaats en een toegang tot een wellicht later vernieuwde voorbouw. De kelder heeft een tongewelf evenwijdig aan de rooilijn. De noordelijke kelders onder het complex liggen tegen de oudste zuidelijke kelder aan en horen bij de 14e-eeuwse uitbreidingen van het huis. Tussen beide kelders bleven belangrijke delen van de noordelijke muur en mogelijk ook van de poort van het Romeins castellum bewaard.

DEN

deleeeuwen bruist de stad van de
et een drukte van belang. Onder
nen en verrijzen vele gebouwen.

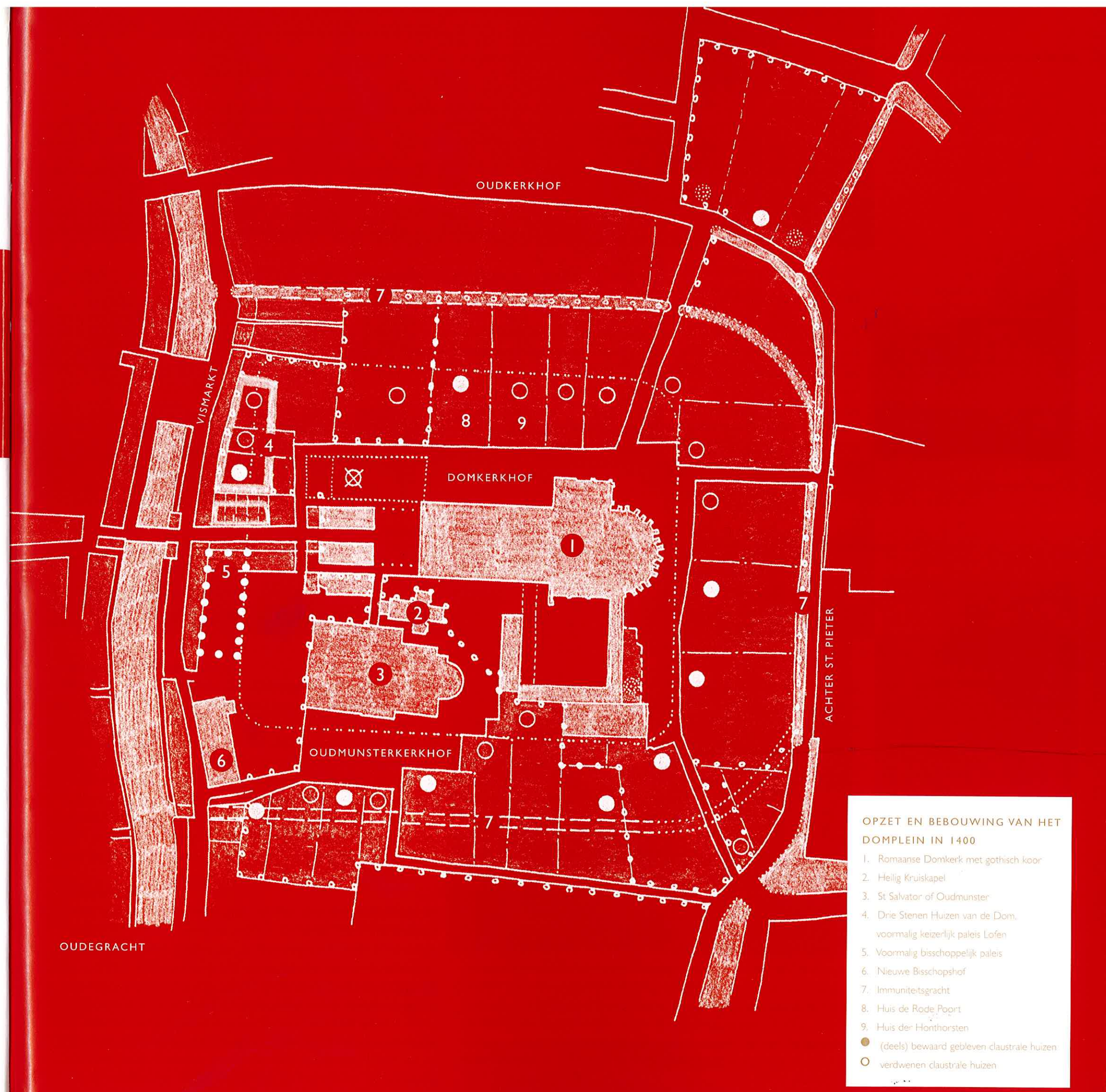
VERLEDEN

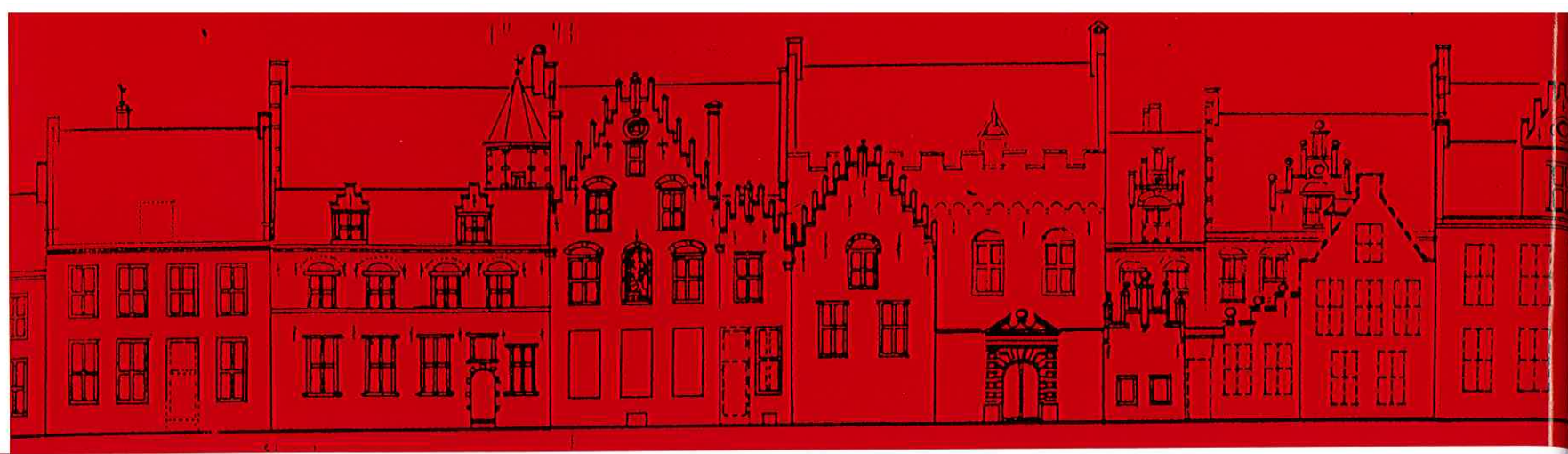
Van Huis De Rode Poort tot UCK

Langs de noordwand van het Domplein stond een reeks claustrale huizen van de Dom (en één van Oudmunster) op diepe percelen tot aan het Oudkerkhof. Het 'Huis De Rode Poort' is daarvan het duidelijkste voorbeeld.

Het Huis De Rode Poort (Domplein 4) is van oorsprong een claustraal huis van de Dom. Het bestaat uit een terugliggend laat 13e-eeuws deel dat tegen de voormalige castellummuur is gebouwd en een 14e-eeuws deel erachter. Het huis heeft thans twee bouwlagen, kelders en een zolderlaag met een met zink gedekt dak uit 1868. In de 16e eeuw wordt aan het Domplein een voorhuis naast een binnenplaats met een grote toegangspoort toegevoegd. Vanaf 1625 is het een burgerhuis, los van het kapittel.

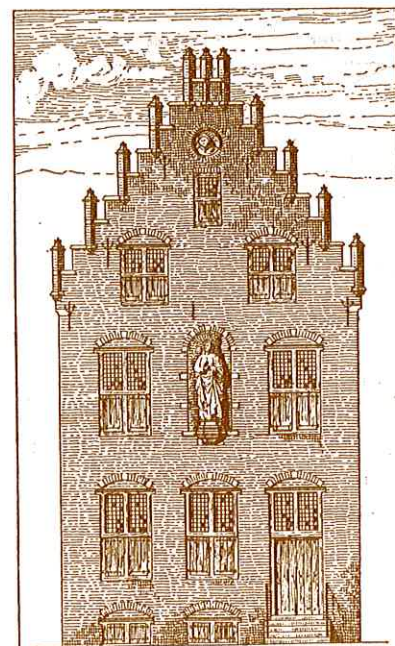
Het keldercomplex bestaat uit drie afzonderlijke kelders, elk met een tongewelf. De zuidelijke daarvan is de oudste, gebouwd aan het eind van de 13e eeuw tegen de door bisschop Balderik (917-978) herstelde Romeinse muur. De vloer in die kelder heeft waarschijnlijk bijna een meter dieper gelegen dan nu het geval is. Deze kelder was toegankelijk via de keldertrap aan de rechterzijde van de toenmalige voorgevel, die oorspronkelijk op een binnenplaats uitkwam. Aan de linkerzijde van de voorgevel bevinden zich een kelderlicht naar de vroegere binnenplaats en een toegang tot een wellicht later vernieuwde voorbouw. De kelder heeft een tongewelf evenwijdig aan de rooilijn. De noordelijke kelders onder het complex liggen tegen de oudste zuidelijke kelder aan en horen bij de 14e-eeuwse uitbreidingen van het huis. Tussen beide kelders bleven belangrijke delen van de noordelijke muur en mogelijk ook van de poort van het Romeins castellum bewaard.

^ HUIDIGE GEVEL

Het Utrechts Centrum voor de Kunsten (UCK) aan het Domplein.

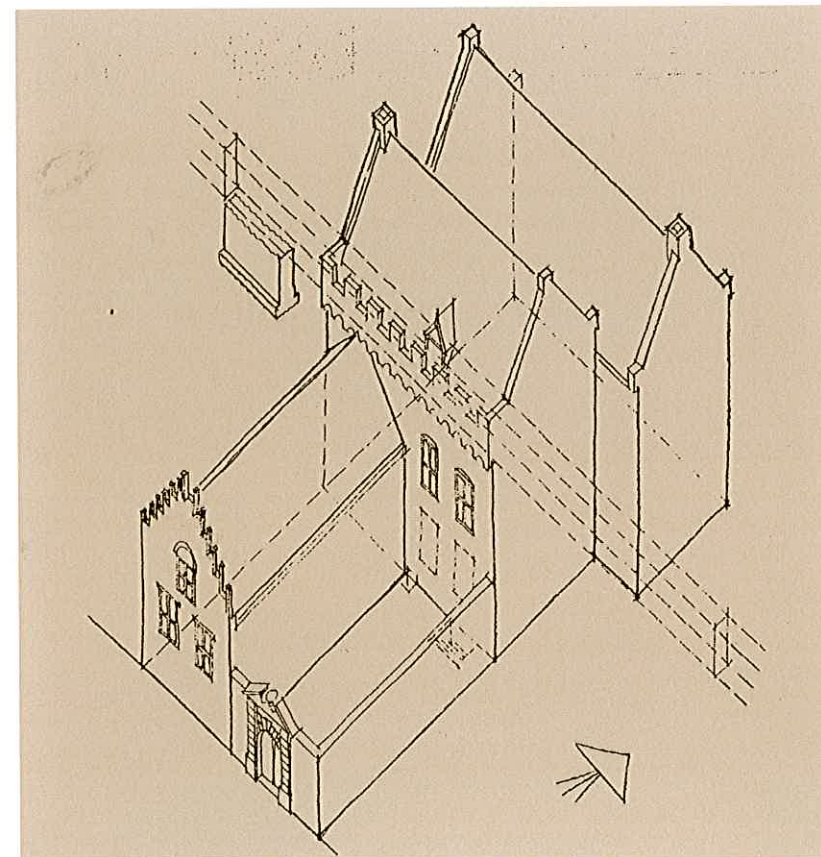
^ KLAUSTRAAL HUIS VAN OUDMUNSTER

^ HUIS DER HONTHORSTEN

Het buurhuis van Huis De Rode Poort.

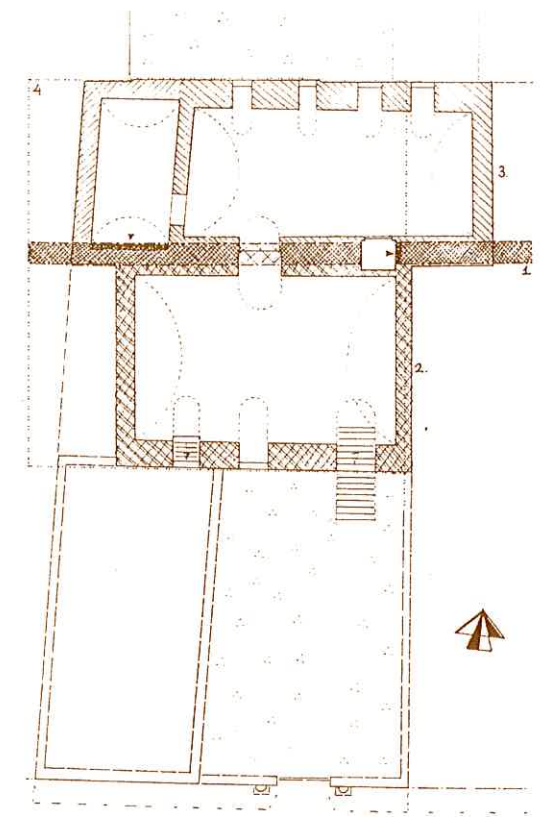
Bijgebouwen en achterhuis

In 1424 is achter Huis De Rode Poort een achterhuis aanwezig aan het Oudkerkhof. Circa 1570 zijn er drie achterhuizen. In 1598 vindt verkoop van twee achterhuizen van Huis De Rode Poort plaats, daarna volgt een verzoek aan het Domkapittel tot bekrachtiging van de scheiding. Hierop 'eximeert' en 'veralieneert' het kapittel de twee huizen 'ten ewigendagen'. Sindsdien behoren de twee achterhuizen niet meer tot de immuniteit. In verkoopaktes uit de 18e en 19e eeuw is sprake van gelijktijdige verkoop van Huis De Rode Poort en de Gouden Leeuw (aan het Oudkerkhof). De Gouden Leeuw, een logement, ligt ten oosten van de poortweg van Huis De Rode Poort, het huidige Oudkerkhof 25.

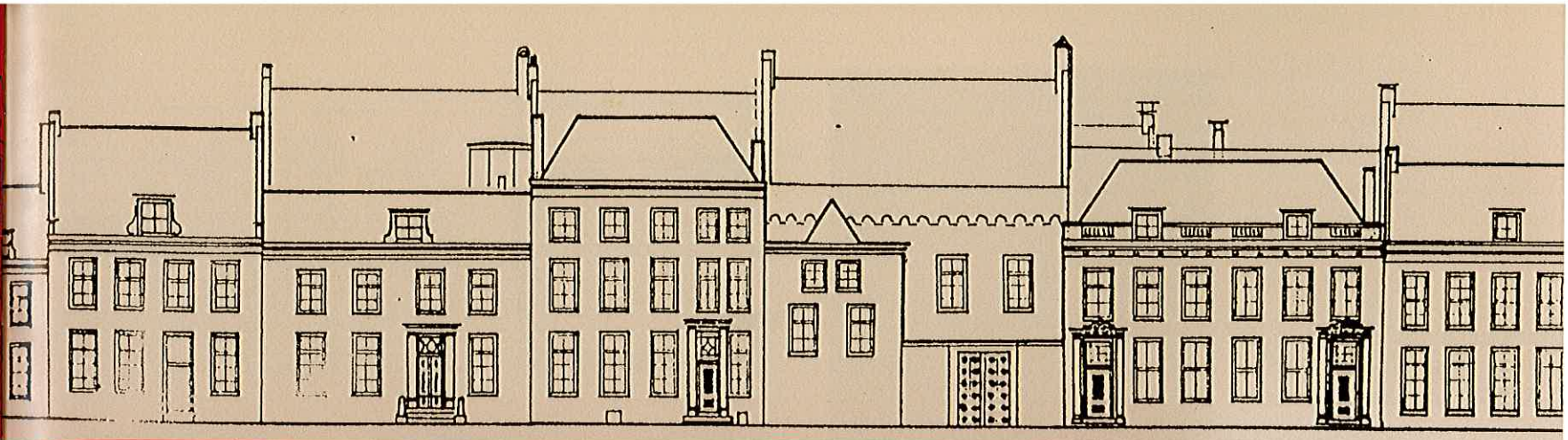
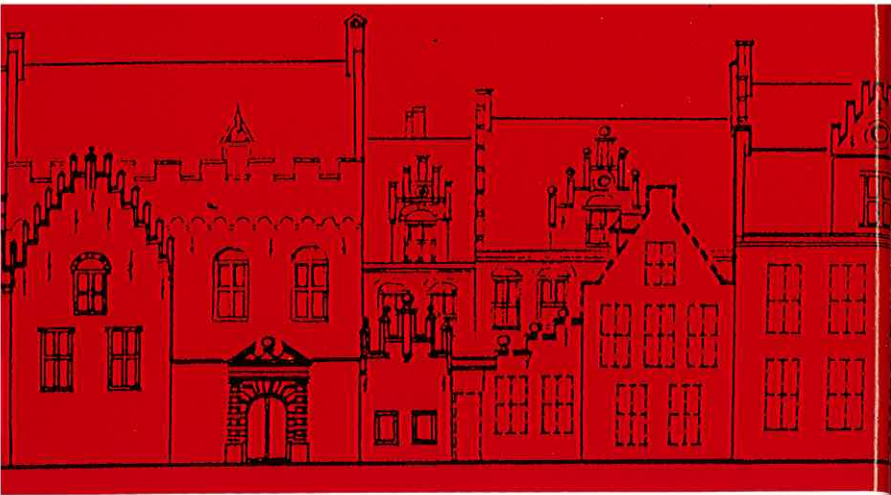
Oudmunster

Het middeleeuwse claustrale huis van Oudmunster (het huidige Domplein 5) ondergaat in begin 16e eeuw een grondige verbouwing om ruimte te maken voor uitbreiding van het kerkhof van de Dom. Achter het huis is een grote tuin, van waaruit de Domherensteeg naar de Vismarkt leidt. Het huis is genoemd naar de familie Van Honthorst, die het pand in de 17e eeuw bewoont. Later doet het huis dienst als koffiehuis en weeshuis. In 1924 wordt het huis afgebroken en de zijmuur wellicht gedeeltelijk opgenomen in de nieuwbouw van de Burgerschool der Nederlands Hervormde Gemeente.

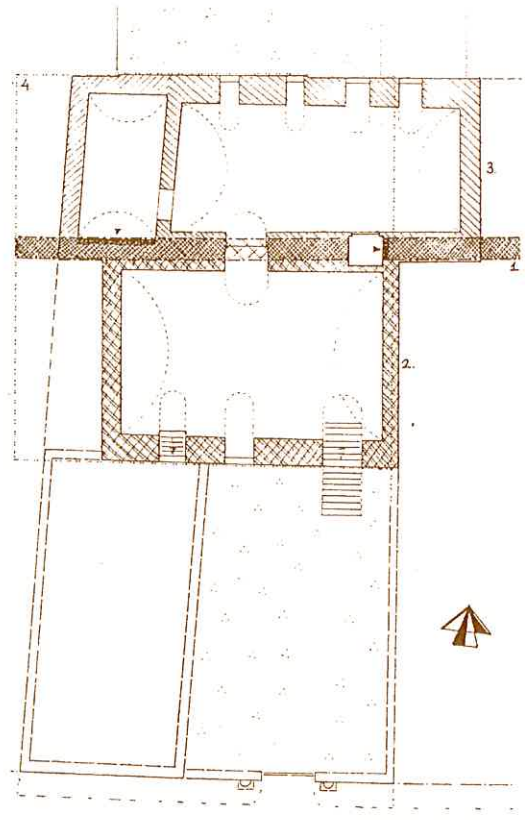
< HUIS DE RODE POORT

Tussen de noord- en zuidkelder van Huis De Rode Poort bevinden zich belangrijke delen van de Romeinse castellummuur, omdat het 13e-eeuwse huis tegen de toen nog bestaande castellummuur was gebouwd.

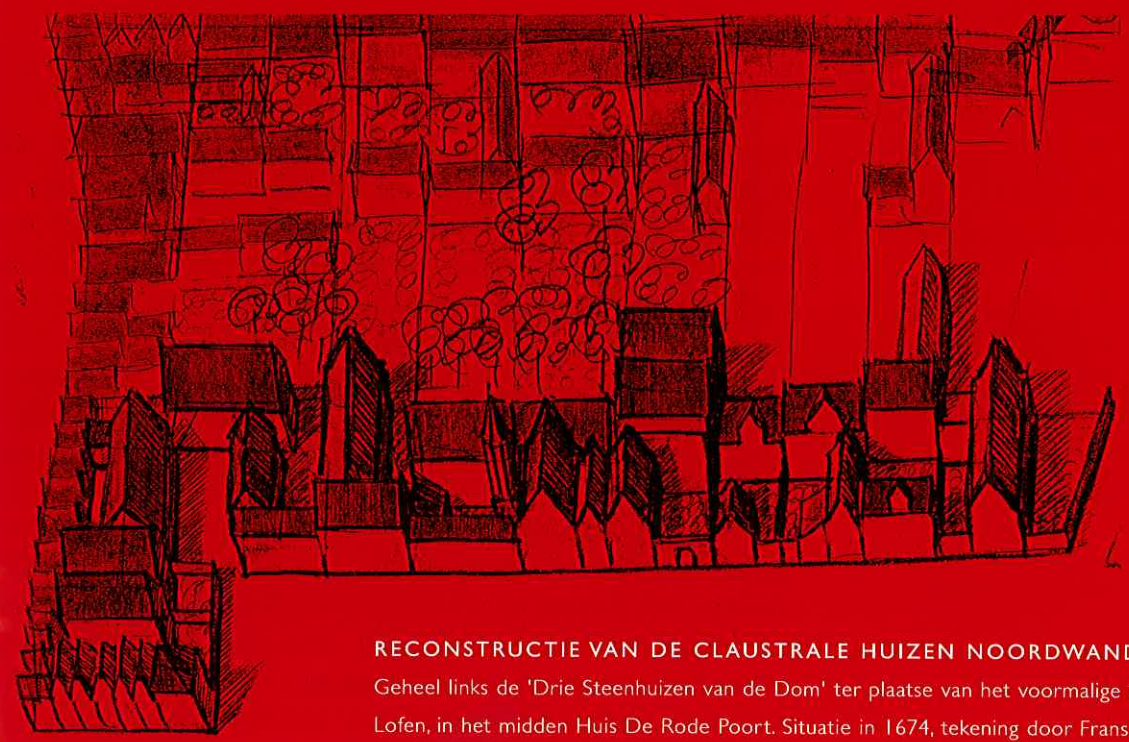

< **NOORDWAND DOMPLEIN**
 Reconstructietekeningen van Frans Kipp van de situatie in 1674 naar tekeningen van Saftleven en van de situatie in 1850. De hoofdhuisen staan achter lagere voorhuizen.

Oudmunster
 Het middeleeuwse claustrale huis van Oudmunster (het huidige Domplein 5) ondergaat in begin 16e eeuw een grondige verbouwing om ruimte te maken voor uitbreiding van het kerkhof van de Dom. Achter het huis is een grote tuin, van waaruit de Domherensteeg naar de Vismarkt leidt. Het huis is genoemd naar de familie Van Honthorst, die het pand in de 17e eeuw bewoont. Later doet het huis dienst als koffiehuis en weeshuis. In 1924 wordt het huis afgebroken en de zijmuur wellicht gedeeltelijk opgenomen in de nieuwbouw van de Burgerschool der Nederlands Hervormde Gemeente.

< **HUIS DE RODE POORT**
 Tussen de noord- en zuidkelder van Huis De Rode Poort bevinden zich belangrijke delen van de Romeinse castellummuur, omdat het 13e-eeuwse huis tegen de toen nog bestaande castellummuur was gebouwd.

RECONSTRUCTIE VAN DE CLAUSTRALE HUIZEN NOORDWAND
 Geheel links de 'Drie Steenhuisen van de Dom' ter plaatse van het voormalige paleis Lofen, in het midden Huis De Rode Poort. Situatie in 1674, tekening door Frans Kipp.

NAAMGEVING DE RODE POORT

Volgens Van Vlierden (conservator van het Catharijneconvent die een studie schreef over het huis en de muurschilderingen) is De Rode Poort voor het eerst genoemd in 1455, in een testament van bisschop Rudolf, die het huis bewoonde. De aanwezigheid van een rode poort in het huis van een adellijk heer geeft aan dat de bewoner een bepaalde rechtsmacht bezit. Bij de 'rode deur' in de Domkerk, tegenover Huis De Rode Poort, worden ook bepaalde rechtshandelingen verricht. Wat dat betreft zou de naam uit de begintijd van het huis kunnen stammen. Het werd omstreeks 1350 bewoond door proost Florens van Jutfaas. De naam wordt echter voor 1455 niet genoemd. Waarschijnlijk was destijds de toegangspoort vanaf het Domplein naar de binnenplaats voorzien van rode deuren.

< **ZIJMUUR HUIS DE RODE POORT**
 In de huidige Marnixzaal van het UCK is de middeleeuwse zijmuur van Huis De Rode Poort zichtbaar; met daarin een 14e-eeuwse altaarnis en piscina met muurschilderingen.
 v De reconstructietekening toont hoe de beschilderde oostmuur van de huiskapel er oorspronkelijk uitzag.

Hervormde Jongens- en Meisjesschool

In 1859 koopt baron Boetzelaar van Dubbeldam De Rode Poort en de Gouden Leeuw (aan het Oudkerkhof ten oosten van de Poortweg) om er een meisjesschool aan het Oudkerkhof en een jongensschool aan het Domplein te vestigen. Bij de bouw van de jongensschool in 1868 wordt het voorhuis van De Rode Poort gesloopt en de kelder daarvan dichtgestort. Van het hoofdhuis blijven de buitenmuren en de kelders gespaard. Het boogfries op de gevels wordt weggehakt. De piscina en de altaarnis op de verdieping worden bij de verbouwing herontdekt en behouden. Het gebouw wordt in gebruik genomen als Burgerschool der Nederduitsch (=Nederlands) Hervormde Gemeente (later: Hervormde Burgerschool voor lager en uitgebreid lager onderwijs).

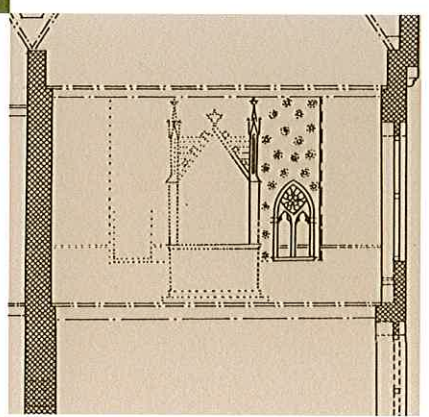
Nieuwbouw 1925

Maar ook om een andere reden gaat het hier door een samenloop van omstandigheden om een belangrijk gebouw. De elkaar deels overlappende ingrijpende restauratiecampagnes van de Domtoren (1900-1929) en van de Domkerk (1921-1938) hadden tevens een grote opleving van de belangstelling voor het Domplein tot gevolg, gericht op de relatie tussen kerk en toren, en op de historische achtergrond en ondergrond van de directe omgeving. Daaruit kwamen onder meer de opgravingen van 1929-1949 voort. In dit licht past, dat de architect D.F. Slothouwer, die in 1921 de opdracht kreeg de restauratie van de Domkerk te leiden, in 1923 tevens werd belast met de verbouwing, vernieuwing en uitbreiding van de Hervormde Burgerschool.

Hoewel door de uitbreiding een forse schaalvergroting in de noordwand van het Domplein ontstond, heeft Slothouwer ernaar gestreefd de nieuwbouw zorgvuldig in te voegen door in het ontwerp kenmerken van de historische structuur in eigentijdse vormen te vertalen. In de uitwerking koos hij voor een hoog niveau van ambachtelijke kwaliteit in de detaillering. Daarbij illustreert het ontwerp de invloed van de kort tevoren in 1920 vastgestelde nieuwe Schoolwet, die het belang van de gezondheid en de belevingswereld van de kinderen benadrukte, maar ook contact met schone kunsten en aanpassing aan de lokale omgeving daarin een rol liet spelen. De Dompleinschool kwam tot stand in de korte periode waarin hiervoor extra subsidiemogelijkheden beschikbaar waren.

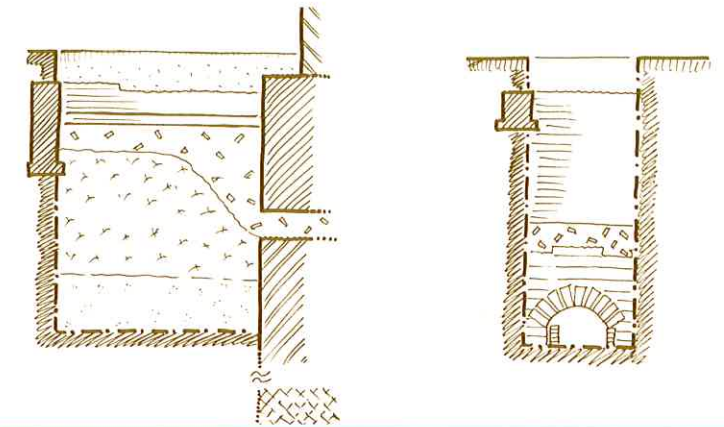
Muziek- en Dansschool/UCK

Bij het verlaten van het gebouwencomplex in 1986 zijn er een basisschool en een mavo gevestigd. In 1986-87 en in 1989 vinden verbouwingen plaats ten behoeve van de Gemeentelijke Muziekschool, die er sinds 1987 is gevestigd. In 1991 is er een opgraving in verband met de verbouwing van de Muziek- en Dansschool. Hierbij vindt men onder andere overblijfselen van de oever van de Rijn uit de Romeinse tijd. Tussen de huizen Domplein 3 en 4 is een 14e-eeuwse slokop, waarboven oorspronkelijk waarschijnlijk een toegangssteeg heeft gelopen. In 1999 gaat de Muziekschool op in het Utrechts Centrum voor de Kunsten (UCK).

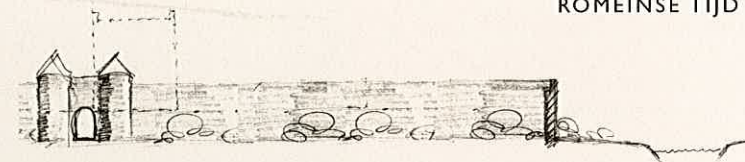

OPRAVINGEN BINNENPLAATS RONDON EN DOORSNEDES > >

Proefopgravingen in de Domherensteeg achter RonDom:
de achtergevels volgen het tracé van de Romeinse muur.

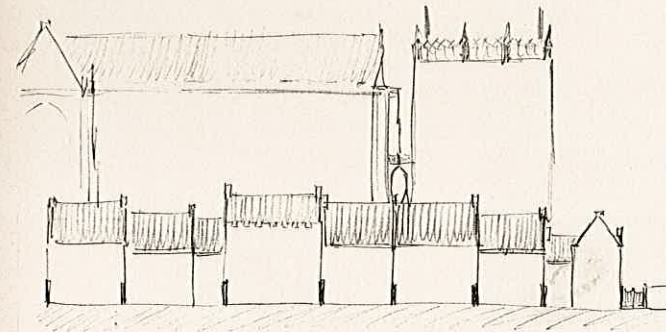
ROMEINSE TIJD

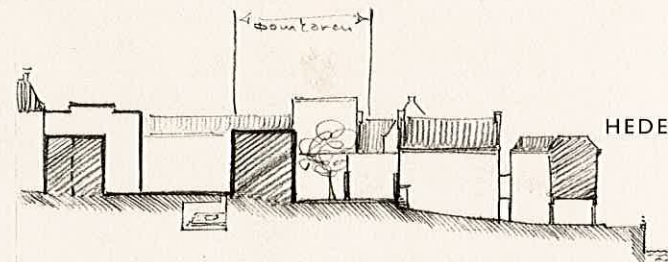
< DOORSNEDE BEBOUWING

Doorsneden oost-west over de
Domherensteeg in vier perioden, met de
bebouwing noordzijde Domplein gezien
naar het zuiden.

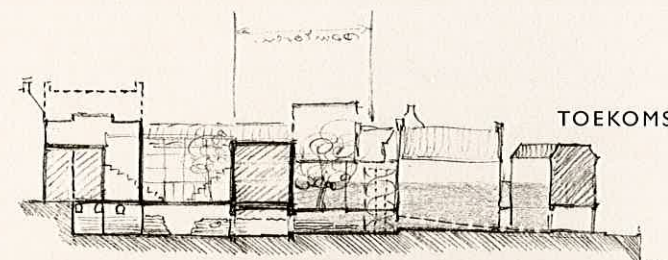
MIDDELEEUWEN

HEDEN

TOEKOMST

HEDEN

Romeinse muur

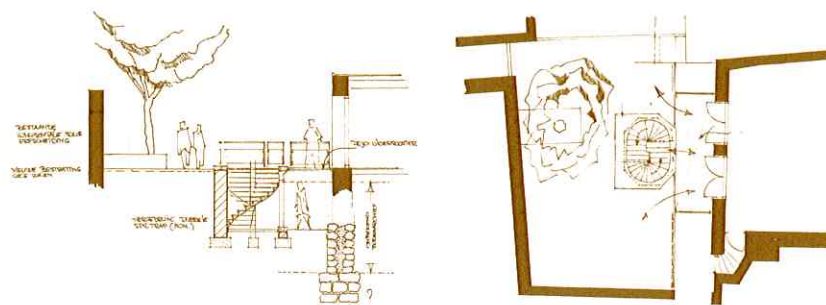
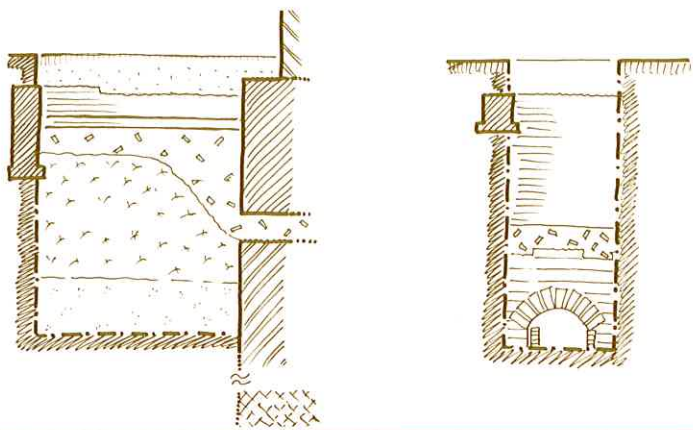
Onder het huidige UCK is tussen de noordelijke en zuidelijke kelder de Romeinse castellummuur bewaard gebleven. Deels met belangrijke middeleeuwse herstellingen (bisschop Balderik 917-978). In het tracé van de Romeinse muur is de westelijk gelegen schoolvleugel gefundeerd met betonnen palen. Hoeveel er van de Romeinse muur onder de school over is moet proefondervindelijk vastgesteld worden. Waarschijnlijk zijn de overblijfselen ervan niet verwijderd. Dit geldt ook voor de middeleeuwse resten van het pand 'Huis der Honthorsten', die mogelijk gevonden kunnen worden bij graafwerkzaamheden ten zuiden van de huidige kelder onder het binnenhof UCK. In 1949 werd onder leiding van prof. A.E. van Giffen een opgraving gedaan op het binnenhof van UCK. Daar werd de noordmuur teruggevonden van het castellum. Een gedeelte van dit muurfragment is bewaard. De muurresten laten duidelijk zien dat er een organisch verband is tussen de laatromeinse periode en de vroegmiddeleeuwse stadskern.

De in 1949 geformeerde gewelfde kelder met daarin de restanten van de Romeinse castellummuur was tot voor kort alleen toegankelijk via een stalen luik. De kelder zelf had enkel een tl-verlichting en was verder niet ingericht. Het binnenhof is ingericht met grind, betontegelbestrating en divers groen, en wordt als 'ontmoetingsplaats' gebruikt. Er komt een vluchtrap uit op het binnenhof.

Grote zaal met piscina

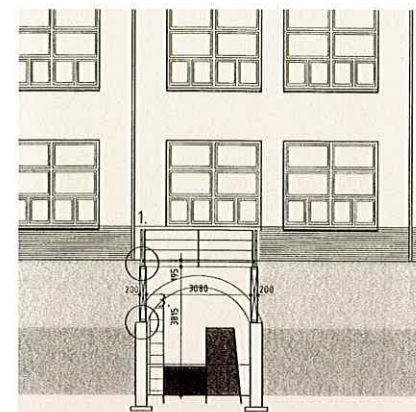
In de grote zaal op de verdieping van de voorste beuk van het hoofdgebouw (de tegenwoordige aula van het UCK) zijn in de oostmuur de restanten van de 14e-eeuwse huiskapel van de Proost Florens van Jutphaas bewaard gebleven, bestaande uit een piscina (wasbekken voor liturgisch gebruik) en een deel van een altaarnis, omgeven door muurschilderingen.

'Toen ik ooit de Romeinse muur aanraakte en me bewust werd van het hoogteverschil en de stegen, was ik direct gefascineerd. Niemand ervaart het, totdat ik het vertel. Dan wordt iedereen erdoor geraakt, krijgt ieder een eigen fantasie.' (Theo van Wijk)

KELDER BINNENPLAATS UCK >

Beeld van de kelder onder de binnenhof van het UCK met beloopbare glasplaat.

< BINNENPLAATS RONDON

Doorsnede en plattegrond van de trap die vanuit de binnenplaats achter RonDom naar de Romeinse Route leidt.

HEDEN

Romeinse muur

Onder het huidige UCK is tussen de noordelijke en zuidelijke kelder de Romeinse castellummuur bewaard gebleven. Deels met belangrijke middeleeuwse herstellingen (bisschop Balderik 917-978). In het tracé van de Romeinse muur is de westelijk gelegen schoolvleugel gefundeerd met betonnen palen. Hoeveel er van de Romeinse muur onder de school over is moet proefondervindelijk vastgesteld worden. Waarschijnlijk zijn de overblijfselen ervan niet verwijderd. Dit geldt ook voor de middeleeuwse resten van het pand 'Huis der Honthorsten', die mogelijk gevonden kunnen worden bij graafwerkzaamheden ten zuiden van de huidige kelder onder het binnenhof UCK. In 1949 werd onder leiding van prof. A.E. van Giffen een opgraving gedaan op het binnenhof van UCK. Daar werd de noordmuur teruggevonden van het castellum. Een gedeelte van dit muurfragment is bewaard. De muurresten laten duidelijk zien dat er een organisch verband is tussen de laatromeinse periode en de vroegmiddeleeuwse stadskern.

De in 1949 geformeerde gewelfde kelder met daarin de restanten van de Romeinse castellummuur was tot voor kort alleen toegankelijk via een stalen luik. De kelder zelf had enkel een tl-verlichting en was verder niet ingericht. Het binnenhof is ingericht met grind, betontegelbestrating en divers groen, en wordt als 'ontmoetingsplaats' gebruikt. Er komt een vluchtrap uit op het binnenhof.

Grote zaal met piscina

In de grote zaal op de verdieping van de voorste beuk van het hoofdgebouw (de tegenwoordige aula van het UCK) zijn in de oostmuur de restanten van de 14e-eeuwse huiskapel van de Proost Florens van Jutphaas bewaard gebleven, bestaande uit een piscina (wasbekken voor liturgisch gebruik) en een deel van een altaarnis, omgeven door muurschilderingen.

einse muur aanraakte en me bewust werd
il en de stegen, was ik direct gefascineerd.
, totdat ik het vertel. Dan wordt iedereen
eder een eigen fantasie.' (Theo van Wijk)

TOEKOMST

Ondergronds Museum binnenhof UCK

De aanwezige kelder (1949) met de daarin opgenomen resten van de Romeinse castellummuur kan met behulp van keermuren worden vergroot tot een ondergronds Romeins museum met een eigen uitstraling en sfeer. Toevoeging van een trap kan leiden tot de ontsluiting met het bovengelegen binnenhof UCK.

Vergroting van de ondergrondse ruimte als Romeins Museum kan leiden tot een uiteindelijk ondergrondse verbinding met de aanwezige noordelijke 14e-eeuwse kelders van Huis De Rode Poort. De basisgedachte achter de voorgestelde mogelijkheden en suggesties is het meer zichtbaar en beleefbaar maken van de geschiedenis van de plek, zowel de Romeinse als de middeleeuwse.

Het Romeinse maaiveld ligt circa vier meter onder het huidige. De Romeinse castellummuur speelt daarin een centrale rol: het muurgedeelte in de kelder onder de binnenplaats van het UCK, de zichtbare delen in de tussenmuur tussen de kelders van het Huis De Rode Poort, en de mogelijke restanten in de onderbouw van de huizen en muren langs de Domherensteeg. Deze steeg loopt langs de buitenkant van het muurtracé. Het kan een belangrijke rol spelen in de toegankelijkheid, via RonDom, wanneer de nu oplopende steeg in de toekomst onder het UCK door kan gaan zonder het functioneren van het UCK te storen. Ter versterking van de herkenbaarheid dienen onder meer de muurafwerking langs de steeg, het aangeven van het tracé op de binnenplaats van het UCK en het op metselen van een fragment tegen de zijmuur van De Rode Poort tot circa de oude hoogte.

De middeleeuwse fase betreft met name de karakteristieke structuur van de claustrale erven en bebouwing van de noordwand van het Domplein. Daarnaast het beter herkenbaar maken van het in hoofdlijnen nog aanwezige maar moeilijk herkenbare claustrale Huis De Rode Poort. Daarom zijn er ideeën om dit effect te versterken. In de eerste plaats: het in nader uit te werken uitvoering herstellen van de hoofdvorm van de dubbele kap op het Huis De Rode Poort. Hierdoor wordt de bouwmassa veel beter herkenbaar en gaat het weer boven de voorbebouwing uitsteken. Met als gevolg dat de tweeschaligheid vanaf het Domplein weer beleefbaar wordt. Naast herstel van de dubbele kap op De Rode Poort wordt gedacht aan invulling van de achterste helft van de nu zeer kale binnenplaats van het UCK met een tribunezaal. Deze voegt als bijzondere extra waarde een ondergrondse ruimte toe voor museale presentatie van de Romeinse en middeleeuwse voorgeschiede-

DOORSNEDEN BEBOUWING >

Doorsnede noord-zuid van het UCK in drie fasen van de aanleg van de Romeinse Route:

HEDEN

Restant Romeins castellum in kelder

FASE 1

Aanpak transparantie voor- en achtergeven

FASE 2

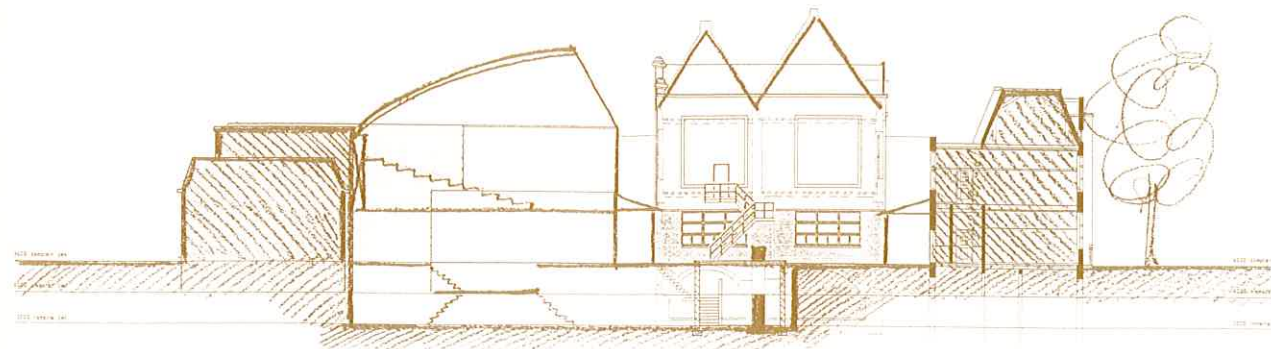

Romeinse route naar 7x7-Bezoekerscentrum

PLATTEGROND BEBOUWING >

Vergroting van de ondergrondse ruimte als Romeins Museum kan leiden tot een verbinding met de aanwezige noordelijke 14e-eeuwse kelders van het Huis De Rode Poort. Zo kunnen deze ook onderdeel zijn van de Romeinse Route.

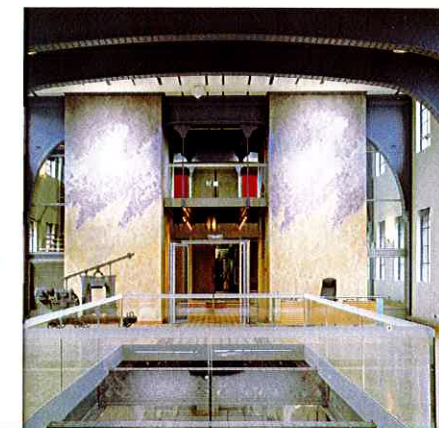

< DOORSNEDE BEBOUWING

Beeld van de nieuwe zaal van het UCK tussen bestaande bebouwing.

INSPIRATIEBRON >

Zo zou het ondergronds museum eruit kunnen zien. Foto van het hoofdkantoor van Nestlé in Noisiel.

< NIEUWE ZAAL

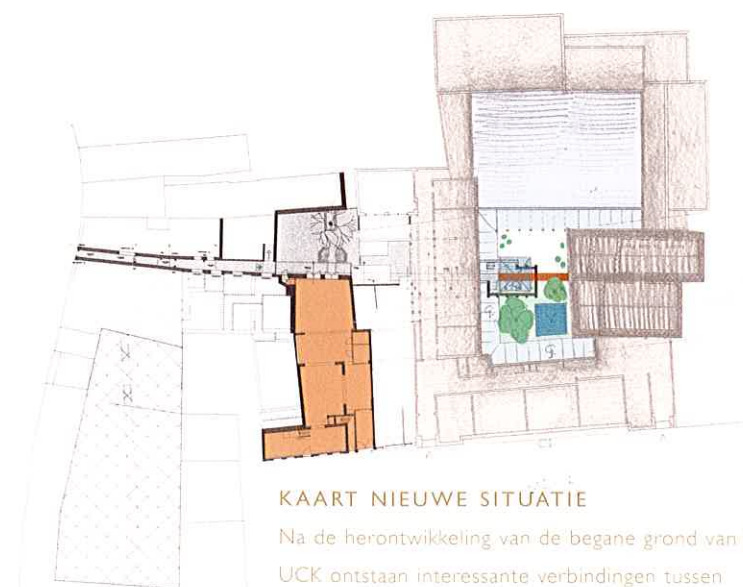
Impressie van het uitzicht vanuit de nieuwe zaal richting Domtoren.

nis van het Domplein. Op Romeins loopniveau aansluitend op de Romeinse castellummuur, en in verbinding te brengen met RonDom. Een split-level-niveau zou voor de presentatie van de vroege Middeleeuwen kunnen worden gebruikt. Een voorbeeld van dubbel grondgebruik.

Te zijner tijd kan worden bekeken of ook de kelders onder De Rode Poort vanuit de ondergrondse ruimte toegankelijk gemaakt zouden kunnen worden. Deze zaal zou in eigentijdse vorm in symbolische zin de massa van een claustraal huis kunnen toevoegen aan het complex en daarmee de tweeschaligheid versterken. De bovenkant mag dan ook vanaf het Domplein gezien worden. Gedacht wordt aan een oplopend gebogen bovenvlak (vergelijkbaar met hal Centraal Station Rotterdam) en volledig glazen wand als voorgevel. Hierdoor ontstaat vanaf de tribune een prachtig uitzicht op Domkerk en Domtoren (en het gat daartussen). De nieuwe zaal wordt in sterke mate op de kerk geconcentreerd zoals vanouds bij de claustrale huizen gebruikelijk was. De mogelijkheid bestaat om deze zaal een verdieping op te tillen, zodat de hele begane grond voor museale en/of culturele doeleinden beschikbaar zou komen. Het uitzicht wordt nog indrukwekkender en de tweeschaligheid gaat nog sterker spreken. Tegelijkertijd zou het karakter en de kwaliteit van de voorste helft als (open) tuin en binnenplaats versterkt moeten worden. Daarbij is van belang dat deze door de nieuwe zaal betere proporties kan krijgen. Gedacht wordt aan een atriumeffect, met een eenvoudige glazen galerij aan drie zijden, die meervoudige ontsluitingsmogelijkheden biedt en hulpruimtes mogelijk maakt. Tevens verbindt het de open ruimte sterker met de zijgevel van De Rode Poort.

De open ruimte zelf is in twee delen gedacht. Het zuidelijke deel heeft daarbij een tuinkarakter; waarin enkele bomen voor de derde dimensie zorgen. De glasplaat boven de Romeinse muur (lichtval beneden, zichtbaarheid van boven, en contact tussen beneden en boven - tussen heden en verleden) en een even groot spiegeland vijvervlak vormen het hoofdmotief in de beide hoeken. In het noordelijke deel zou het stenen karakter kunnen domineren, met een koffieterras in de zon, aangekleed met een paar kuipplanten in grote potten. Op de middellijn loopt de Romeinse muur hier als hoofdmotief doorheen. Deels zichtbaar door de glasplaat, deels als tufsteenstrook op maaiveld als tracé, en deels als in tuf opgemetseld fragment tegen de zijmuur van De Rode Poort om in driedimensionale vorm de vermoedelijke hoogte aan te geven, plus het feit dat het huis in eerste instantie tegen deze Romeinse muur was aangebouwd.

De eerste fase is inmiddels uitgevoerd, met behulp van een bijdrage van de Gemeente, Europese subsidie en steun van de K.F. Hein Monumentenstichting. De zuidelijke muur van de Domheerensteeg is zichtbaar gemaakt, het binnenhof RonDom is herschikt zodat een tweetal binnenhoven zijn ontstaan en de Romeinse castellummuur in de kelder op het binnenhof UCK is van bovenaf zichtbaar gemaakt met behulp van een beloopbare glasplaat.

KAART NIEUWE SITUATIE

Na de herontwikkeling van de begane grond van het UCK ontstaan interessante verbindingen tussen Vismarkt, RonDom, UCK en Domplein.

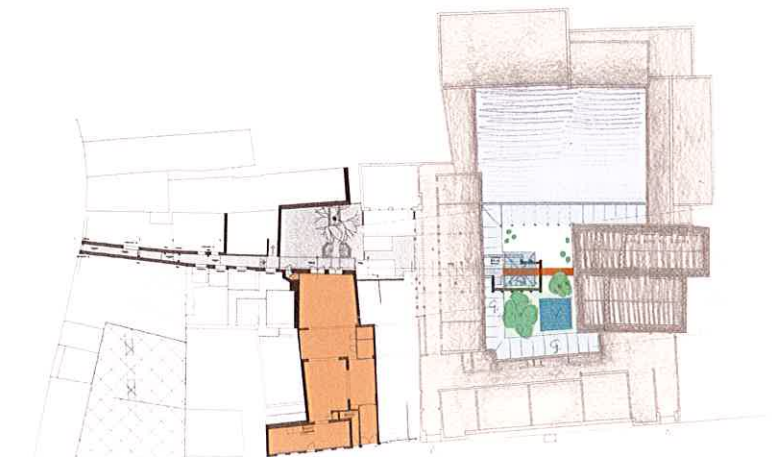
DOORSNEDE BEBOUWING
Beeld van de nieuwe zaal van het UCK
tussen bestaande bebouwing.

INSPIRATIEBRON >
Zo zou het ondergronds museum
eruit kunnen zien. Foto van het
hoofdkantoor van Nestlé in Noisiel.

De open ruimte zelf is in twee delen gedacht. Het zuidelijke deel heeft daarbij een tuinkarakter; waarin enkele bomen voor de derde dimensie zorgen. De glasplaat boven de Romeinse muur (lichtval beneden, zichtbaarheid van boven, en contact tussen beneden en boven - tussen heden en verleden) en een even groot spiegelend vijfervlak vormen het hoofdmotief in de beide hoeken. In het noordelijke deel zou het stenen karakter kunnen domineren, met een koffieteras in de zon, aangekleed met een paar kuipplanten in grote potten. Op de middellijn loopt de Romeinse muur hier als hoofdmotief doorheen. Deels zichtbaar door de glasplaat, deels als tufsteenstrook op maaiveld als tracé, en deels als in tuf opgemetseld fragment tegen de zijmuur van De Rode Poort om in driedimensionale vorm de vermoedelijke hoogte aan te geven, plus het feit dat het huis in eerste instantie tegen deze Romeinse muur was aangebouwd.

De eerste fase is inmiddels uitgevoerd, met behulp van een bijdrage van de Gemeente, Europese subsidie en steun van de K.F. Hein Monumentenstichting. De zuidelijke muur van de Domheerensteeg is zichtbaar gemaakt, het binnenhof RonDom is herschikt zodat een tweetal binnenhoven zijn ontstaan en de Romeinse castellummuur in de kelder op het binnenhof UCK is van bovenaf zichtbaar gemaakt met behulp van een beloopbare glasplaat.

KAART NIEUWE SITUATIE
Na de herontwikkeling van de begane grond van het
UCK ontstaan interessante verbindingen tussen
Vismarkt, RonDom, UCK en Domplein.

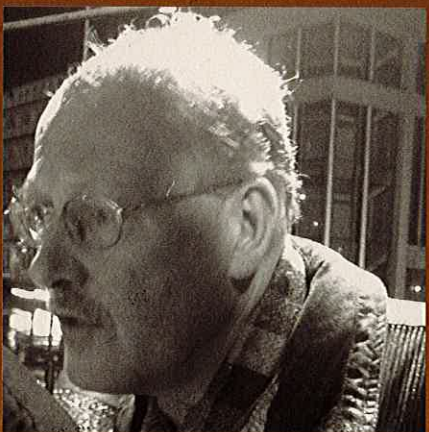
MEEGEZOGEN NAAR HET VERLEDEN

De geschiedenis weer tastbaar maken. Domplein 2013 heeft daarvoor een keur aan projecten op touw gezet. Van grafzerken tot gangen. Theo van Wijk schetst een mogelijk beeld van de toekomst. 'Stel je voor dat je over zeven jaar van Katwijk via Utrecht naar Nijmegen het Limes-pad kunt lopen. Dan kom je in Utrecht over de Servetstraat precies op de plek waar de Romeinse soldaten tweeduizend jaar geleden de Romeinse nederzetting, het castellum, binnenmarcheerden.'

'Je kunt rechtdoor over de Via Principalis of naar het bezoekerscentrum om het castellum verder te verkennen. Via een ingang aan de Vismarkt loop je onder de grond langs paleis Lofen en de noordmuur van het castellum naar het ondergrondse bezoekerscentrum achter het UCK. Daar krijg je informatie over de verschillende tijdslagen en de ontwikkeling van bestuurlijk Nederland. De ruimte is gevuld met het gevoel, geuren en beelden van honderden jaren geleden. Je wordt meegezogen naar het verleden. Op en om het Domplein worden verschillende elementen letterlijk en figuurlijk blootgelegd. De hele castellummuur wordt gemarkeerd. Op diverse plaatsen kun je door glazen platen als met kijkgaten in het verleden kijken. Je kunt ook een bezoek brengen aan de Heilig Kruiskapel, of aan paleis Lofen.'

Het ondergronds toegankelijk maken van het Domplein is misschien spannend. Maar de kunst is juist door deeltjes het verhaal te laten herbeleven en de opeenstapeling van geschiedenis op het Domplein grijpbaar maken, meent Frans Kipp. 'Liever met een gaatje in het Domplein de belevingswereld laten toenemen, dan het hele plein opgraven. Met het risico dat we veel schade aanrichten. En het biedt bovendien niet veel meerwaarde.' Als medewerker Stedenbouw & Monumenten een lastige afweging. 'Natuurlijk ben ik ontzettend nieuwsgierig naar wat er onder de grond ligt. Maar het is ook belangrijk dat te bewaren voor toekomstige generaties. Het is daarom verstandig in eerste instantie onderzoek te doen naar de beschikbare gegevens van de opgravingen in de vorige eeuw. Over de duizend jaar tussen de Romeinen en het ontstaan van de stad weten we bar weinig. Dat zit verborgen in gegevens en mappen van die opgravingen. Eén van de ideeën van het initiatief is dan ook om universiteiten te stimuleren mee te werken aan een nadere studie en publicatie van deze stukken. Zodat we ons een beter beeld kunnen vormen van de vroege Middeleeuwen.'

Volgens Theo van Wijk gaat het er voornamelijk om de verschillende tijdslagen zichtbaar te maken, gecombineerd met educatieve informatie over samenlevingen, bestuur en burgers. 'Wanneer je dit met elkaar verbindt en voorziet van licht, beeld, geluid en geur, is dat uniek in de wereld! Het allerspannendste vind ik de proceskant. De fantasie hoe deze droom in stappen te realiseren is. Ik heb er een heilig geloof in dat het lukt. De energieën zitten nog steeds in de grond. Wanneer je het goed aanpakt, komen ze er vanzelf uit. Daar heb ik een rotsvast vertrouwen in.'

PALEIS LOFEN: KEIZERLIJK WONEN IN UTRECHT

WESTWAND DOMPLEIN >

Westelijke gevelwand Domplein,

detail schilderij Jan Verheijen, ca. 1830.

Het middeleeuwse gevelfront doemt op achter

de latere voorhuizen aan het Domplein.

‘De basis is dat er dingen gaan groeien doordat mensen en instellingen samen aan de slag gaan. Laten we “het trots zijn op de stad” voeden. Mensen moeten er plezier aan kunnen beleven. In eerste instantie de mensen in de stad zelf en in tweede instantie mensen van buiten die ervan mee willen genieten.’ (Frans Kipp)

VERLEDEN

Een paleis met zuilen en galerijen. Weinigen weten dat het gebied tussen Oudegracht en Domplein ooit het decor was van paleis Lofen. Rond 1050 laat keizer Hendrik III ten noorden van de Servetstraat een keizerlijk onderkomen bouwen. Dit doet hij op ook op andere belangrijke plaatsen binnen zijn Roomse Rijk. In deze zogenaamde paltsen verblijft hij gedurende zijn reizen met zijn hofhouding.

Voorgeschiedenis

Een eeuw lang lijdt Utrecht onder de plundertochten van de Noormannen. Als omstreeks 920 de rust is wedergekeerd, komt bisschop Balderik terug om het kerkelijk centrum weer op te bouwen. Dit betreft niet alleen de herbouw van de driekerkengroep, maar ook herstel en aanvulling van de gedeeltelijk geruïneerde Romeinse ommuring. Rond 1000 moet het kathedrale complex binnen de oude (grotendeels Romeinse) ommuring tot een paltsachtige opzet zijn uitgegroeid. Op diverse punten zijn in teruggevonden delen van de Romeinse castellummuur (soms drastische) vernieuwingen geconstateerd. Deels uit de 10e eeuw daterend, maar ook wel van latere datum. Dit duidt op ingrijpend herstel onder bisschop Balderik, en bewijst in ieder geval dat een groot deel van de Romeinse ommuring tot in of na de 12e eeuw bleef bestaan en onderhouden werd. Aan de westzijde daarentegen ontbreken dergelijke gegevens tot op heden. Tevens is bekend dat het paleis Lofen door het tracé van de Romeinse muur heen is gebouwd, zodat ter plaatse deze muur in het begin van de 11e eeuw zeker niet meer kan hebben bestaan. Bovendien bevinden zich wat dichterbij de Oudegracht op een wat gebogen lijn, waarvan ook de westmuur van Lofen deel uitmaakt - in diverse kelders aan de Vismarkt, Servetstraat en Lichte Gaard - resten van zwaar middeleeuws muurwerk. Op grond van materiaalgebruik en structuur dateert het zeer waarschijnlijk uit de 10e eeuw. De conclusie dringt zich op, dat bisschop Balderik aan drie zijden de ommuring van het voormalige Romeins castellum heeft

^ WESTWAND DOMPLEIN

Gezicht op Domplein 17, het zuidelijke huis van de zogenaamde 'drie stenen huizen van de Dom'. Opname uit 1936.

< WESTWAND DOMPLEIN

De bebouwing aan het Domplein dateert uit 1935-1936 en onttrekt de hoofdbebouwing daarachter aan het zicht.

RLIJK

T

WESTWAND DOMPLEIN >

Westelijke gevelwand Domplein,

detail schilderij Jan Verheijen, ca. 1830.

Het middeleeuwse gevelfront doemt op achter

de latere voorhuizen aan het Domplein.

sen en instellingen samen aan de
n. Mensen moeten er plezier aan
e stad zelf en in tweede instantie

(Frans Kipp)

VERLEDEN

Een paleis met zuilen en galerijen. Weinigen weten dat het gebied tussen Oudegracht en Domplein ooit het decor was van paleis Lofen. Rond 1050 laat keizer Hendrik III ten noorden van de Servetstraat een keizerlijk onderkomen bouwen. Dit doet hij op ook op andere belangrijke plaatsen binnen zijn Roomse Rijk. In deze zogenaamde paltsen verblijft hij gedurende zijn reizen met zijn hofhouding.

Voorgeschiedenis

Een eeuw lang lijdt Utrecht onder de plundertochten van de Noormannen. Als omstreeks 920 de rust is wedergekeerd, komt bisschop Balderik terug om het kerkelijk centrum weer op te bouwen. Dit betreft niet alleen de herbouw van de driekerkengroep, maar ook herstel en aanvulling van de gedeeltelijk geruïneerde Romeinse ommuring. Rond 1000 moet het kathedrale complex binnen de oude (grotendeels Romeinse) ommuring tot een paltsachtige opzet zijn uitgegroeid. Op diverse punten zijn in teruggevonden delen van de Romeinse castellummuur (soms drastische) vernieuwingen geconstateerd. Deels uit de 10e eeuw daterend, maar ook wel van latere datum. Dit duidt op ingrijpend herstel onder bisschop Balderik, en bewijst in ieder geval dat een groot deel van de Romeinse ommuring tot in of na de 12e eeuw bleef bestaan en onderhouden werd. Aan de westzijde daarentegen ontbreken dergelijke gegevens tot op heden. Tevens is bekend dat het paleis Lofen door het tracé van de Romeinse muur heen is gebouwd, zodat ter plaatse deze muur in het begin van de 11e eeuw zeker niet meer kan hebben bestaan. Bovendien bevinden zich wat dichterbij de Oudegracht op een wat gebogen lijn, waarvan ook de westmuur van Lofen deel uitmaakt - in diverse kelders aan de Vismarkt, Servetstraat en Lichte Gaard - resten van zwaar middeleeuws muurwerk. Op grond van materiaalgebruik en structuur dateert het zeer waarschijnlijk uit de 10e eeuw. De conclusie dringt zich op, dat bisschop Balderik aan drie zijden de ommuring van het voormalige Romeins castellum heeft

A ONDERVERDIEPING VAN LOFEN

Reconstructie impressie, getekend door Steelink in 1893.

KEIZER HENDRIK V >

In een van de stadsrechtcharters van keizer Hendrik V staat dat het in 1122 te Utrecht in het keizerlijk paleis Lofen werd uitgegeven: "data in palatio imperatoris in Traiecto, quod vulgo Lofen dicitur".

Signum Henrici quarti
Romanorum Imperatoris
inviolabilis,
Bruno cancellarius recognovi
vice archicancellarii,
Indictione XIII. IIII. nonis
Funi.

Data in palatio Imperatoris in Traiecto, quod vulgo Lofen dicitur.
Anno incarnationis Domini. CIO. C. XXII.
Anno Domini Henrici quarti Regni eius XXIII. Imperii vero XII.

WESTWAND DOMPLEIN >
Hoek Damplein en Servetstraat in 1930.

WESTWAND DOMPLEIN >
Het brede hoge pand met het balkon is cabaret- en dansgebouw La Gaité. Deze bebouwing dateert uit 1886, toen het hoofdhuis van Damplein 16 en het voorste deel van 17 werden verbouwd en het voorhuis van Damplein 16 en de helft van het voorhuis van Damplein 17 vervangen. In de hoek: Maartenshof.

NOORDWAND DOMPLEIN >
Noordkant Damplein in 1930. Het hoekpand links (Damplein 10) herbergt tegenwoordig RonDom.

laten herstellen, maar dat daarbij aan de westzijde de Romeinse muur werd vervangen door een nieuwe muur op een afstand van circa tien meter buiten de oude. In hoeverre bij deze bescheiden uitbreiding interne ruimtebehoefte een rol heeft gespeeld, of dat de westelijke muur in de periode van de Noormannen veel zwaarder geruïneerd was dan de rest van de ommuring, blijft een open vraag. Er zijn te weinig gegevens beschikbaar omtrent de bebouwing en indeling van het toenmalige kerkelijke centrum.

Lofen tot leven

Op grond van de bewaard gebleven bouwdeelen en gegevens, alsmede andere paltsvoorbeelden, is een beeld te scheppen van Lofen. Men moet zich het keizerlijke ontvangstgebouw voorstellen als een tufstenen min of meer trapeziumvormig zaalgebouw van twee, eventueel drie etages. De waarschijnlijk vrij gesloten onderverdieping werd door een arcade op zandstenen zuilen in twee beuken verdeeld en door een houten zoldering gedekt. De hoofdverdieping was wellicht opener van karakter en vertoonde mogelijk eveneens een arcade of anders een reeks houten standvinken in het midden ter ondersteuning van de kap. Aan de zuidzijde sloot hier vermoedelijk het zogenaamde Gruithuis op aan, waarnaast de westpoort (ter plaatse van de Servetstraat) via de Borgbrug toegang gaf tot de huidige Zadelstraat. Aan de zuidzijde bevond zich ook de aansluiting van de verhoogde verbindingsgang tussen Dom en Lofen.

De vraag of Lofen twee of drie bouwlagen telde, is op basis van de beschikbare gegevens niet met zekerheid te beantwoorden. De combinatie van een aantal gegevens maakt een opzet in drie lagen echter niet onaannemelijk. Een vast uitgangspunt is, dat de hoofdruimten zich zowel bij het bisschoppelijk paleis als bij de keizerlijke palts op de eerste verdieping moeten hebben bevonden, en dat deze in beide gevallen middels een galerij op zeven meter boven huidige maaiveld verbonden waren met de galerijen in de Romaanse Domkerk. Het 11e-eeuwse maaiveld aan de oostzijde van Lofen lag circa twee meter lager dan het huidige. De bewaard gebleven onderverdieping van Lofen

ligt thans als kelder onder het niveau van het Damplein, maar stak destijds als souterrain circa twee meter boven het maaiveld uit. Dit lijkt te laag om de daarboven gelegen begane grond als representatieve 'keizerlijke hoofdverdieping' te kwalificeren. Het lijkt ook een te laag niveau om middels een zeven meter hoger gelegen galerij verbonden te zijn met het bovenniveau van de Domkerk, ook al kan deze galerij ten westen van het front van het Domcomplex op een wat lager peil hebben doorgelopen. Bij elkaar biedt dit ruimte aan de gedachte dat zich waarschijnlijk tussen de keizerlijke hoofdverdieping en de bewaard gebleven onderbouw een 'begane grond' bevonden moet hebben. Mogelijk met een herhaling van de door zuilen gedragen boogstelling.

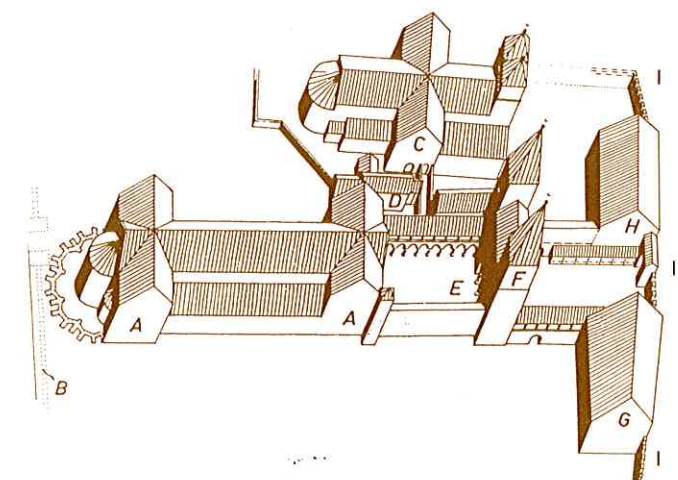
Van bouw tot brand

Een stichtingsjaar van het paleis Lofen is niet bekend. Wel staat vast dat tussen 977 en 1255 diverse Duitse koningen en keizers vrij regelmatig in Utrecht verbleven. De oudste delen van wat thans van het meermalen verbouwde Lofen resteert, dateren uit de 11e eeuw, maar het is niet onmogelijk dat de opzet tot het eind van de 10e eeuw teruggaat. Andere gegevens sluiten hierop aan. Volgens een kroniekbericht van 1128 zouden in 1076 alle gebouwen, die voor de ontvangst van koning Hendrik IV gereed waren gemaakt, in vlammen zijn opgegaan. In een van de charters van keizer Hendrik V staat dat het in 1122 te Utrecht in het keizerlijk paleis Lofen werd uitgegeven ('data in palacio imperatoris in Traiecto, quod vulgo Lofen dicitur'). Aangenomen wordt dat bij de grote stadsbrand van 1131 Lofen opnieuw ten prooi viel aan vlammen, terwijl het kort na 1200 eveneens moet zijn verbouwd, zij het waarschijnlijk met behoud van de oude opzet. Een volgende grote stadsbrand in 1253, waarvan onder meer de Dom en het bisschoppelijk paleis te lijden hadden, moet Lofen ten dele hebben overleefd: de koninginnekamer (camera regine) bleef gespaard. Deze laatste brand was aanleiding tot de vernieuwing van de Dom als gotische kathedraal.

RECONSTRUCTIETEKENING

Vogelvucht van de drie kerken op het Damplein met de paleizen van keizer en bisschop ten tijde van de eerste steenlegging voor de gotische Dom in 1254; Reconstructie Th. Haakma

- Wagenaar, aangevuld door Frans Kipp.
- A Romaanse Dom
 - B Romeinse castellummuur
 - C St. Salvator
 - D Heilig Kruiskapel
 - E Voorhof Romaanse Dom
 - F Poortgebouw met Michaeliskapel
 - G Keizerlijk paleis Lofen
 - H Bisschoppelijk paleis
 - I Westmuur van bisschop Balderik

HENDRIK V >
ir's van keizer
Utrecht in het
d uitgegeven:
Traiecto, quod
lofen dicitur".

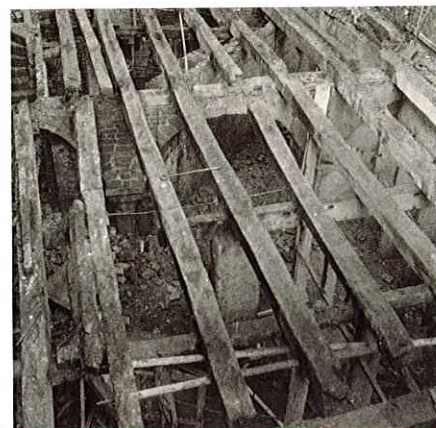
*Signum Henrici quarti
Romanorum Imperatoris
invictissimi,
Bruno cancellarius recognovi
vice archicancellarii,
Indictione XIII. IIII. nonis
Junii.*

*Data in palatio Imperatoris in Traiecto, quod vulgo Lofen dicitur.
Anno incarnationis Dominice, CIO. C. XXII,
Anno Domini Henrici quarti Regni ejus XXIII. Impetravit XII.*

< WESTWAND DOMPLEIN >
De huidige situatie.

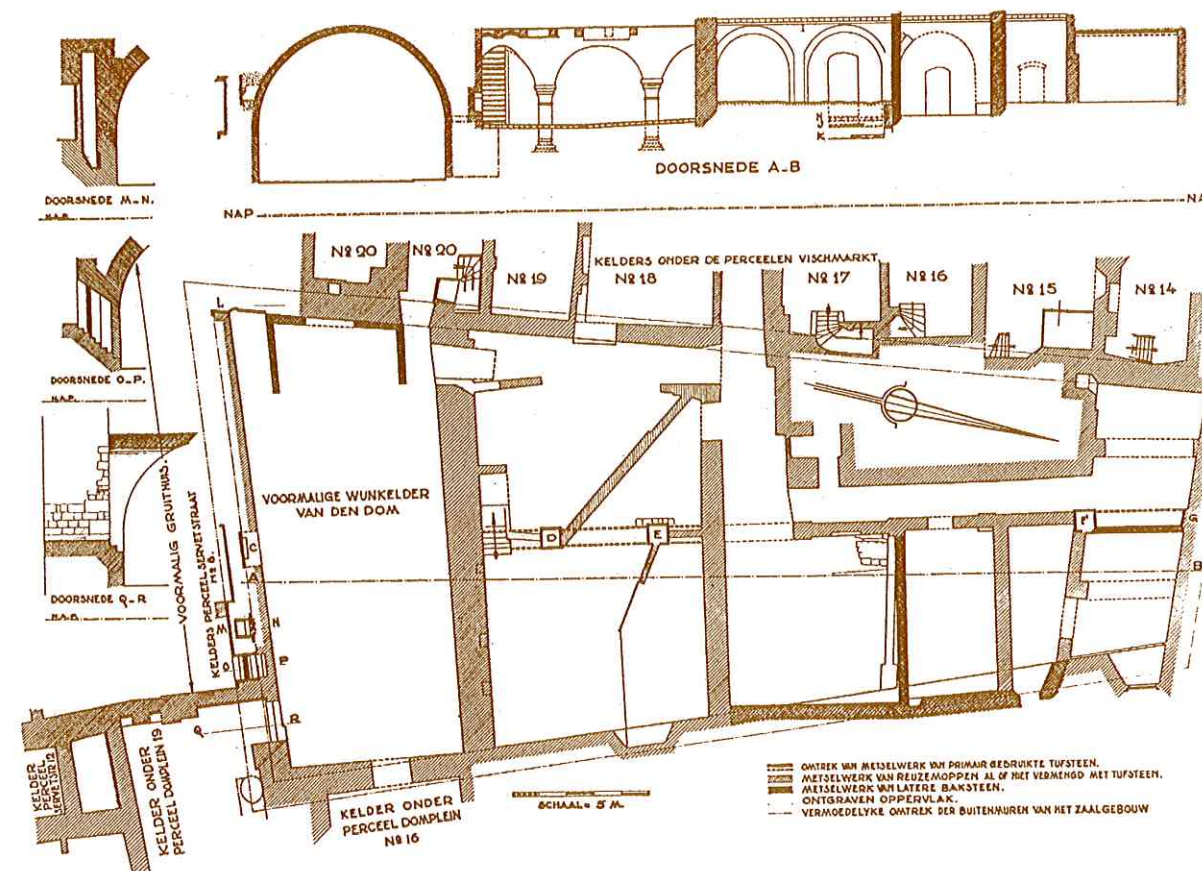

< OPGRAVINGEN STOOKER
Beeld van de vermoedelijk nog oorspronkelijke balklaag boven de kelder van Domplein 16, na een brand in 1935. In het midden de tufstenen boogstelling waar de balklaag op rustte.

< OPGRAVINGEN STOOKER
Kelder van Domplein 16, met de kaarsnissen in de dwarsmuur van kort na 1253 en de tufstenen boogstelling.

< RECONSTRUCTIETEKENINGEN STOOKER

Keizerlijk wonen

Na het laatste bezoek van een Duitse keizer aan Utrecht (1255) begint een nieuwe periode in de geschiedenis van Lofen. Het terrein werd bestemd voor vier claustrale huizen. Drie daarvan, die bekend staan als 'de drie stenen huizen van de Dom', werden feitelijk ingebouwd in wat er over was van het paleisgebouw. Het vierde huis, dat later aan de Domproost toebehoorde, werd gebouwd in de resterende noordoosthoek. Het had zijn achteruitgang via de Domherensteeg naar de Vismarkt. Hieruit groeide de Maartenshof met de huidige huizen Domplein 10-12. Later zijn de drie huizen binnen Lofen ieder een eigen leven gaan leiden en werden zij afzonderlijk diverse malen verbouwd.

Het middelste huis (thans nummer 16) is na een brand in 1935 vervangen door het huidige complex met bovenwoningen aan de straatzijde. Hierdoor verschoof het accent geheel naar de kant van het Domplein en trad een soort omkering op. Lofen werd een holle binnenruimte binnen het bouwblok. Bij deze gelegenheid werd het keldergedeelte met arcade onder leiding van W. Stooker, toenmalig Hoofd Gemeentelijke Monumentenzorg, onderzocht en hersteld. Het vloerpeil werd weer tot onder de basementen van de zuilen verlaagd en de houten balklaag door een betonvloer vervangen. Van het opgaande werk van het middeleeuwse huis resteren sindsdien alleen grote delen van zijmuren en de achtermuur.

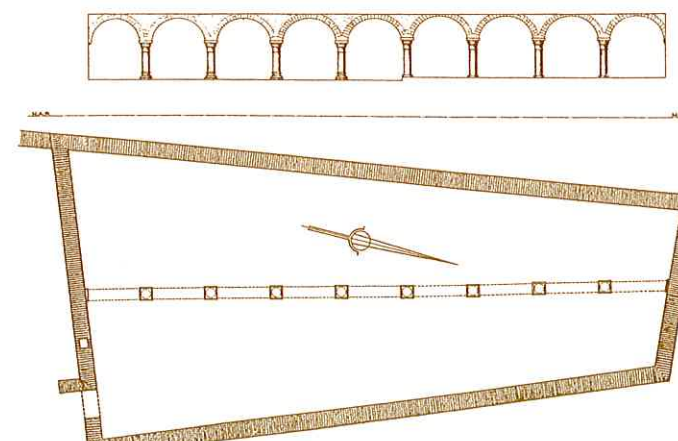
Het zuidelijkste huis (thans nummer 16) werd in de eerste helft van de 18e eeuw van een rijke interieuraankleding voorzien, die in het begin van de 20e eeuw nog bestond. Later werd het huis verdeeld in een voor- en achterhelft en werden beide helften afzonderlijk meer of minder verbouwd. De voorste helft werd in de 19e eeuw grotendeels bij het buurhuis getrokken, inclusief de rechter helft van het ondiepe voorhuis. De linker helft van het voorhuis en de daarop aansluitende gang hoorden bij de achterste helft van het hoofdhuis. De voorste helft van het hoofdhuis behield zijn uitgesproken middeleeuwse karakter, met zijn topgevel die over het voorhuis heen op het Domplein uitkeek, tot 1936. In dat jaar werd het – na een mislukte poging van W. Stooker om het te herstellen als huisvesting van een gedeelte van Gemeentewerken – ten slotte gesloopt ten behoeve van een, op de naast gelegen garage, aansluitend bouwplan. De achterste helft van het derde 'stenen huis van de Dom' bleef tot op heden min of meer bewaard.

'Lofen is één van de meest unieke plekken in de stad. Het is een enorme opgave te onderzoeken hoe het allemaal in elkaar stak en in de toekomst weer de totale ruimte te kunnen herbeleven. Dat als je er staat je het gevoel hebt: dit was het. Dit was paleis Lofen.'

(Theo van Wijk)

LOFEN >

Reconstructie van de plattegrond en van de tufstenen boogstelling op zuilen.

< OPGRAVINGEN STOOKER

Kelder van Domplein 16, met de kaarsnissen in de dwarsmuur van kort na 1253 en de tufstenen boogstelling.

< RECONSTRUCTIETEKENINGEN STOOKER

Keizerlijk wonen

Na het laatste bezoek van een Duitse keizer aan Utrecht (1255) begint een nieuwe periode in de geschiedenis van Lofen. Het terrein werd bestemd voor vier claustrale huizen. Drie daarvan, die bekend staan als 'de drie stenen huizen van de Dom', werden feitelijk ingebouwd in wat er over was van het paleisgebouw. Het vierde huis, dat later aan de Domproost toebehoorde, werd gebouwd in de resterende noordoosthoek. Het had zijn achteruitgang via de Domherensteeg naar de Vismarkt. Hieruit groeide de Maartenshof met de huidige huizen Domplein 10-12. Later zijn de drie huizen binnen Lofen ieder een eigen leven gaan leiden en werden zij afzonderlijk diverse malen verbouwd.

Het middelste huis (thans nummer 16) is na een brand in 1935 vervangen door het huidige complex met bovenwoningen aan de straatzijde. Hierdoor verschoof het accent geheel naar de kant van het Domplein en trad een soort omkering op. Lofen werd een holle binnenruimte binnen het bouwblok. Bij deze gelegenheid werd het keldergedeelte met arcade onder leiding van W. Stooker, toenmalig Hoofd Gemeentelijke Monumentenzorg, onderzocht en hersteld. Het vloerpeil werd weer tot onder de basementen van de zuilen verlaagd en de houten balklaag door een betonvloer vervangen. Van het opgaande werk van het middeleeuwse huis resteren sindsdien alleen grote delen van zijmuren en de achtermuur.

Het zuidelijkste huis (thans nummer 16) werd in de eerste helft van de 18e eeuw van een rijke interieuraankleding voorzien, die in het begin van de 20e eeuw nog bestond. Later werd het huis verdeeld in een voor- en achterhelft en werden beide helften afzonderlijk meer of minder verbouwd. De voorste helft werd in de 19e eeuw grotendeels bij het buurhuis getrokken, inclusief de rechter helft van het ondiepe voorhuis. De linker helft van het voorhuis en de daarop aansluitende gang hoorden bij de achterste helft van het hoofdhuis. De voorste helft van het hoofdhuis behield zijn uitgesproken middeleeuwse karakter, met zijn topgevel die over het voorhuis heen op het Domplein uitkeek, tot 1936. In dat jaar werd het – na een mislukte poging van W. Stooker om het te herstellen als huisvesting van een gedeelte van Gemeentewerken – ten slotte gesloopt ten behoeve van een, op de naast gelegen garage, aansluitend bouwplan. De achterste helft van het derde 'stenen huis van de Dom' bleef tot op heden min of meer bewaard.

HEDEN

Overblijfselen Lofen

Kelder Vredendaal

Deze kelder ligt achter Domplein 17-18, het meest zuidelijke huis van 'de drie stenen huizen van de Dom'. De zuidwand is de oorspronkelijke zuidgevel van paleis Lofen.

Domplein 16

Hier zijn twee zuilen behouden van de boogstelling van het voormalige paleis Lofen. De muur met kaarsnissen dateert uit de 13e-eeuwse verbouwing tot claustrale huizen.

Kelders gemeente

De gemeente bezit enkele kelders, die deel uitmaken van het voormalige paleis Lofen. De zuidelijkste kelder is gelegen onder Domplein 15, de noordelijkste kelder onder Domplein 13.

< 'VREEDENDAAL'

Situatie na de restauratie van garage Vredendaal in 1952.

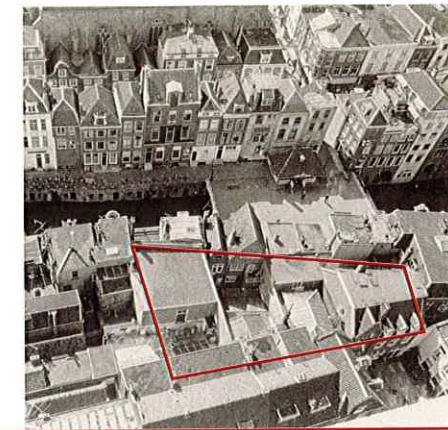
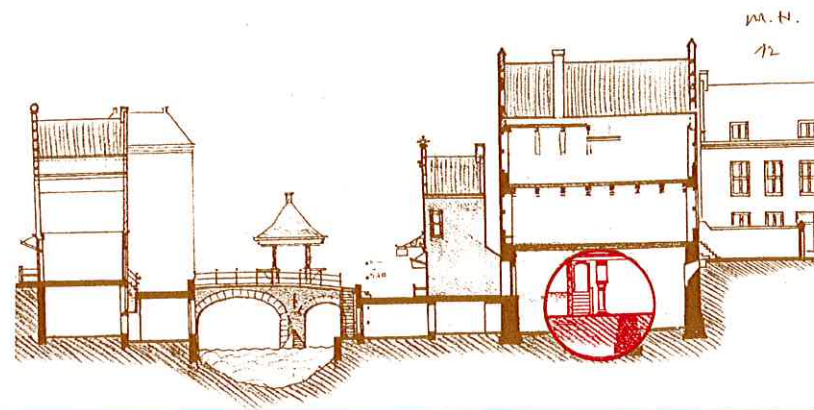
LA GAITÉ >

De boogstelling in de kelder van Domplein 16 op 8 juni 1931. De onderhelft van de zuil is tijdelijk zichtbaar dankzij het proefonderzoek door W. Stooker. Links hangt een affiche van het destijds erboven gevestigde cabaret La Gaité, dat in 1935 uitbrandde.

HOOFDSTUK 3 LOFEN

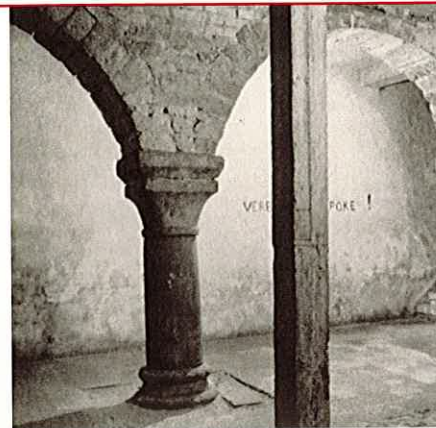
DOORKIJK >

Doorsnede over Domplein 17 met in de cirkel een doorkijk naar Domplein 16. Door vergroting van de kelder rond 1500 verdween hier de arcade van Lofen. Let op het hoogteverschil tussen Domplein en Vismarkt!

< LOFEN VERSCHOLEN

In het huizenblok tussen de Vismarkt en het Domplein zit Lofen als het ware ingepakt tussen de omringende bebouwing met nieuwere gevels.

TOEKOMST

In het onderzoek is het streven erop gericht diverse zichtbare, tastbare, en verborgen historische elementen in hun onderlinge samenhang en betekenis voor de geschiedenis van deze bijzondere plek te presenteren. Domplein en omgeving bieden als historische kern de beste en boeiendste mogelijkheden om de rijke gelaagdheid van de Utrechtse geschiedenis te laten zien, en daar speelt uiteraard het geheimzinnige verscholen Lofen een belangrijke rol in. In de afgelopen anderhalve eeuw zijn diverse pogingen ondernomen om Lofen beter tot z'n recht te laten komen, te beginnen in 1866. Eén van de belangrijkste etappes wordt gevormd door de jaren 1929 - 1935. In 1929 werd – gestuurd door de golven van de publieke en politieke historische belangstelling en nieuwsgierigheid in verband met de opgravingen op het Domplein en de zojuist voltooide restauratie van de Domtoren – W. Stooker op verzoek van de Monumentencommissie in de gelegenheid gesteld nauwkeurige opmetingen en nader onderzoek te doen. In de jaren daarna deden zich verschillende gelegenheden voor om deze gegevens aan te vullen. De belangstelling was groot, en leidde onder meer tot een gedeeltelijke restauratie van een van de kelders. Maar de bedoelde integrale aanpak kwam uiteindelijk niet tot stand. De mogelijkheid om een deel van de bijbehorende 'Stenen huizen van de Dom' te restaureren ging door een tekort van f 1.000,- helaas verloren.

Vismarkt - RonDom via Lofen

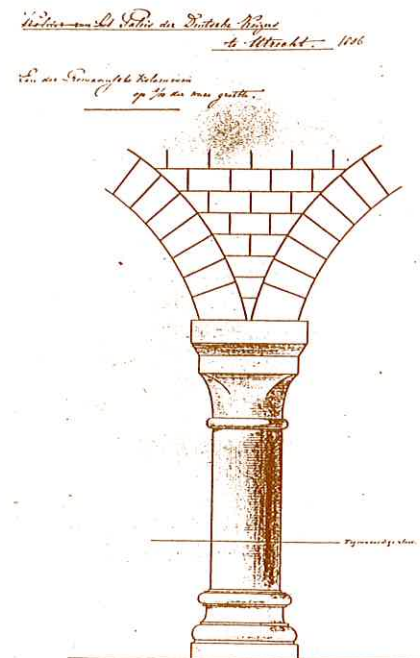
Op basis van de de uitkomsten van het onderzoek van Frans Kipp is een toekomstvisie opgesteld, waarin diverse ruimten, die vroeger tot het paleis Lofen hebben behoord, worden gerestaureerd, aangepast en gekoppeld. Doel hiervan is het toegankelijk maken van paleis Lofen, waarbij de bezoeker zo goed mogelijk de ruimte en de sfeer van het paleis ervaart. Niet alleen door de werkelijke ruimte, maar ook door middel van audiovisuele informatie. Gestreefd wordt naar een grotere ruimtelijke samenhang binnen het hele keldercomplex en een duidelijke presentatie hoe de huidige vorm in de loop der eeuwen uit de oorspronkelijke opzet van Lofen is gegroeid. Het idee is een informatiecentrum te realiseren dat niet alleen ingaat op Lofen, maar op de totale ontwikkeling van dit historisch zo interessante stukje stad. Vanaf de Romeinen tot heden, vanaf het Domplein tot Oudegracht, en van keizers en kapittelheren tot bakkers en vissers. Ten slotte wordt geopperd in de toekomst een ondergrondse verbinding met cultuurhistorisch bezoekerscentrum RonDom te realiseren, zodat bezoekers van daaruit het informatiecentrum paleis Lofen kunnen bezoeken.

Bakkerij Andre en de Laat

Een mogelijke uitbreiding in de toekomst is een doorsteek naar de oude bakkerij van Andre en de Laat aan de Vismarkt. Bakkerij Andre en de Laat was tot voor kort de laatste bakker op deze locatie. Tezamen met een collectie oude bakkerijattributen kan dit mogelijk een interessante aanvulling zijn voor toekomstige bezoekers.

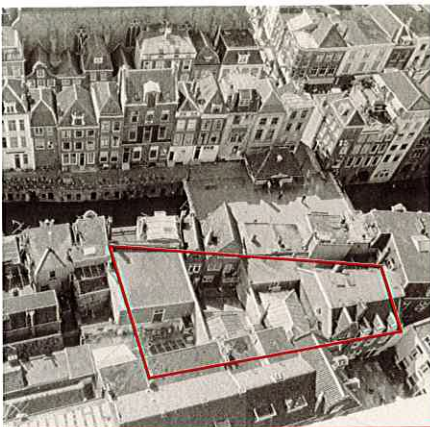
'Het verhaal gaat erover hoe de wereld in elkaar zit. Over de verhouding tussen overheid en burgers en de kerkelijke en keizerlijke machten. De voorganger van de Domtoren was vroeger met zowel het bisschoppelijk als het keizerlijk paleis verbonden. Beiden hadden toegang tot de eerste verdieping van de toren. Vanuit de paleizen liep op verdiepingsniveau een galerij naar de Domkerk. Zo hoefden bisschop en keizer zich nooit tussen het gewone volk te begeven.'

Theo van Wijk

^ ZUILEN

Blik in de kelder van Domplein 16 na de bouw van het bovenliggende pand in 1935. Onder: de oudste tekening van dezelfde zuil, A. Mulder 1886.

< **LOFEN VERSCHOLEN**
In het huizenblok tussen de Vismarkt en het Domplein zit Lofen als het ware ingepakt tussen de omringende bebouwing met nieuwere gevels.

Bakkerij Andre en de Laat

Een mogelijke uitbreiding in de toekomst is een doorsteek naar de oude bakkerij van Andre en de Laat aan de Vismarkt. Bakkerij Andre en de Laat was tot voor kort de laatste bakker op deze locatie. Tezamen met een collectie oude bakkerijattributen kan dit mogelijk een interessante aanvulling zijn voor toekomstige bezoekers.

'Het verhaal gaat erover hoe de wereld in elkaar zit. Over de verhouding tussen overheid en burgers en de kerkelijke en keizerlijke machten. De voorganger van de Domtoren was vroeger met zowel het bisschoppelijk als het keizerlijk paleis verbonden. Beiden hadden toegang tot de eerste verdieping van de toren. Vanuit de paleizen liep op verdiepingsniveau een galerij naar de Domkerk. Zo hoefden bisschop en keizer zich nooit tussen het gewone volk te begeven.'

Theo van Wijk

TERUG IN DE TIJD

'Het meest interessant vind ik de periode in de Middeleeuwen met de immuniteiten. Het realiseren van eigen plekken tegenover elkaar. Wat mij vooral fascineert is de zelfstandige ontwikkeling van al die onderdelen. Het was letterlijk muren bouwen in plaats van verbindingen maken. Dat doet men nu nog steeds. Leidsche Rijn, Lunetten, Overvecht – steeds werden ze zelfstandig opgeleverd en is later pas nagedacht over de verbindingen.'

Theo van Wijk

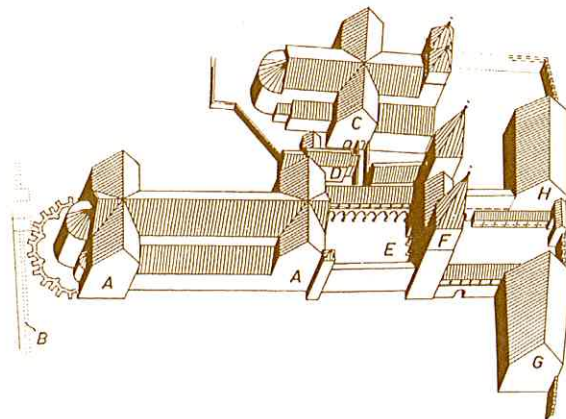
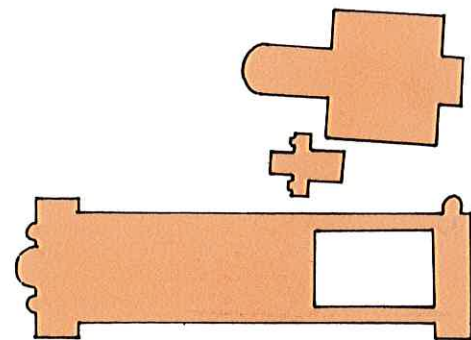

'De periode voor de Reformatie, toen de immuniteiten nog functioneerden, vind ik bijzonder boeiend. Maar ik vind het moeilijk kiezen. Het Domplein is een complex geheel van interessante dingen bij elkaar. Ik heb een voorkeur voor de Romaanse fase met paleis Lofen, maar zou deze gelijk willen vergelijken met de periode erna, met de uitbreiding van de Dom. Ik ben dan alweer met de relatie tussen de verschillende fasen bezig.'

Frans Kipp

KERKEN: HEILIGE HUIZEN OP EN ROND HET DOMPLEIN

'Bisschop Balderik die rond 1000 de castellum weer restaureert, dat is prachtig! Er was steeds een wereldbeeld van de heersende machten die samen de ruimtelijke ordening bepaalden. Daaruit kunnen we ook weer lessen trekken voor onze huidige samenleving.' (Theo van Wijk)

DOM IN PUIN

De ravage in het schip van de Dom na de storm van 1674, gezien door de ogen van H. Saftleven, in de richting van de noordelijke zijkapellen.

DE KERKEN VAN WILLIBRORD

Situatie in 1254, van boven naar beneden:
St. Salvator of Oudmunsterkerk,
Heilig Kruiskapel,
St.-Maartenskerk of Domkerk.

VERLEDEN

Kerken in het castellum

In 695 herbouwt Willibrord de verwoeste Thomaskapel van Dagobert als Sint Maartenskerk en bouwt daarnaast een Sint Salvatorkerk. Als deze daarna wordt opgevolgd door een daarnaast gebouwde grotere Sint Salvatorkerk (later Oudmunster) leeft de eerste voort als doopkapel en wordt aan het Heilig Kruis gewijd. Uit de St. Maartenskerk zal zich uiteindelijk de Domkerk ontwikkelen.

De ontwikkeling van dit centrum verloopt voorspoedig tot aan de periode van de invallen van de Noormannen. De bisschoppen trekken zich met zetel en al terug in St. Odiliënberg en later in Deventer; in afwachting van rustiger tijden. Wanneer deze aanbreken, komt bisschop Balderik in 920 naar Utrecht terug om het kerkelijk centrum weer op te bouwen.

Bisschop Balderik richt zich op herstel en aanvulling van de gedeeltelijk geruïneerde ommuring. Er zijn in de loop der tijd verschillende hypothesen geweest hoe groot de ommuring was. Onder meer verleide de plaats van een op de hoek bij het Paardenveld gesitueerde Bollertstoren, die als Balderikstoren werd verklaard, tot de 19e-eeuwse gedachte dat toentertijd het hele noordelijke deel van de binnenstad zou zijn ommuurd. In werkelijkheid moet men zich voorstellen dat Balderik aan drie zijden de Romeinse castellummuur herstelde en aan de westzijde de kennelijk grotendeels verwoeste Romeinse muur iets verder naar buiten herbouwde.

Immunitetsgebieden

Onder bisschop Adelbold (1010 - 1026) begint een periode van grote verandering. De Domkerk en de Sint Salvator zijn kapittelkerken. De geestelijken en kanunniken die bij deze kerken horen, wonen in aangrenzende immuniteten waarover de wereldlijke overheid niets te zeggen heeft. In het begin wonen de kanunniken in gemeenschappelijke huizen. Maar in de loop van de 11e eeuw gaan zij afzonderlijk wonen in claustrale huizen en worden de immunitetsgebieden van Dom en Oudmunster steeds voller.

ZEN OMPLEIN

veer restaureert, dat is prachtig!
machten die samen de ruimtelijke
lessen trekken voor onze huidige

VERLEDEN

Kerken in het castellum

In 695 herbouwt Willibrord de verwoeste Thomaskapel van Dagobert als Sint Maartenskerk en bouwt daarnaast een Sint Salvatorkerk. Als deze daarna wordt opgevolgd door een daarnaast gebouwde grotere Sint Salvatorkerk (later Oudmunster) leeft de eerste voort als doopkapel en wordt aan het Heilig Kruis gewijd. Uit de St. Maartenskerk zal zich uiteindelijk de Domkerk ontwikkelen.

De ontwikkeling van dit centrum verloopt voorspoedig tot aan de periode van de invallen van de Noormannen. De bisschoppen trekken zich met zetel en al terug in St. Odiliënberg en later in Deventer, in afwachting van rustiger tijden. Wanneer deze aanbreken, komt bisschop Balderik in 920 naar Utrecht terug om het kerkelijk centrum weer op te bouwen.

Bisschop Balderik richt zich op herstel en aanvulling van de gedeeltelijk geruïneerde ommuring. Er zijn in de loop der tijd verschillende hypothesen geweest hoe groot de ommuring was. Onder meer verleide de plaats van een op de hoek bij het Paardenveld gesitueerde Bollertstoren, die als Balderikstoren werd verklaard, tot de 19e-eeuwse gedachte dat toentertijd het hele noordelijke deel van de binnenstad zou zijn ommuurd. In werkelijkheid moet men zich voorstellen dat Balderik aan drie zijden de Romeinse castellummuur herstelde en aan de westzijde de kennelijk grotendeels verwoeste Romeinse muur iets verder naar buiten herbouwde.

Immunitetsgebieden

Onder bisschop Adelbold (1010 - 1026) begint een periode van grote verandering. De Domkerk en de Sint Salvator zijn kapittelkerken. De geestelijken en kanunniken die bij deze kerken horen, wonen in aangrenzende immuniteten waarover de wereldlijke overheid niets te zeggen heeft. In het begin wonen de kanunniken in gemeenschappelijke huizen. Maar in de loop van de 11e eeuw gaan zij afzonderlijk wonen in claustrale huizen en worden de immunitetsgebieden van Dom en Oudmunster steeds voller.

< **ST. THOMASKAPEL**
Oudmunsterkerkhof met Heilig Kruiskapel, op de achtergrond rechts het Klein Kapittelhuis, in het midden de Domkerk en links de Brugkapel met onderdoorgang tussen toren en kerk. (Jan de Beijer, 1745).

Ontstaan Domplein

Na de Reformatie worden de immuniteiten opgeheven en de kerkelijke en kloosterlijke gebouwen door de stad en de Staten van Utrecht in bezit genomen en deels aan de Hervormde kerk overgedragen. De Sint Salvatorkerk wordt in 1587 gesloopt. Na de orkaan in 1674 blijft het behouden deel van de Dom als kerk in gebruik. Pas in 1826 worden de brokstukken van het ingestorte schip van de Domkerk verwijderd. Tevens wordt de Heilig Kruiskapel gesloopt. Daarmee ontstaat een grote open ruimte. Dit is het begin van het Domplein. Aan de westzijde tussen de Domtoren en het Wed, worden tussen 1870 en 1880 de panden geplaatst die nu nog de westelijke pleinwand vormen. Het neo-rennaissance Academiegebouw, gelegen naast de kapittelzaal en de kloostergang van de Domkerk, wordt in 1894 voltooid. In de 20e eeuw vinden de wijzigingen aan de noordkant plaats. De Domstraat en de Korte Jansstraat worden in 1903 verbreed en in elkaars verlengde gelegd. Daarna wordt de Voetiusstraat verbreed, het Spaans cultureel centrum (1913) vernieuwd en de Muziekschool (1925) gebouwd. Zo ontstaat het huidige uiterlijk van het Domplein.

Opkomst en ondergang bisschoppelijk Paleis

Westelijk van de Sint Salvatorkerk staat in de 11e eeuw het bisschoppelijk paleis. Het erf beslaat het gebied tussen Donkere en Lichte Gaard, het Wed, de Sint Salvatorkerk en de Servetstraat. Het gebouw brandt meermalen af. Het paleis wordt telkens opnieuw opgebouwd en uitgebreid, maar in 1805 wordt het laatste paleis tot de grond toe afgebroken.

Domkerk en orkaan

De Romeaanse kathedraal, in 1023 door Adelbold ingewijd, loopt in 1253 schade op bij een stadsbrand. In 1254 wordt vervolgens door bisschop Hendrik van Vianden de eerste steen gelegd voor de nieuwe, gotische kathedraal. Eerst komen het koor en een deel van het dwarsschip tot stand. Vervolgens begint men in 1321 aan de toren, die in 1382 voltooid wordt. Hierin bevindt zich de bisschoppelijke Michaëlskapel. Daarna volgt de bouw van transept en schip. In 1517 wordt het bouwproces wegens geldgebrek stopgezet. Op de laatste onderdelen (de gewelven en lichtbogen) moet sterk bezuinigd worden. Deze bezuiniging heeft tot gevolg dat bij de enorme orkaan in 1674 het gehele schip instort. Dit gedeelte wordt nooit meer herbouwd.

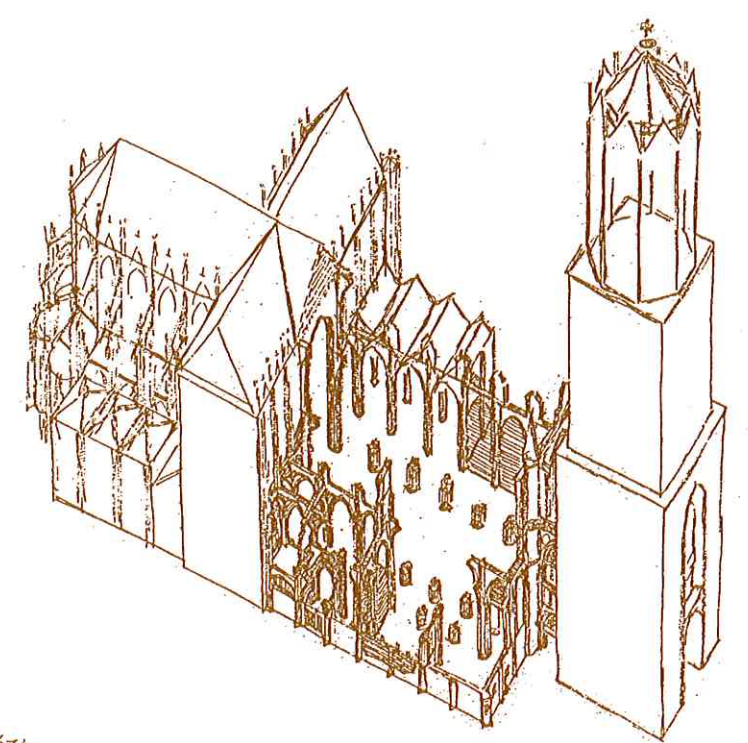
^ PLATTEGROND DOMKERK

In de huidige bestrating op het Domplein is de plattegrond van de Domkerk van voor de storm van 1674 aangegeven.

STORM VAN 1674 >
De Domkerk voor en na de storm van 1674.

1630.

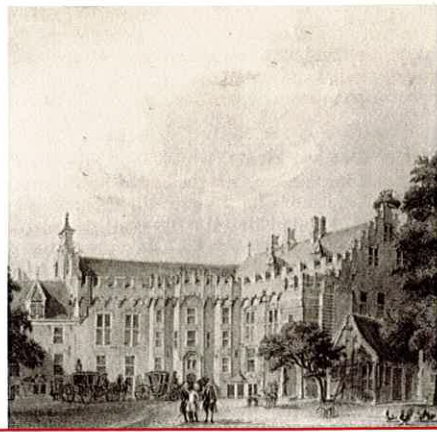

1674.

ST. THOMASKAPEL

Oudmunsterkerkhof met Heilig Kruiskapel.

op de achtergrond rechts het Klein Kapittelhuis, in het midden de Domkerk en links de Brugkapel met onderdoorgang tussen toren en kerk. (Jan de Beijer, 1745).

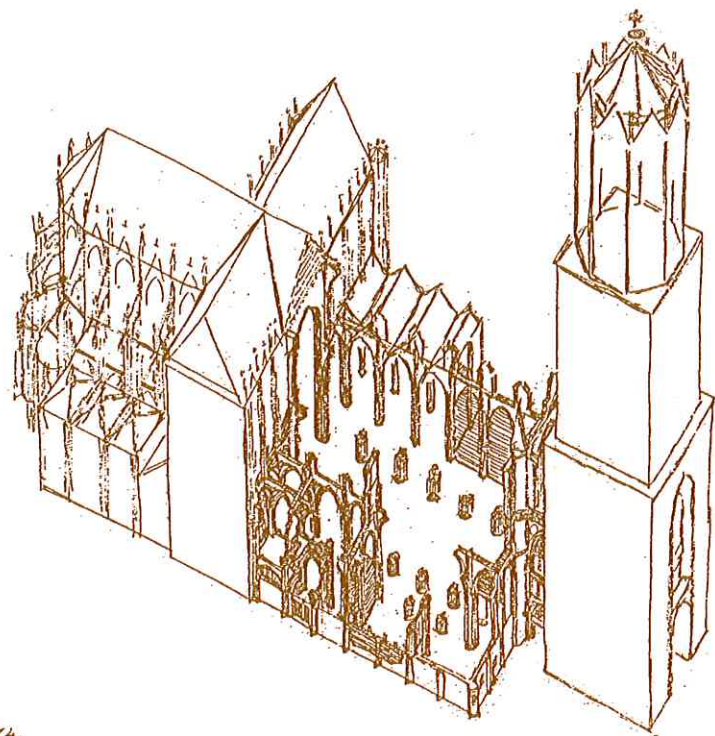

Opkomst en ondergang bisschoppelijk Paleis

Westelijk van de Sint Salvatorkerk staat in de 11e eeuw het bisschoppelijk paleis. Het erf beslaat het gebied tussen Donkere en Lichte Gaard, het Wed, de Sint Salvatorkerk en de Servetstraat. Het gebouw brandt meermalen af. Het paleis wordt telkens opnieuw opgebouwd en uitgebreid, maar in 1805 wordt het laatste paleis tot de grond toe afgebroken.

Domkerk en orkaan

De Romaanse kathedraal, in 1023 door Adelbold ingewijd, loopt in 1253 schade op bij een stadsbrand. In 1254 wordt vervolgens door bisschop Hendrik van Vianden de eerste steen gelegd voor de nieuwe, gotische kathedraal. Eerst komen het koor en een deel van het dwarsschip tot stand. Vervolgens begint men in 1321 aan de toren, die in 1382 voltooid wordt. Hierin bevindt zich de bisschoppelijke Michaëlskapel. Daarna volgt de bouw van transept en schip. In 1517 wordt het bouwproces wegens geldgebrek stopgezet. Op de laatste onderdelen (de gewelven en lichtbogen) moet sterk bezuinigd worden. Deze bezuiniging heeft tot gevolg dat bij de enorme orkaan in 1674 het gehele schip instort. Dit gedeelte wordt nooit meer herbouwd.

< BISSCHOPSHOF

Het bisschoppelijk paleis en hof van de Utrechtse bisschoppen, in de zuidwesthoek van het Oudmunsterkerkhof (Jan de Beijer, 1744).

ROUTES >

De verschillende routes langs de zeven tijdslagen zoals voorgesteld in 2000.

Oudkerkhof

Oorspronkelijk buiten het castellum gelegen begraafplaats bij de kerk van Willibrord (v.a. 7e eeuw). Na een overstroming van de Rijn in het begin van de 12e eeuw wordt het Oudkerkhof in de 13e eeuw drastisch opgehoogd. In de late Middeleeuwen staan aan de zuidzijde vooral poorten en poorthuizen van de claustrale huizen van de Dom en Oudmunster aan het Domplein. In de 16e en 17e eeuw worden steeds meer huizen zelfstandig.

Oudkerkhof 19/21

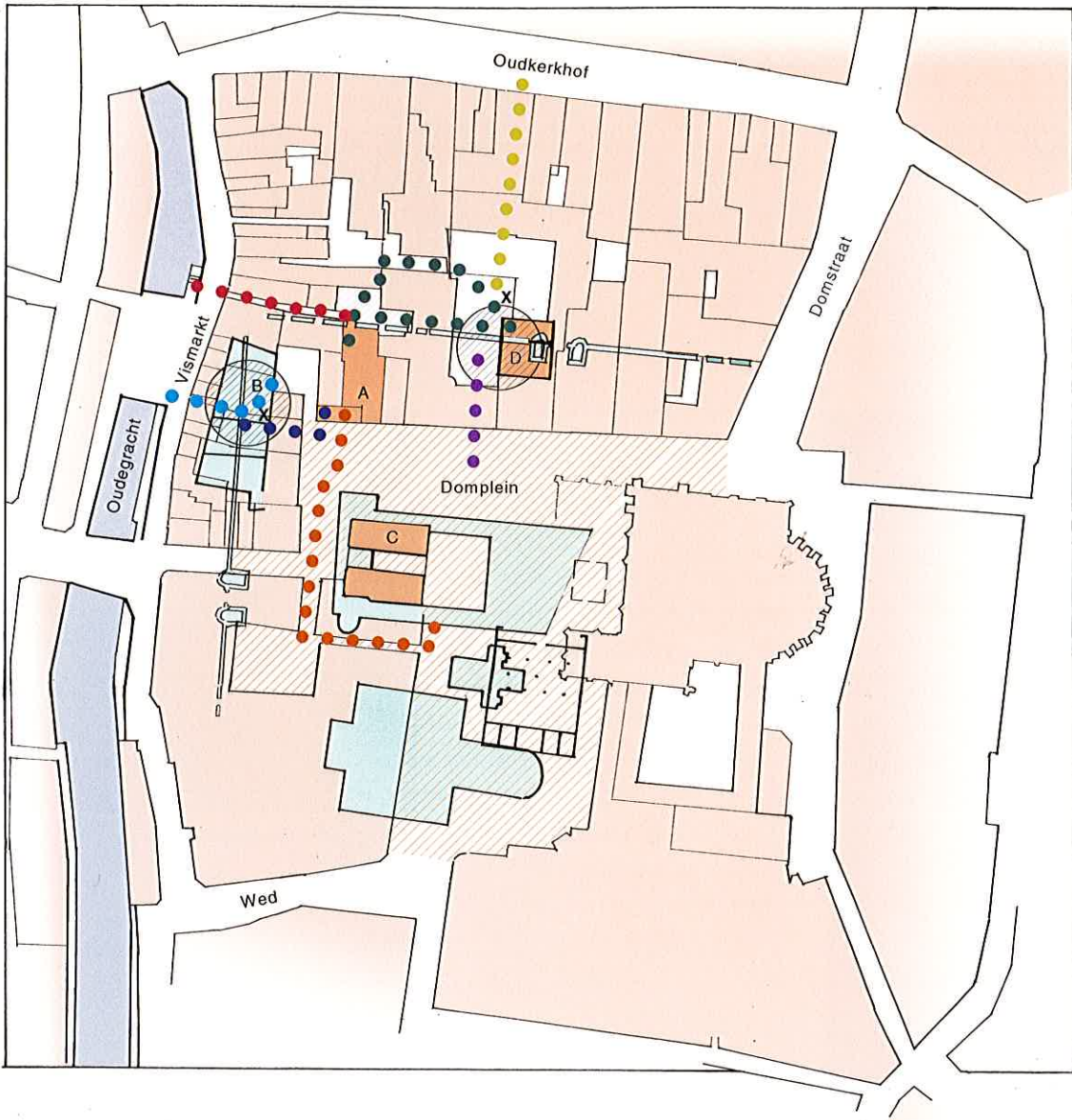
In opzet een 15e eeuwse dwars huis met twee beuken. Oorspronkelijk staat het achter op het claustrale perceel van het Huis der Honthorsten. Links is het huis aan het Oudkerkhof aanvankelijk vrijstaand of heeft een lagere buurman, gezien de vensters in de linkerzijgevel. Aan deze situatie komt in 1860 een einde als het huidige Oudkerkhof 23 wordt gebouwd. Tussen 1873 (aanbrengen winkelpuien) en 1909 (verbouwing gevel n° 19) is het pand in twee delen gesplitst. In 1965 zijn onder andere de panden 19, 21 en 23 aangekocht door de gemeente voor sloop, om een grote doorbraak van Lange Nieuwstraat - Schoutenstraat - Predikherenkerkhof te realiseren, volgens het reconstructieplan Kuijper uit 1962. Deze doorbraak is reeds in 1958 voorgesteld door Feuchtinger. In de gemeentelijke nota 'Kernbeeld' (1970) is het plan voor de doorbraak weer verlaten. In 1977 worden Oudkerkhof 21 en 23 in erfpacht aan de huurders uitgegeven.

Oudkerkhof 23

Op deze plaats staan oorspronkelijk het poorthuis en enkele kamers van De Rode Poort. Het huidige pand is een in 1860 als onderwijzerswoning voor de Burgerschool der Nederduitsch Hervormde gemeente gebouwd dwars huis met drie bouwlagen, een kelder en een zadeldak. De ingang ligt in de voormalige poortweg naar de achterliggende school.

Gouden Leeuw

In verkoopaktes uit de 18e en 19e eeuw is sprake van een huis aan het Oudkerkhof dat behoorde bij De Rode Poort, genaamd de Gouden Leeuw. Mogelijk is dit het achterhuis op Oudkerkhof 25.

STEGEN EN POORTWEGEN ROND HET DOMPLEIN

Domplein-Oudkerkhof

Diverse claustrale huizen aan het Domkerkhof hadden via poortwegen verbinding met het Oudkerkhof. Deze zijn later veelal bij de aangrenzende erven getrokken. Zo was er bijvoorbeeld een poortweg van De Rode Poort naar Oudkerkhof, waarvan nu nog een poort aan Oudkerkhof 23 resteert. Tussen Domplein 3 en 4 is bij opgravingen in 1991 een 14e-eeuwse slokop gevonden, waarboven zich waarschijnlijk een toegangssteeg heeft bevonden.

Oudkerkhof-Vismarkt

Recht tegenover de Korte Minrebroederstraat was een poortweg die in verbinding stond met de Vismarkt, deze werd in 1674 de Kleine Gang genoemd. Van de Vismarkt was een gang die op Oudkerkhof uitkomt, bekend onder de naam 'Hondengat', die in eerste helft van de 19e eeuw getrokken is bij de belendende woningen.

Vismarkt-Domplein

Vanaf de Vismarkt was er ook een doorgang naar het Domkerkhof, en enkele uitgangen van de claustrale huizen aan het kerkhof. In de eerste helft van de 19e eeuw zijn er nog enkele aanwezig, doch allen zijn afgesloten. Vanuit de tuin van het Huis der Honthorsten leidde een gang westwaarts naar de Vismarkt. Deze heette destijds het Domherensteegje. De steeg bestaat nu nog (echter niet onder deze naam) en loopt vanaf het binnenterrein van de Muziekschool, achter Domplein 12 en komt uit naast Vismarkt 11. Op de kaart bij Van der Monde (circa 1838) zijn twee stegen zichtbaar vanaf een groot binnenterrein achter het Domplein naar Vismarkt. Op de kaart van Van Druten (circa 1890) lopen drie stegen vanaf het achterterrein Domplein noordzijde naar de Vismarkt.

'Een gedachte van mij is dat vanuit het Middeleeuwse immuniteitengedrag in het Utrechtse, iedereen nog te vaak met zichzelf bezig is.' (Theo van Wijk)

HEILIG KRUISKAPEL >

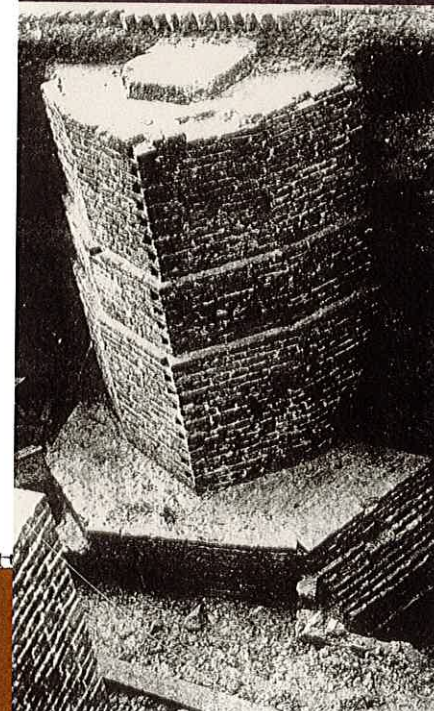
In de huidige bestrating op het Domplein is de plattegrond van de Heilig Kruiskapel aangegeven.

Ter plaatse van de Heilig Kruiskapel en de Principia zou een blik in de diepte een verrijking betekenen.

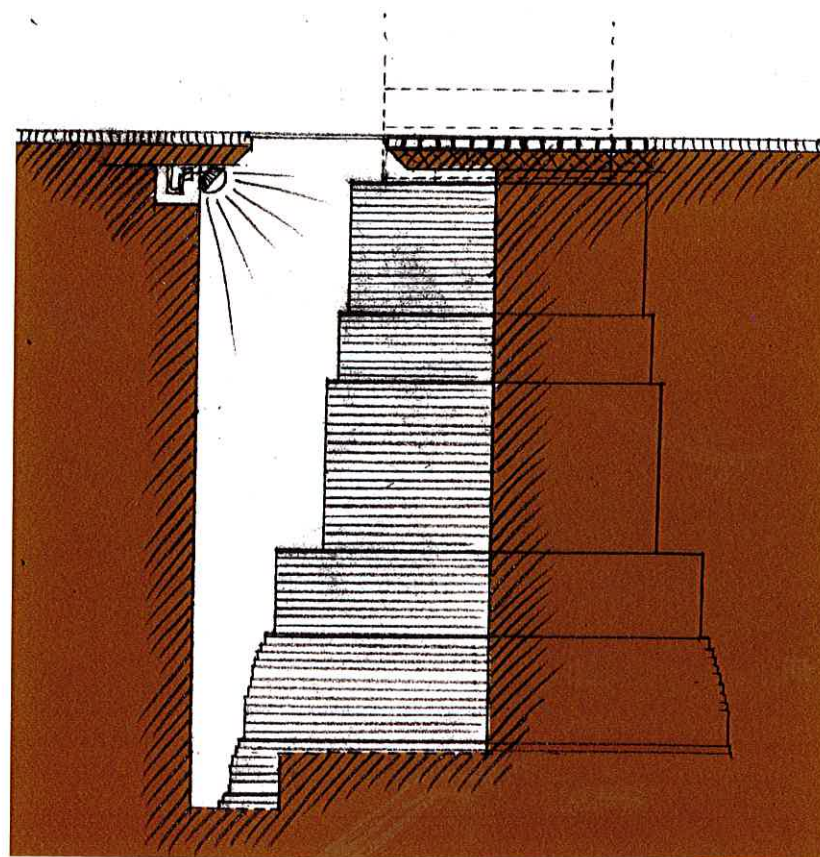
PIJLERS SCHIP DOMKERK >

De pijlers van de Domkerk zitten nog steeds onder de grond, tot vlak onder de straat. Door twee pijlervoeten op te trekken, wordt het patroon in de vloer veel duidelijker.

KIJKGAT VAN VIJF METER DIEP

Idee is om een gedeelte van één van de meer dan vijf meter diepe pijlerfundamenten te ontgraven en via een glasplaat op straatniveau zichtbaar te maken.

HEDEN

Domplein

In de bestrating van het Domplein is sinds 1955 en in verbeterde vorm sinds 1975 de plattegrond van de drie kerken aangegeven: de Dom, de Sint Salvator en de Heilig Kruiskapel. Bij de plattegrond van de Dom is door schematisering aan de noordzijde een deel van het verhaal weggefallen en het beeld van de werkelijke opzet van de kerk onduidelijk geworden.

Binnen- en buitenruimte

De plattegrond van het verdwenen schip van de Domkerk is in de bestrating van het plein aangeduid. Daarbij is ook door materiaalkeuze (klinkers - natuursteen) het verschil tussen binnen- en buitenruimte aangegeven. In de praktijk bestaat behoefte aan versterking van dit effect.

Pijlerfundamenten schip Domkerk

In het plaveisel van het Domplein zijn onder meer de pijlers van het schip van de Dom aangeduid. Weinig mensen beseffen dat dit deel van de kerk niet geheel verdwenen is, maar dat tot vlak onder de straat zich nog de enorme funderingen van deze pijlers bevinden. Een boeiende reeks ruïnetekeningen door Herman Saftleven van kort na de stormramp van 1674 laat zien wat er toen nog bovenop deze fundamenteen stond.

Klein Kapittelhuis

Oorspronkelijk vormde de Kloostergang van de Dom onder meer de verbinding tussen diverse bijgebouwen van het Domcomplex. Rond 1890 werden ten behoeve van de bouw van het Universiteitsgebouw de huizen tegen de westarm van de Kloostergang afgebroken. Daarmee verdwenen het voormalige Klein Kapittelhuis en het voormalige Choraalhuis van de Dom, en kwamen de westmuur van de Kloostergang, die vanouds een binnenmuur was, en de noordgevel vrij. Beide zitten vol met bouwsporen, maar het effect is rommelig en spreekt weinig tot de verbeelding.

Heilig Kruiskapel

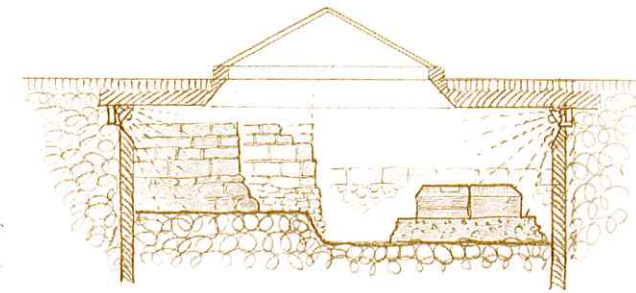
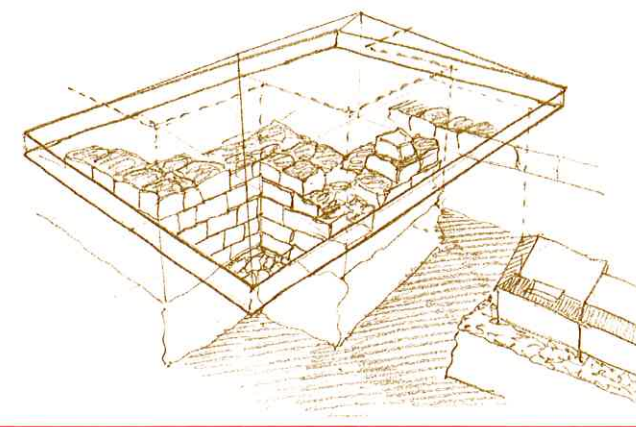
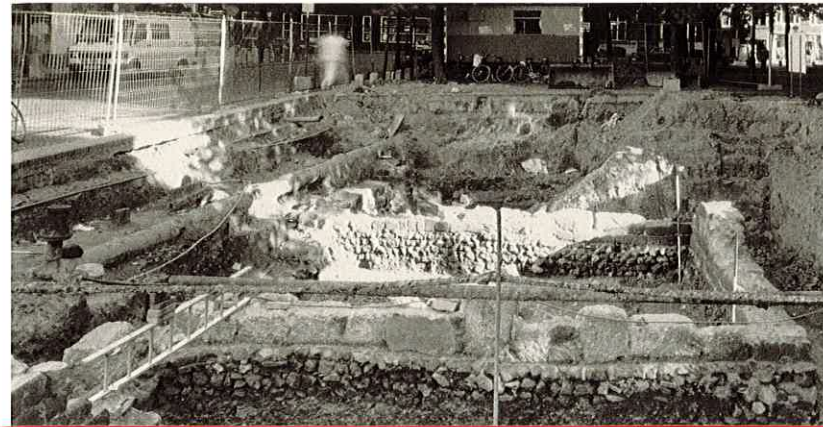
In het plaveisel van het Domplein is sinds 1975 tussen de plattegronden van de Dom en de Sint Salvatorkerk ook die van de kleine maar eerbiedwaardige Heilig Kruiskapel aangegeven, die in 1826 werd afgebroken voor de aanleg van het huidige Domplein.

HEILIG KRUISKAPEL >

In de huidige bestrating op het Damplein is de plattegrond van de Heilig Kruiskapel aangegeven.

Ter plaatse van de Heilig Kruiskapel en de Principia zou een blik in de diepte een verrijking betekenen.

HEDEN

Domplein

In de bestrating van het Domplein is sinds 1955 en in verbeterde vorm sinds 1975 de plattegrond van de drie kerken aangegeven: de Dom, de Sint Salvator en de Heilig Kruiskapel. Bij de plattegrond van de Dom is door schematisering aan de noordzijde een deel van het verhaal weggevallen en het beeld van de werkelijke opzet van de kerk onduidelijk geworden.

Binnen- en buitenruimte

De plattegrond van het verdwenen schip van de Domkerk is in de bestrating van het plein aangeduid. Daarbij is ook door materiaalkeuze (klinkers - natuursteen) het verschil tussen binnen - en buitenruimte aangegeven. In de praktijk bestaat behoefte aan versterking van dit effect.

Pijlerfundamenten schip Domkerk

In het plaveisel van het Domplein zijn onder meer de pijlers van het schip van de Dom aangeduid. Weinig mensen beseffen dat dit deel van de kerk niet geheel verdwenen is, maar dat tot vlak onder de straat zich nog de enorme funderingen van deze pijlers bevinden. Een boeiende reeks ruinetekeningen door Herman Saftleven van kort na de stormramp van 1674 laat zien wat er toen nog bovenop deze fundamenten stond.

Klein Kapittelhuis

Oorspronkelijk vormde de Kloostergang van de Dom onder meer de verbinding tussen diverse bijgebouwen van het Domcomplex. Rond 1890 werden ten behoeve van de bouw van het Universiteitsgebouw de huizen tegen de westarm van de Kloostergang afgebroken. Daarmee verdwenen het voormalige Klein Kapittelhuis en het voormalige Choraalhuis van de Dom, en kwamen de westmuur van de Kloostergang, die vanouds een binnenmuur was, en de noordgevel vrij. Beide zitten vol met bouwsporen, maar het effect is rommelig en spreekt weinig tot de verbeelding.

Heilig Kruiskapel

In het plaveisel van het Domplein is sinds 1975 tussen de plattegronden van de Dom en de Sint Salvatorkerk ook die van de kleine maar eerbiedwaardige Heilig Kruiskapel aangegeven, die in 1826 werd afgebroken voor de aanleg van het huidige Domplein.

TOEKOMST

Domplein

Door een aantal bescheiden correcties en aanvullingen aan de noordzijde van de plattegrond van het in 1674 verdwenen schip van de Domkerk neemt de informatieve belevingswaarde aanzienlijk toe. Er wordt zichtbaar waar zich het rijkversierde noordportaal bevond met een wenteltrap naar de bovenverdieping, en hoe de opzet was van de noordelijke zijkapellen. Door het op zithoogte opmeten van twee pijleraanzetten van de zuidelijke zijbeuk van het schip kan het functionele met het visuele worden gecombineerd en wordt aan de belevingswaarde ook een derde dimensie toegevoegd.

Grafstenen

Voorgesteld wordt oude grafstenen in het plaveisel van het plein op te nemen binnen het verdwenen schip van de Dom. Bij het restauratieproject van de vijf binnenstadskerken bleef een aantal oude grafstenen over die zorgvuldig zijn bewaard in afwachting van een zinvolle nieuwe bestemming. Thans kunnen deze stenen in de bestrating binnen de plattegrond van het schip van de Dom worden opgenomen om daarmee nog sterker het belopen van de oorspronkelijke kerkvloer en doorlopen van het verdwenen schip beleefbaar te maken.

Pijlerfundament schip Domkerk

Voorgesteld wordt om van een van de indrukwekkende, meer dan vijf meter diepe pijlerfundamenten, die bij de beroemde Dompleinopgravingen in 1949 in het zicht zijn geweest, een gedeelte opnieuw over de volle hoogte/diepte te ontgraven en door een glasplaat op straatniveau zichtbaar te maken.

Klein Kapittelhuis

Door met oude hardstenen stoepbanden en een klein hoogteverschil de omvang van het Klein Kapittelhuis in de bestrating herkenbaar te maken, kan het publiek geholpen worden zich de oorspronkelijke opzet en ruimtelijke samenhang beter voor te stellen. Temeer daar ook de zijgevel van het voormalige Klein Kapittelhuis nog grotendeels intact is. Dit zou eveneens kunnen door alleen een strook in de bestaande bestrating aan te passen, door de richting van de stenen een kwartslag te draaien.

KLEIN KAPITTELHUIS >

Rond 1890 werden ten behoeve van de bouw van het Universiteitsgebouw de huizen tegen de westarm van de Kloostergang afgebroken. Daarmee verdwenen het voormalige Klein Kapittelhuis en het voormalige Choraalhuis van de Dom, en kwamen de westmuur van de Kloostergang, die vanouds een binnenmuur was, en de noordgevel vrij.

Heilig Kruiskapel

Ter plaatse van de Heilig Kruiskapel en de Principia zou een blik in de diepte een verrijking betekenen. Het betreft een plek die al tweemaal opgegraven is. Het betekent dus geen verstoring van het bodemarchief. Voorgesteld wordt een klein gedeelte van de vroegere opgraving weer open te leggen als een ondergrondse ruimte bij de zuidoosthoek van de Kruiskapel. Hierin zou het onder de grond bewaard gebleven muurwerk van het zuidtransept en het koor alsmede een van de pijlers van de Principia van het Romeins castellum door twee glasplaten of een glazen kijkdoos vanaf de straat kunnen worden bekeken. In dit geval heeft een kijkdoos voordelen: minder onderhoud omdat er niet over gelopen wordt en beter doorzicht door minder krassen en minder spiegeling.

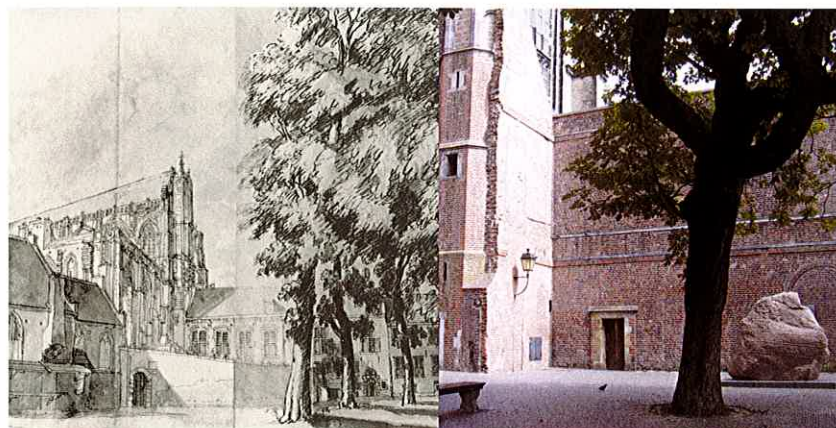
Virtueel Dompleinmuseum

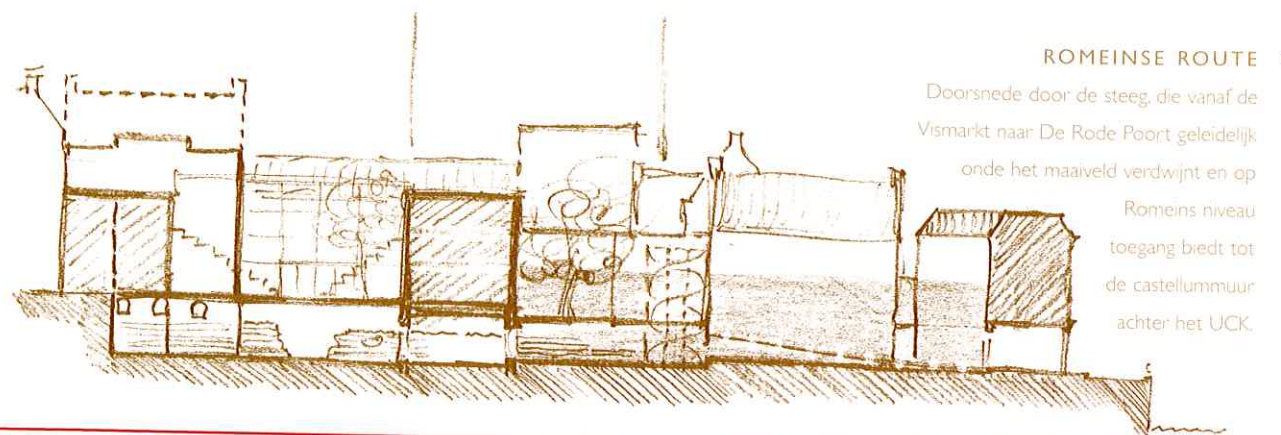
Verspreid over het Domplein en directe omgeving kunnen ook informatiepunten gerealiseerd worden in de vorm van interactieve multimediapresentaties waarop virtuele reconstructies van de historische bebouwing in beeld worden gebracht. De basis voor deze presentaties is gelegd met de zogenaamde cd-Dom, waarop een reconstructie is gemaakt van de kerken die vroeger op het Domplein hebben gestaan.

^ GRAFSTENEN

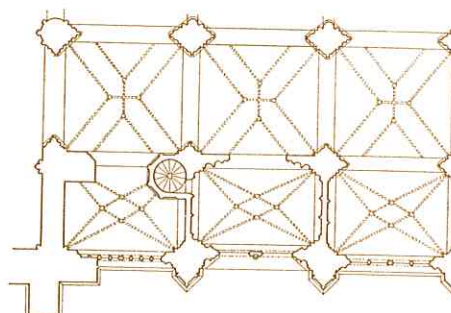
Grafstenen op het Domplein. Deze geven het gevoel de oorspronkelijke kerkvloer te bewandelen en maken het verdwenen schip beleefbaar.

v NOORDPORTAAL DOMKERK

Reconstructie van de noordelijke zijkapellen van de Dom, met wenteltrap

NOORDPORTAAL DOMKERK

Tijdens herbestrating in 1975 kwam de pijlerfundering met de afdruk van de wenteltrap naast het Noordportaal in zicht.

Romeinse Route

Als onderdeel van het programma wordt de mogelijkheid geopperd van een ondergrondse route, door in te spelen op het aanwezige hoogteverschil tussen Vismarkt en UCK. Enerzijds kan deze route vorm krijgen in een ondergrondse verbinding tussen de kelder, met stukken van de Romeinse castellummuur, onder het binnenhof van het UCK en de middeleeuwse kelders van het Huis De Rode Poort (onder het huidige UCK). Aan de andere zijde vormt een eeuwenoud steegje de verbinding tussen het binnenhof van RonDom en de Vismarkt (Domheerensteeg). Het is mogelijk deze twee met elkaar ondergronds te verbinden. De muur van het vijfde Romeins castellum is vermoedelijk gebruikt als fundering voor de achtergevels van Maartenshof/Domplein 12 en Domplein 9-10. Door de verdiepte gang worden dan langzaam de verschillende resten en opbouw tot Romeins niveau zichtbaar. Al met al ontstaat zo een spannende route met zowel Romeinse, middeleeuwse als eigentijdse elementen.

A NOORDPORTAAL DOMKERK

De ravage bij het Noordportaal na de grote storm van 1674, getekend door H. Saftleven.

Van kelder RonDom naar paleis Lofen

Het grote hoogteverschil zorgt ervoor dat het mogelijk is een doorgang te maken tussen het straatniveau van de Vismarkt naar het kelderniveau van het Domplein. Onderweg passeren bezoekers daarbij de overblijfselen uit de Romeinse tijd en het paleis Lofen. In RonDom kunnen bezoekers de trap afdalen naar de kelder van Domplein 10. Hier bevindt zich een 17e eeuwse tongewelf. Via een nieuw gemaakte doorgang naar de kelders onder het Sint Maartenshof bereiken bezoekers de kelders van café 't Weeshuis. Hier zijn de ondergrondse overblijfselen van paleis Lofen en de Romeinse castellummuur te bezichtigen. Daarna vervolgt de weg via een steeg naar de Vismarkt (tussen nummer 17 en 18) alwaar men inscheept in een rondvaartboot, museumboot of watertaxi om het historische centrum vanaf het water te bekijken. Ook kunnen bezoekers de route uiteraard in tegengestelde richting volgen, RonDom vormt dan het eindpunt van de excursie. In RonDom is de kelder via een vloerfenster zichtbaar.

Binnenhof RonDom

Door opschoning en afscheiding van het binnenhof RonDom en de ruimte achter het eetcafé Domplein 8 en het UCK ontstaat een zuiverder benadering in toegestaan gebruik. Toevoeging van extra bergruimte op het aldus geformeerde binnenhof UCK/Domplein 8 ten behoeve van de opslag van het eetcafé komt een en ander ten goede. Het opgeschoonde binnenhof achter RonDom (Domplein 9-10) wordt hierbij heringericht en betrokken bij het bezoekerscentrum. Om vervolgens de Romeinse Route te creëren kan in de volgende fase de betreffende gang worden uitgegraven en worden voorzien van de benodigde keermuren (hoogteverschil maaiveld en loopvlak gang is circa 2 tot 2.3 meter). De Romeinse castellummuur die naar alle waarschijnlijkheid nog onder de fundering aanwezig is, zal langzaam zichtbaar worden. Een en ander is afhankelijk van de daadwerkelijke aanwezigheid vanaf Romeins niveau tot onderkant fundering Domplein 8 tot en met 12. Bij de uitvoering van fase I (binnenhof RonDom en glasplaat binnenhof UCK) is op drie plaatsen opnieuw gezocht naar de castellummuur. Er kon echter niet diep genoeg worden gegraven. Wel versterkt de aanwezigheid van de verschillende gedateerde erfscheidingsmuren, die ook op de castellummuur zouden moeten zijn gebouwd, het vermoeden van de daadwerkelijke aanwezigheid van de dieper gelegen castellummuur. Teneinde via het binnenhof de ondergrondse Romeinse Route te bereiken kan overeenkomstig het eerdere idee de in opslag aanwezige gotische dubbele traptoren, afkomstig uit het Elisabeth Gasthuis achter Clarenburg, uitstekend dienst doen.

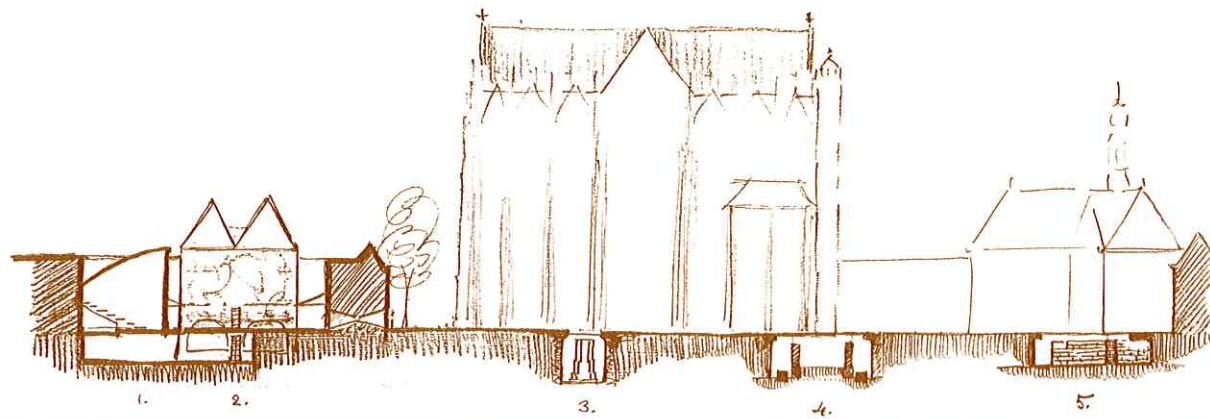

Van kelder RonDom naar paleis Lofen

Het grote hoogteverschil zorgt ervoor dat het mogelijk is een doorgang te maken tussen het straatniveau van de Vismarkt naar het kelderniveau van het Domplein. Onderweg passeren bezoekers daarbij de overblijfselen uit de Romeinse tijd en het paleis Lofen. In RonDom kunnen bezoekers de trap afdalen naar de kelder van Domplein 10. Hier bevindt zich een 17e eeuwse tongewelf. Via een nieuw gemaakte doorgang naar de kelders onder het Sint Maartenshof bereiken bezoekers de kelders van café 't Weeshuis. Hier zijn de ondergrondse overblijfselen van paleis Lofen en de Romeinse castellummuur te bezichtigen. Daarna vervolgt de weg via een steeg naar de Vismarkt (tussen nummer 17 en 18) alwaar men inscheept in een rondvaartboot, museumboot of watertaxi om het historische centrum vanaf het water te bekijken. Ook kunnen bezoekers de route uiteraard in tegengestelde richting volgen, RonDom vormt dan het eindpunt van de excursie. In RonDom is de kelder via een vloervenster zichtbaar.

Binnenhof RonDom

Door opschoning en afscheiding van het binnenhof RonDom en de ruimte achter het eetcafé Domplein 8 en het UCK ontstaat een zuiverder benadering in toegestaan gebruik. Toevoeging van extra bergruimte op het aldus geformeerde binnenhof UCK/Domplein 8 ten behoeve van de opslag van het eetcafé komt een en ander ten goede. Het opgeschoonde binnenhof achter RonDom (Domplein 9-10) wordt hierbij heringericht en betrokken bij het bezoekerscentrum. Om vervolgens de Romeinse Route te creëren kan in de volgende fase de betreffende gang worden uitgegraven en worden voorzien van de benodigde keermuren (hoogteverschil maaiveld en loopvlak gang is circa 2 tot 2.3 meter). De Romeinse castellummuur die naar alle waarschijnlijkheid nog onder de fundering aanwezig is, zal langzaam zichtbaar worden. Een en ander is afhankelijk van de daadwerkelijke aanwezigheid vanaf Romeins niveau tot onderkant fundering Domplein 8 tot en met 12. Bij de uitvoering van fase 1 (binnenhof RonDom en glasplaat binnenhof UCK) is op drie plaatsen opnieuw gezocht naar de castellummuur. Er kon echter niet diep genoeg worden gegraven. Wel versterkt de aanwezigheid van de verschillende gedateerde erfscheidingsmuren, die ook op de castellummuur zouden moeten zijn gebouwd, het vermoeden van de daadwerkelijke aanwezigheid van de dieper gelegen castellummuur. Teneinde via het binnenhof de ondergrondse Romeinse Route te bereiken kan overeenkomstig het eerdere idee de in opslag aanwezige gotische dubbele traptoren, afkomstig uit het Elisabeth Gasthuis achter Clarenburg, uitstekend dienst doen.

< TOEKOMST

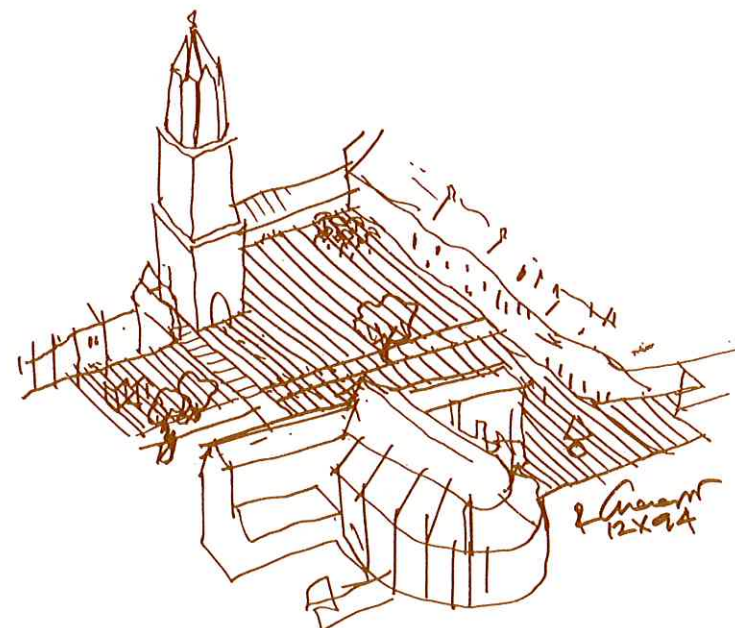
Doorsnede door de schatkamer van het Domplein met de diverse zichtbaar te maken ondergrondse kostbaarheden.

Van RonDom naar Domtoren

Allereerst is onderzocht of de entree in de noordwand van de Domtoren gebruikt zou kunnen worden, aangezien deze schuin tegenover RonDom is gesitueerd, waar de kaartverkoop voor de toren plaatsvindt. Deze optie bleek niet realiseerbaar. Om de route tussen RonDom en het huidige entreegebouw van de Domtoren aantrekkelijker te maken, kan deze verlegd worden langs de west- en zuidzijde van de toren. Om deze route duidelijk te maken kan gebruik gemaakt worden van verschillende middelen. Via bewegwijzering, informatiebordjes en een routebeschrijving wordt men langs de Domtoren geleid. Hierbij passeert men de poort die het bisschoppelijk domein afscheidde van de rest van het Domplein. Op het voormalig terrein van het bisschoppelijk paleis, ook bekend onder de naam Flora's Hof, ziet men onder andere de restanten van de traptoren die de bisschop in vroeger tijden gebruikte om via een gaanderij aan de zijkant van de toren naar de Domkerk te gaan en vice versa.

Van hof UCK naar Oudkerkhof (Oude Poortweg)

De route vanaf Domplein en RonDom naar De Rode Poort en het binnenhof van het UCK zou verlengd kunnen worden naar het Oudkerkhof, via de poort in Oudkerkhof 23. In deze voormalige onderwijzerswoning behorende bij de Burgerschool der Nederduitsch Hervormde Gemeente is een doorgang opgenomen naar de achtergelegen scholen. Een opschrift boven de deur in de linkertravee van de gevel aan het Oudkerkhof getuigt hier nog van. Dit is ook de voormalige Poortweg van Huis De Rode Poort. Nu loopt deze steeg dood op lokalen van het UCK.

< INSPIRATIEBRON

Is de binnenhof achter het UCK beter toegankelijk en zichtbaar te maken vanaf het Domplein? Een dergelijke wens bestond ook bij de gevel van de Lange Nieuwstraat, waar de oude Hortus vanaf de straat zichtbaar is gemaakt bij de verbouwing tot Universiteitsmuseum.

INSPIRATIEBRONNEN

Verschillende sfeerbeelden uit onder meer Lyon en Parijs.

< A PAUL CHEMETOV

Voor het Domplein zijn reeds vele ontwerpen gemaakt. Hiernaast en hierboven een voorstel van architect Paul Chemetov in 1994 voor de herinrichting.

'Mijn verborgen droom is uiteindelijk het nieuwe gemeenschapshuis van Nederland op het Domplein. Een weefplek, ontmoetingsruimte, waar de dialoog van "ons" land gevoerd wordt.'

(Theo van Wijk)

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Archeologische, vanaf 1981 *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek van de gemeente Utrecht*, voor 1988 verschenen als speciaal nummer van het MOU.

Bakker, Geeske en Tarq. Hoekstra (red.), *Het stenen geheugen*. Utrecht 1997.

Blijstra, R., *2000 jaar Utrecht*, Stedenbouwkundige ontwikkeling van castrum tot centrum. Utrecht 1969.

Bouwstra, C.O., *Verslag praktisch werken tweede periode*. Delft 1980.

Broer, C.J.C. & M.W.J. de Bruijn, Antonina, Wiltenburg, Trajectum. *De kennis van het Romeinse verleden van Utrecht door de eeuwen heen*. Vereniging Oud-Utrecht, Jaarboek Oud-Utrecht 1997.

Broer, C.J.C. en M.W.J. de Bruin, *De eerste kerken in Utrecht: Sint-Thomas, Sint-Salvator; Sint-Maarten*. Utrecht 1995.

Bruin, M.W.J. de, *Husinghe ende hofstede*. Een institutioneel-geografische studie van de rechtspraak over onroerend goed in de stad Utrecht in de stad in de Middeleeuwen. Utrecht 1994.

Bruin, R.E. de e.a. (red.), *Een paradijs vol weelde*, Geschiedenis van de stad Utrecht. (tweede druk), Utrecht 2003.

Burandt, W., *Die Baugeschichte der Alten Hofhaltung in Bamberg*. Bayerische Verlagsanstalt Bamberg 1998.

Calkoen, G.G., *Aanteekeningen omtrent de voormailige burch Trecht en hare inrichting*. HUA, Utrecht 1911.

Dolfin, M.J., E.M. Kylstra en Jean Penders, *Utrecht, de huizen binnen de singels*. Den Haag 1989.

Esmeijer, A.C. e.a. (red.), Utrecht, Kruispunt van de Middeleeuwse kerk. Zutphen 1988.

Ginkel, E.J. van, Utrecht anno 47. Verkenning van een donker tijdvak. Vereniging Oud-Utrecht, *Jaarboek Oud-Utrecht* 1997.

Graafstal, Erik, Limes en landschap. Over de uitrusting van de Romeinse rijksgrens in het riviereengebied in: *Oud-Utrecht*, tijdschrift voor geschiedenis van stad en provincie Utrecht, nr. 6 november 2001, p. 145-158.

Groot, H.L. de, *De Heilige Kruiskapel te Utrecht* in: Bulletin KNOB 1994,4/5, p.135-149.

Groot, H.L. de, *Terugblik op Trajectum*, Een Archeologische Schets. Utrecht 1992.

Haakma Wagenaar, Th., *Cursus kennisoverdracht Dom* (1978-1980). onuitgegeven.

Haakma Wagenaar, Th., *Memorandum Domtoren*. Utrecht 1975.

Haalebos, J.K., *Van Nijmegen naar Utrecht*. De limes in Nederland. Vereniging Oud-Utrecht, Jaarboek Oud-Utrecht 1997.

Haslinghuis, E.J. & C.J.A.C. Peeters, *De Dom van Utrecht*. 's-Gravenhage 1965.

Haslinghuis, E.J. Paleis Lofen in: *De Nederlandse Monumenten van geschiedenis en kunst*, deel II, p. 78 -84. 's Gravenhage 1956.

Haslinghuis, E.J. & C.J.A.C. Peeters, *De Dom van Utrecht*. (De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst. Geïllustreerde Beschrijving. Deel II: de provincie Utrecht, tweede stuk: de gemeente Utrecht, tweede aflevering. 's-Gravenhage 1965).

Haslinghuis, E.J., *De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst*. Geïllustreerde Beschrijving. Deel II: de provincie Utrecht, eerste stuk: de gemeente Utrecht, eerste aflevering. 's-Gravenhage 1956.

Het Vijfkerken Restauratieplan, 16 jaargangen. Utrecht 1973-1988.

Hoekstra, T.J. & S.L. Wynia, Dan zullen velen juichen. Geschiedenis van twintig jaar conflicten over het archeologisch onderzoek op het Domplein. Vereniging Oud-Utrecht, *Jaarboek Oud-Utrecht* 1997.

Hoekstra, T. J., De Dom van Adelbold II, bisschop van Utrecht (1010-1026), 1988a. In: A.J.J. Mekking (ed.), Utrecht, kruispunt van de middeleeuwse kerk. Zutphen, 95-108. *Clavis Kunsthistorische Monografieën VII*.

Hoekstra, T. J., De vroege topografie van Utrecht, 1989. In: Marceline J. Dolfin, E.M. Kylstra & Jean Penders, Utrecht, de huizen binnen de singels. 's-Gravenhage, 1-20. *De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst, de provincie Utrecht, de gemeente Utrecht, deel IIIA*.

Jansen, D., Utrecht en Paderborn. Bisschopssteden in hun vroegste ontwikkeling in: *Jaarboek Oud-Utrecht* 1939.

JBOU 1927, Brief van het Bestuur van Oud-Utrecht aan het College van B&W van Utrecht, dd. 15 mei 1926, betreffende opgravingen op het Domplein. JBOU 20-21 Kipp, A.F.E., Achter Clarenburg 27, in: *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek*, 1981 p. 19-20.

Kipp, A.F.E., *Herman Saffleven en de storm van 1674*. afstudeerscriptie Utrecht 1972.

Koopmans, B., Lofen. *Een elfde-eeuws keizerlijk paleis in Utrecht*. Zutphen 1989.

Labouchere, G.C., De bezoeken der duitsche koningen en keizers aan de stad Utrecht gedurende de middeleeuwen in: *Jaarboek Oud-Utrecht* 1930.

Leupen, P.H.D. Sint Salvator en Sint Maarten, Willibrord en Bonifatius in: P. Bange en A.G. Weiler, red., *Willibrord, zijn wereld en zijn werk*. 317-327 Nijmegen 1990. **MBOU**, *Romeinse muur blijft toegankelijk*. 41-42 MBOU XXII 1949b.

Mekking, A.J.J., *De Dom van bisschop Adalbold II te Utrecht*. Utrecht 1997.

Mekking, A.J.J. e.a., *Utrecht kruispunt van de middeleeuwse kerk*. Zutphen 1988.

Mekking, A.J.J., *Het spel met toren en kapel. Bouwen pro en contra Bourgondië van Groningen tot Maastricht*. Leiden 1991.

Monde, N. van der, *Geschied- en oudheidkundige beschrijvingen van de Pleinen, Straten, Stegen, Waterleidingen, Wèdden, Putten en Pompen der stad Utrecht*. Utrecht 1844/45/46.

Montforts, M., *Utrecht in de Romeinse tijd: op zoek naar de militaire vicus*. Doctoraalscriptie Archeologisch Instituut Rijksuniversiteit Utrecht 1986.

Muller, S. Fzn., *Over claustraliteit. Bijdrage tot de geschiedenis van den grondeigendom van den middeleeuwsche steden*. Amsterdam 1890.

Muller, S. Fzn., *Oude huizen te Utrecht*. Utrecht 1911.

Nieuwenhuis, F.J., Paleis der duitsche keizers te Utrecht in: *Bouwkundig Weekblad*, 114-115, 8 mei 1886.

Ozinga, L.R.P. e.a., *Het Romeinse Castellum te Utrecht*. Utrecht 1989.

Restauratie vijf hervormde kerken in de binnenstad van Utrecht, Jaarverslag 6 din. Utrecht 1971-1982.

Rutgers, C.A., *De Utrechtse bisschop in de middeleeuwen*. Den Haag 1978.

Stöver, R.J., *De Salvator- of Oudmunsterkerk te Utrecht*. Stichtingsmonument van het bisdom Utrecht. Utrecht 1997.

Struick, J.E.A.L., *De Utrechtse Domtoren*. Utrecht 1982.

Struick, J.E.A.L., *Utrecht door de eeuwen heen*. Utrecht 1968.

Temminck Groll, C.L., *De romaanse kerken van Utrecht*. Utrecht 1988.

Temminck Groll, C.L., *Oude stenen huizen te Utrecht en hun relatie met die van andere noordwest-europese steden*, p.21. 's Gravenhage 1963.

Tentoonstellingscatalogus *De Dom in Puin*, Centraal Museum. Utrecht 1974.

Tentoonstellingscatalogus **Rijksmuseum** *Utrecht en zijn middeleeuwse kerken*. Rijksmuseum Het Catharijneconvent.. Utrecht 1981.

Tentoonstellingscatalogus *Utrecht en zijn bisschoppen*, Rijks- en Gemeente Archief. Utrecht 1971.

Tentoonstellingscatalogus *Van Willibrord tot Wereldraad*, Aartsbisshoppelijk Museum. Utrecht 1972.

Terlingen, J.B.A. & G.M.J. Engelbregt, De Dom van Utrecht. Symboliek in steen. *Historische reeks Stichting Matrijs*, Utrecht 2004.

Utrechts Documentatie Systeem.

Vierden, M. van, *Het Utrechtse huis de Rode Poort en zijn piscina*, Utrecht 1989.

Vierden, M. van, *Utrecht, een hemel op aarde*. Zutphen 1988.

Vierden, M. van., *Willibrord en het begin van Nederland*. Utrecht 1995.

Vliet, K. van, *In kringen van kanunniken*. Munsters en kapittels in het bisdom Utrecht 695-1227. Zutphen 2002.

Vroom, W.H., *De financiering van de kathedraalbouw in de middeleeuwen*. Maarssen 1981.

Weiler, A.G., Willibrords Missie, *Christendom en cultuur in de zevende en achtste eeuw*. Hilversum 1989.

OVER DE AUTEURS

Frans Kipp is sinds 1975 als bouwhistoricus werkzaam bij het Archeologisch Bouwhistorisch Centrum van de gemeente Utrecht en mag met recht Utrecht-kenner genoemd worden. Hij heeft een groot aantal artikelen en publicaties op zijn naam staan.

Theo M.A. van Wijk is initiatiefnemer van de stichting Domplein 2013. Hij was van 1973 tot 2000 als architect bij het Utrechtse bureau op ten noort-blijdenstein (ONB). Als lid van de directie initieert en ontwikkelt hij in 1994 samen met architect Paul Chemetov uit Parijs een plan voor de herinrichting van het Domplein, dat ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van ONB wordt aangeboden als cadeau aan de stad.

ONTWIKKELING ONDERZOEKEN EN PLANNEN

Op basis van dit plan ontwikkelt ONB in 1998 in opdracht van de stichting RonDom en de KF Hein Monumentenstichting het cultuurhistorisch bezoekcentrum RonDom. Daaropvolgend is met steun van KF Hein Monumentenstichting een onderzoek uitgevoerd naar 'Ideeën voor cultuurhistorische rouw vanuit bezoekerscentrum RonDom'.

In 2000 start Theo van Wijk TransForMotion, adviesbureau voor maatschappelijke en stedelijke innovatie. Van 2000 tot 2004 voert hij in samenwerking met afdeling Stedenbouw en Monumenten, OGU en ONB, in opdracht van het Wijkbureau Binnenstad van de gemeente Utrecht, vier haalbaarheidsonderzoeken uit (Rondom RonDom: Romeinse Route, UCK, Paleis Lofen, Domplein). Deze haalbaarheidsonderzoeken vormen de basis voor de ontwikkeling van deze publicatie. De auteurs bedanken alle mensen die de onderzoeken en publicatie hebben gestimuleerd en mogelijk gemaakt.

ILLUSTRATIES

Frans Kipp, Theo M.A. van Wijk, op ten noort-blijdenstein, Paul Chemetov, Herman H. van Doorn (omslagfoto), Eric Meulenbelt, Rijksdienst voor Monumentenzorg, Het Utrechts Archief. De uitgever heeft zich zorgvuldig ingespannen de rechthebbenden van de illustraties te vinden. Indien hierin toch onzorgvuldigheid is opgetreden, zal een ander in toekomstige edities alsnog worden hersteld.

COLOFON

Uitgave: Stichting Domplein 2013, Museumlaan 2, 3581 HK Utrecht info@domplein2013.nl, www.domplein2013.nl

Teksten: Frans Kipp, Archeologisch- en Bouwhistorisch Centrum, Gemeente Utrecht,

Theo M.A. van Wijk, Initiatief Domplein 2013^{7x7} i.s.m. Peter van der Mark, Schrijf-Schrijf, tekst en meer

Eindredactie: Paul Baltus, Initiatief Domplein 2013^{7x7}

Ontwerp: Abel Derks, Initiatief Domplein 2013^{7x7}

Druk: All Print, Utrecht

Distributie: Begijnkade 18 Uitgevers, Utrecht

© 2006, Stichting Domplein 2013

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieren of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Stichting Domplein 2013.

kfHein, **fonds**

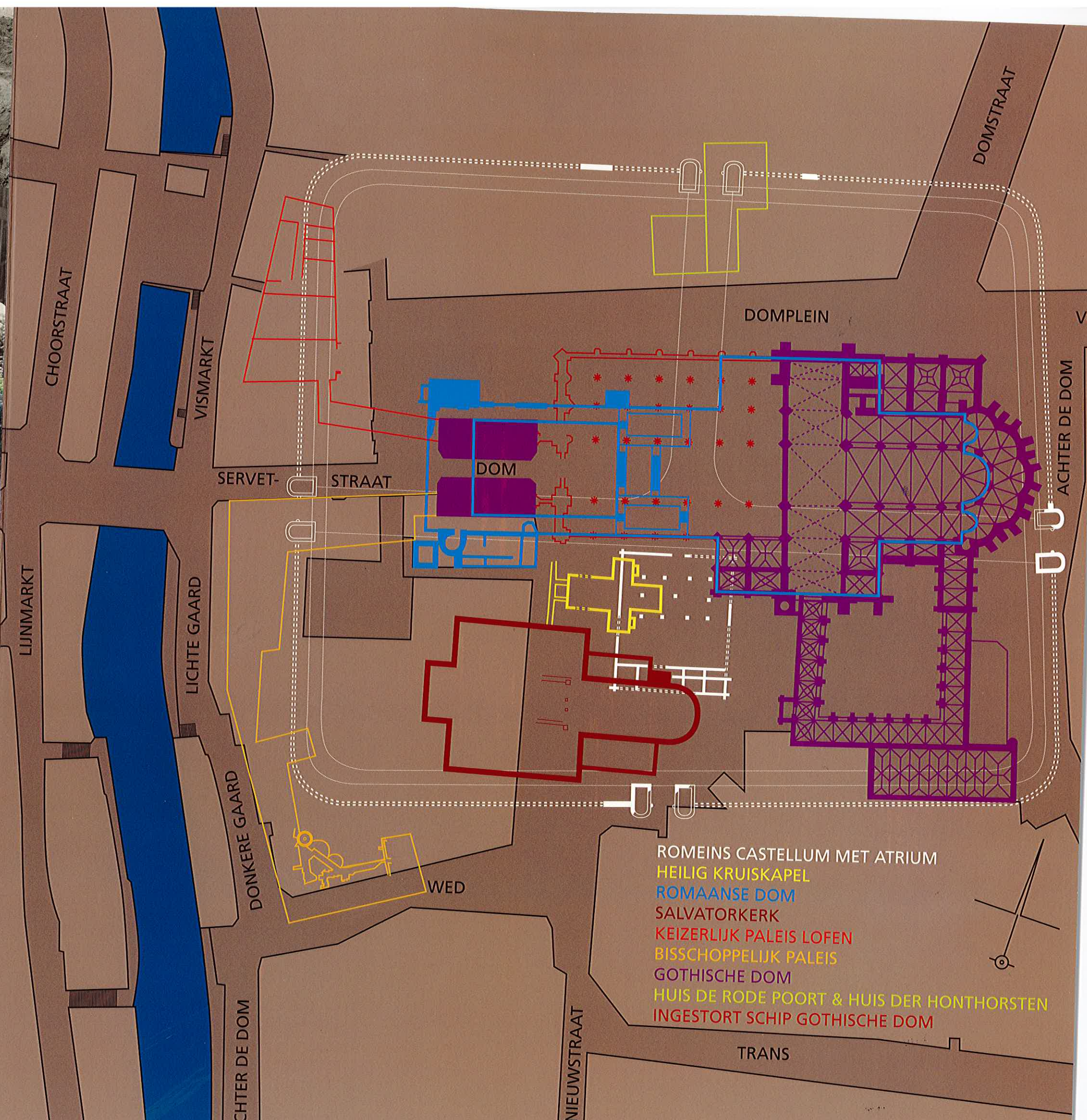

ZOEKEN NAAR UTRECHTSE SCHATTEN

werd mede mogelijk gemaakt dankzij de genereuze bijdragen van het KF Hein Fonds en SHV Holdings.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieëren of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Stichting Domein 2013.

n en keizers aan de stad
-Utrecht 1930.
en Bonifatius in: P. Bange
:17-327 Nijmegen 1990.
J XXII 1949b.
ht Utrecht 1997.
se kerk Zutphen 1988.
en contra Bourgondië van

hrijvingen van de Pleinen,
mpen der stad Utrecht.

: naar de militaire vicus.
it Utrecht 1986.
denis van den grondeigen-
,

in: Bouwkundig Weekblad,

trecht 1989.
an Utrecht, Jaarverslag 6

t, Den Haag 1978.
Stichtingsmonument van

1968.
Utrecht 1988.
n hun relatie met die van
1963.
useum Utrecht 1974.
tijn middeleeuwse kerken,

n, Rijks- en Gemeente

aad, Aartsbischoffelijk

acht. Symboliek in steen.

jn piscina, Utrecht 1989.
1988.
Utrecht 1995 .
kapittels in het bisdom

w in de middeleeuwen.

in de zevende en achtste

OVER DE AUTEURS

Frans Kipp is sinds 1975 als bouwhistoricus werkzaam bij het Archeologisch en Bouwhistorisch Centrum van de gemeente Utrecht en mag met recht een Utrecht-kenner genoemd worden. Hij heeft een groot aantal artikelen en publicaties op zijn naam staan.

Theo M.A. van Wijk is initiatiefnemer van de stichting Domplein 2013. Hij werkt van 1973 tot 2000 als architect bij het Utrechtse bureau op ten noort-blijdenstein (ONB). Als lid van de directie initieert en ontwikkelt hij in 1994 samen met architect Paul Chemetov uit Parijs een plan voor de herinrichting van het Domplein, dat ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van ONB wordt aangeboden als cadeau aan de stad.

ONTWIKKELING ONDERZOEKEN EN PLANNEN

Op basis van dit plan ontwikkelt ONB in 1998 in opdracht van de stichting RonDom en de KF Hein Monumentenstichting het cultuurhistorisch bezoekerscentrum RonDom. Daaropvolgend is met steun van KF Hein Monumentenstichting een onderzoek uitgevoerd naar 'Ideeën voor cultuurhistorische routes vanuit bezoekerscentrum RonDom'.

In 2000 start Theo van Wijk TransForMotion, adviesbureau voor maatschappelijke en stedelijke innovatie. Van 2000 tot 2004 voert hij in samenwerking met de afdeling Stedenbouw en Monumenten, OGU en ONB, in opdracht van het Wijkbureau Binnenstad van de gemeente Utrecht, vier haalbaarheidsonderzoeken uit (Rondom RonDom: Romeinse Route, UCK, Paleis Lofen, Domplein). Deze haalbaarheidsonderzoeken vormen de basis voor de ontwikkeling van deze publicatie. De auteurs bedanken alle mensen die de onderzoeken en de publicatie hebben gestimuleerd en mogelijk gemaakt.

ILLUSTRATIES

Frans Kipp, Theo M.A. van Wijk, op ten noort-blijdenstein, Paul Chemetov, Herman H. van Doorn (omslagfoto), Eric Meulenbelt, Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Het Utrechts Archief.
De uitgever heeft zich zorgvuldig ingespannen de rechthebbenden van de illustraties te vinden. Indien hierin toch onzorgvuldigheid is opgetreden, zal een ander in toekomstige edities alsnog worden hersteld.

COLOFON

Uitgave: Stichting Domplein 2013, Museumlaan 2, 3581 HK Utrecht
info@domplein2013.nl, www.domplein2013.nl
Teksten: Frans Kipp, Archeologisch- en Bouwhistorisch Centrum, Gemeente Utrecht,
Theo M.A. van Wijk, Initiatief Domplein 2013 ^{7x7}
i.s.m. Peter van der Mark, Schrijf-Schrijf, tekst en meer
Eindredactie: Paul Baltus, Initiatief Domplein 2013 ^{7x7}
Ontwerp: Abel Derks, Initiatief Domplein 2013 ^{7x7}
Druk: All Print, Utrecht
Distributie: Begijnekade 18 Uitgevers, Utrecht

© 2006, Stichting Domplein 2013

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieëren of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Stichting Domplein 2013.

kfHein, **fonds**

ZOEKEN NAAR UTRECHTSE SCHATTEN
werd mede mogelijk gemaakt dankzij de genereuze
bijdragen van het KF Hein Fonds en SHV Holdings.

DOMPLEIN: ZEVEN TIJDSLAGEN

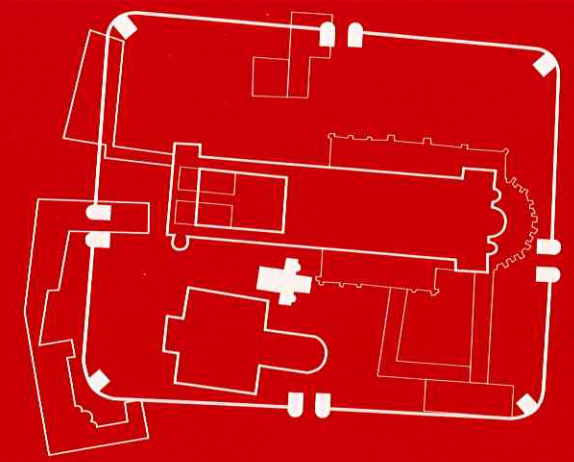
Laag	Naam	Periode	Inhoud
1. "0"	ROMEINEN aanloop centraal thema uitloop	0 - 47 47 - 275 275 - 580	Voorgeschiedenis, situatie, geografie Komst van keizer Claudius, bouw en herbouw castellum Romeinen verlaten castellum, de ommuring blijft
2. "700"	WILLIBRORD aanloop centraal thema uitloop	580 - 695 695 - 800 800 - 920	Opkomst christendom, ontstaan van Dagobertkerkje in voormalig castellum Willibrord, Bonifacius, Karel Martel Periode van aanvallen door Noormannen, verval van de bebouwing
3. "1000"	ROMAANS aanloop centraal thema uitloop	920 - 1000 1000 - 1253 -	Periode van Balderik, herstel van castellummuur en kerken Bouw Romaanse Dom, paleis Lofen, Bishopspaleis en Kerkenkruis
4. "1300"	GOTHISCHE DOM aanloop centraal thema uitloop	- 1254 - 1517 1517 - 1580	De Gotische Dom verrijst Periode Luther tot Reformatie
5. "1674"	DE STORM aanloop centraal thema uitloop	1580 - 1674 1674 - 1826 1826 - 1900	17e eeuwse stadsontwikkeling na de Reformatie Orkaan verwoest middenschip Domkerk Ontstaan Domplein
6. "1900"	HERSTEL EN WAARDERING aanloop centraal thema uitloop	- 1900 - 1938 1938 - 1991	Restauratie Domtoren en Domkerk Restauratie Domkerk en 1929 – 1949 opgravingen Domplein 1921 – 2006 plannen voor het Domplein
7. "2000"	HEDEN EN TOEKOMST aanloop centraal thema uitloop	1991 - 2005 2005 - 2006 2006 - 2013	Aanloopontwikkeling Visie en plannen, Initiatief Domplein 2013 ^{7x7} Werken aan de toekomst, 21 deelplannen en verder...

< OVERZICHTSKAART van het Domplein met de zeven tijdslagen

ZOEKEN NAAR UTRECHTSE SCHATTEN

RESULTATEN VAN TWAALF JAAR ONDERZOEK DOOR THEO M.A. VAN WIJK
EN FRANS KIPP NAAR DE VERBORGEN GESCHIEDENIS VAN HET DOMPLEIN

De sleutel van het luik deed dienst als deurklem van de conciërgeskamer. Eenmaal gevonden kon de schatkamer geopend worden. Architect Theo van Wijk begon in 1992 op eigen initiatief een zoektocht naar de verborgen geschiedenis van het Domplein en stuitte achter het UCK in een kelder op een klein stukje Romeinse castellummuur. Zijn fantasie werd geprikkeld. Er was geen weg meer terug. Samen met Frans Kipp – als bouwhistoricus in dienst van de gemeente Utrecht – heeft hij de geheimen van het Domplein ontrafeld en de deur opengezet naar de toekomst. Dit boek is een gedetailleerde weergave van het onderzoek dat Frans Kipp en Theo van Wijk hebben gedaan naar de mogelijkheden om de rijke geschiedenis van het Domplein tot leven te brengen en vormt daarmee de basis voor het Initiatief Domplein 2013 ^{7x7}.

INITIATIEF DOMPLEIN 2013 ^{7x7}

Uitgave: Stichting Domplein 2013
Museumlaan 2
3581 HK Utrecht
info@domplein2013.nl
www.domplein2013.nl

ISBN 90-810888-1-5

